

IGANDE-EGUN BATEAN

Egun artan Usauri-n igandea zan, ta beste tokietan ere bai. Edanontzi batean itxekita dauden bunbuġoak uraren bidez azalera igo ta azkatzen diran bezela, alatsu, meza nagusiaren garaian, etxe-zulo bakoitzetik, edo beltzez jantzitako andrea pildumen oria eskuan, ala mototxa mantilaren azpitik agiri duan neska tuntuxa —errosarioa beatzetatik zintzilik— etxaide ta bidexkaetatik, batean bat, bestean beste, guztiek batera jotzen zuten; ta bein eliz-ateetan, len aipatutako bunbuġoak bezela, ezkutatu egiten ziran. Oraindik ere nere begiek ba'dakuszkite egun guztian mar-mar ari dan enparantzako iturriaren ondotik, oñak aritrik arira —erekatxoari akika— azkenik eliz-aureko bidea artu ta ilunpean sartzen dirala. Gurutz-aria dagoan tokitik, beriz, bidea bee-aldera dijoa elizarako, jostundegia ta «Axentxi-n maatsa»-ren ondotik igarota.

Gauean bere orduariaren joalearekin kanpotarak etofri berian goitiluntzen dituan elizak, orain, eguzkiak gain xamaratik artzen duala, ba'dirudi egoak zabaldu ta oġoaren gisan Usauri ta inguruko jendea ostendu nai duala.

Bukatu dira pelota-plazako lei izarditsuak. Lera-azpiko txokotik txamarak jasota urena ukaiarekin legortu dituzte kopetak. Galtzaleak aurenak abiatu dira; gero irabazleak, lasaiki. Pelotaka polita izan da. Gazteak gizonki aritu. Arietatik at ba'zegoan zenbait ikusle.

Ardotegietan guztiontzat tokirik ez eta atarian bil-

dutako baseñitar mordoskak oraintxen sartu-ateratze-ko asmotan dabiltz. Ederki alkartu dira meza-aurreko solasaldian : iganderoko ezagun eta adiskideak ikusi ta bideko nekeak nolabait samurtu.

Usauri-n, arotza baziña, onetxek joko zinduzke lenengoz : astegunetan, goizeko neska-mutilen dei ta ojuak, gurdien kañankak, zakurñen zaunkak, astoen añantzak eta, euria egin ba-zuan, eskalaproin-dantzak; igandetan, inguruetako mendietatik etorritako baseñitar txamar beltzadunak, ibilera oargaria ta izketa asko.

Mezetan, guztiak giñan. Gure atzetik emakumeen arpegi gorñituak baizik ez genuan ikusten, pildumenak luñean, gañerakoa ilunpe beltzak arapatzen zuan. Aurre-aulkiak, beteak; batez ere adiñeko gizonak, zenbait mutil koskor ere bai. Aldare nagusian abade jauna bakañik. Apaiz gutxitxo, esan zitekean, ozte arentzat. Alkatea ere an zan, aren lagunek buru zutela.

Gu, bestetarak, guztia oartu naiean jañi giñan; noski, jainko-etxeari zor zaion lotsarekin. Opilak bilzen saskia eramaten duteneko artan arñitu giñan, gure uri aundietan ez da orñelakorik ikusten. Inguruko aldare ezagun-ebak zer ikusi ba'zuten. Bere garaian apaiz jaunak aurreko aldare aundia utzi ta sermoi-tokira igo zan berea egiteañen. ¡A zer itz ezti ta biotzekoak! Astiro-astiro, bañengo poza zeriola, asi zan. Aste artako egun batean obispo jauna izan zan Usauri-ko neska-mutileri bataio-sendotza ematen. Ta mutilak ezik, ta emakumeak ezik, gizon asko izan zan jaunartzen elizan. Berez biotzbera apaiza, negar eragiteko alaitasuna zerabilkian ezpañetan. Obispo jaunak, noski, urñengo bi erñetan aipatu egin omen zuan Usauri-ko jendetza. «—Yañai ezazute, ene kristau maiteak —zion gogokiro— yañai bide onetik atzera begiratu gabe». Ta elizako ilunpean argi-argi ikusten genuan

gure buru baréngo begiekin Usauri-ko artalde zuria ta artzai beltza atzetik. Zigoña eskutik utzi gabe, bukaeran dantza lotuaren aurrerka jardun zuan. ¡Zer garatza, zer samina zitzaion zenbait gazteen «keri» ura! Nekez iltzen dan belar txara, onak kutsutzen dituan sagar ustela...

Ta meza bukatu zan. Beñero eguzkia ta zeru-zola urdina agertu ziran begiak itxutzen zizkigutela. Len toki askotatik banaka etoritako jendea, orain pilaka, alkarékin estututa, lekorera biurtzen zan, babañak uratutako zofo lodiaren zulotik atara oi diran antzera. Beraz, zabaldu egin zan jendea. Onela ustu zan Usauri-ko elizaren sabela; txitoak joan zitzaizkion egapetik oñari.

Utzi ditzagun emakumeak beren zeregiñetara joaten. Baseritarak astean erira beñere jetxitzen ez dirala-ta, beren artu-emanak igandeko meza nagusiaren ondorenerako uzten dituzte: bata, eritar bateri gauaz mendian emandako argimutilla jasotzera; bestea, erloju-giñari zintzil-orduari zar-zara eskatzera. Bitartean udala (ayuntamiento) bildurik dago enparantzako etxerik ederenean, bigaren bizitzan; beerago jatetxe ta lo-etxea ta beerago ardotegia. Aratsero etori oi dan «Pidel-en tarantak» emen egiten du geldialdia, baldin lendik zamaren-zamaz aldapak igo eziñik, bide-erdian geratzen ez ba-da, askotan gertatu oi dan bezela.

Burnizko futuak, zementozko zakuak, mugazaien kutxa-zarak (Usauri-n ere ba'ziran mugazaiak) ta kristauak, guztiak alkarékin etori bezela batean iraulta luferatzen ziran zenbait gauza geiagorekin. Ustu ta bereala iruzpalau mutil sartuko zaizkio Pidel-eri tarantan ta elizako zokoraño bira egin bitartean an joango zaizkio geldik ezin egonik.

Bat... bi... iru adar-dei entzun dira. An dago pelota-plazako ari koxka batean zutik irakurlea. Udalaren erabakiak irakurtzera dijoa. Oztea bildu zaio. Izketak utzi dituzte ta oraintxe guztiak ixildu dira, «Tukulu»-eneko ardotegitik ařetarik egiten ez dion azolagabe baten itzak entzuten dira :

—¿Sagardoa? Emendik bat... bi ilabetera, eguzkia berotzen asten dan garaian.

Batzuen-batzuek par egin dute. Asi da. Entzuleak buru-belaři dagozkio. Irakurleak bere lana bete ondoren arpegiak biurtu dira ta gizonak ere bai. Auxe da irteerako garaia. Azkenekoak ba' dijoaz. «Tukulu»-enean ia eřitařak besterik ez. Ta erabakiak ojuztatu bitartean sagardoaz mintzatu dana, etxerako bidean, bakar-bakarık igaro da gotzai (obispo) jauna eřian sartu zaneko erein-ostoz eta banderaz jositako uztairen azpitik...

II

«VILLAGARSIA» MUNDUKO
PORTURIK AUNDIENA

Ba'goaz «Tukulu»-enera. An zegoan Usauri-ko zilargiña, erloju-giña, alper-erdoiak jota nagitutako gizona. Arotza berez; baño erian urteak zeramazkiala euskeraz ondotxo zekiana. Me-mea etori zan; orain, ordea, arpegia edanaz buiatuta—ta gorputza gure ustez ere bai—lodi xamar arkitzen zan. Garerdiko gizona (adin erdikoa); iztuna, jostagura, orain ere gelaren erdian zebilen batekin eta bestearekin jji-jil-ka oi zuan iri-antzi erexarekin. Gutxik zekiten aren izena ta abizena gutxiago oraindik. Auskaldeko basefian ere ezagutzen zuten. Non-naitik zijoala «¡adiós, erlojero!» egiten zioten. Onek egiten omen zuan: ardoa berea ta besteena edan; artzekoak eskuratu, ordaintzekoak ukatu, erosarioa saldu ta kartak erosi. Gañerakoan, ikusi ez duzuten bezelako beso-bizkarzale ta par-ontzia. Goizetik baxoka bat patar ogia bustita. Esneak estereangoa egiten omen zion, txokolateak beriz ez dakit zer geiago. Ura (lengoa) bezelako «eremediorik» ez.

Oren adiskide-kidea, Antonio, Letxa-n sakristaua izana, iruzpalau seme-alaben aita. Beti-beti galtz-mutuñak lotuta zeuzkana. Luze aña zabal; baño gaztea oraindik. Arpegi-aundi; baño ez itxusia. Sudur-puntan alako kankar bat zeukan. Ibiltzen zanean, galtza-putz aiekin, kristaua baño atea obeto zirudian. Oraindik ere sakristauaren itxura zeukan, begiak apal,

belaun-koskor bigunak. Ardoak ez zion txartu bere iduri ona. ¡Zan ere Usauri-n izaten zan eta izan oi dan ardo merke ta bikaña! Baño aren izakerako grin txafena edozein zala gutxietsi ta babotzat artzea. Ta ez zion begirutzen berak aintzakotzat artzen ez zuana an aldean edo aúfean ba-zegoan ere. ¡Amaika bider galazi zizkioten ondo irabazitako muturkoak! Orain ere an ari zan, «Tukulu»-enean, aboa ainbateko zabalerañan asañe-itxurazko itzak zerizkiola: — «¡Babo añaioa!, or ikusi diagu Manuel bizikletan arpegia gorituta «Pidel-en tañanta»-ren atzetik. Nonbait Pidel-en tañantak tutu luze batzuk izaki atzetik eta Manuel ondotik zijoala, alako bira batean, tañantaren atzeak alde batera egin duanean, tutuek jo ditek eta exerita zetoñena buruz-beera bota. Or etoñi duk bide guztian segika, abo-betez «osijenoa» artzen (gasolinaren kea) Pidel-eri kargo artzeko asmotan, noski. ¡Babo añaioa!, bizikletan ez zekitek eta non-nai sartu beaña. Nik bezela egunean beñogeita-amar, irurogei kilometro egingo ba-lizkikek, ala ere...

—Asi aiz gogorak botatzen—egin zion Juantxo-k, beti alprejeta txuriakin ibiltzen zan gazte poxpoliña.

—...ezindakoak ez dizkiat... ¿Zer? —Juantxo-ri begira—. Esaiok Paulino-ri; or zegok leioa beteko buruarekin. Lengoan Letxa-tik bañena ninjoala ikusi ninduan ta baita nik, oraintxen gogoratzen naizela, aspaldiko Austin ikusi. Egia esatera añitu nintzaion. Ura iña zala etsita ikaratu nintzan topatzeaz: oi, ¿au bizi al duk?, egin nion nere buruari. ¡Ta gauzak zer diran! Ori gaur bezelaxe esan ta urñengo egunean ziflatu zan—bukatu zuan Antonio-k.

—To, urñena topatzen ba-duk, segurua iña dala —esanda jii..., jii..., jii..., jii..., asi zan zilargiña. Mai-muturari eldu, ta sabelari ere bai, ta goitika egin oi

dan bezela —ez bein-beingoa— arpegia goñtzerañio erazo zion.

Beti ume ibiltzen zan gizona. «I, Añanopoleta, añano-añanoa..., ta ¡dzast! lepazamañean jo. Besteak eskuarekin egiten ba-zion, utsarekin «¡oi!» edo ji-jika beñiz ere. —«Bete amargañena, kosta-ala-kosta... merkeena. —Ara bestea, *xor diaxu ta paga egidaxu* arpegi oñekin.» Ate-ondotik zijoakeanari kañaxika : —«*Infrentero, dame un mano de papel por el kris-taltzulo.*» Uñena kantari:

«Maria Andresen kokotza
lau libra ta bost ontza».

Alako batean: —¡Bigar lanera!

Txoroa buruan ta ibili munduan. Antonio, oñegatik, ez zuten beñere pañez ikusi. Gauza gogoñenak esateko arpegi-zimurik erakusten ez. Batzuetan amoñazi egiten zuan egosgogoñak; bestetan eñuki gintzaion gixajoari. Lolo xamaña ere ba'zan. Juantxo maxiatzaleak Donostia-n aũreko igandean jende asko ikusi ote zuan galdetu zionean «Ni bakañik ezaguna», erantzun zion.

Ta onelaxe izan oi ziran Usauri-ko igande-goizak. Larunbateko lan neketsuak utzi ta gaueko loaren ondoren egun osoa atsedean.

Gizartea gogoz artzen duten aya zaie,^a otza kentzen duan artilea, naigabeak aienatzen dituan txorimaloa. Gizonak elkargana jo oi dute. Gogoetak iñori ixuritzea naiezkoa zaio gizonari, iñoren usteak jakitea atsegin, jolasa ta iñia osasungari. Benetako griña izaten dute askok gizarterako. Ta astean beingo bilera nekez datoñen basa-atea.

Eñi oiek paketsuak izaten dira. Aien jardunek ajolik ez dizutela uste dute. An gain-gañeko gauzarik erabiltzen ez. —«Zu asper-asper eginda ba'zabiltz— esango dizute—: gu alaxe bizi gera».

—«Antonio ta i, bi» —esan oi zion «Tukulu»-k zilargiñari. Bai alkar artuta, bai alkarén ajolik ez, edo-ta, alkarékin nazkatuta, nai ez ba-zuten ere, ustez ta ez uste, biek beti topo egiten zuten. Ez alako tokira joera zutelako, ez aien zeregiñek bata besterutzen zituztelako; tokirik aldenduenetan, egunik txarénetan, garairik ilunenetan, toxa ta pipa bezin eskier alkar-ganatzen ziran; ez, ordea, toxak pipari eman.

Ta onuntzean biok bat zetozenean, ez lizuteke esango norako abiatu ziran, nor utzi zuten eta non. Naiz askotan asáretu —biak ajolakabeak— alkarékin egon-bearák adiskidetzen zituan. Ardoaren usaia, batez ere, biotz-legungari bikaña zitzaien. Gazta puska berean xaguek topo. Sanson bururatuta asto matrail-ezura begitaratzen zaigun bezela, Antonio ikusita bestea gogora, zilargiña aúrean lengoa usma.

Gurdi baten kurpilak. Batzuetan kurpilak kiñinka ta gurdi-gañekoak para jario; bestetan ardatza iristagarí ta gurdi-gañekoak eta kurpilak goitik beerako izugarí. Alaxen bukatzen ziran batzuetan iñoren lepotik paregin-bearák, azkenean guztiak korapilo bat egiñik.

Baño igande goiz onetan —meza entzunberiak giñala aztuta geunden— txorakeriak alde batera utzita, aspertuta-edo, bene-bene ari ziran jardunean. Olde oneko (umore oneko) gizoneri ere askotan gain-gañeko gauzetaz mintzatzea oso gogokoa izaten zaie.

Antonio bere «Burdeus»-ko egonaldiaaren beñiak ematen ari zan. ¡Ango katedrala! ¡Kai artako ontziak! ¡Langile pila ura! ¡Garona ibai zabal! ¡Bere gañeko zubi galanta! ¡Portua, batez ere, itxasatea! Ta aundikeri oriek esan bitartean, tarteka, gaizki ikasitako prantzes-itzak sartzen zituan ez-uste itxuran.

Askotan ixildu egiten zitzaioten zer erantzun ez jakiñik eta Antonio-k zer geiago esan izan-ez eta buru

bařengo muñak arakatuta, lengo esaneri beřiro eltzen zien, ea zerbait geiago bota al zezakean.

Baño «Burdeus»-ko portuaz jardun zanean norbaitek Vigo-ko itxasatea aundiagoa zala esan zion, Vigo-ko portua España-ko aundiena zala.

Antonio itz-bidean zegoala-ta, berdin esango zien ez zala berak ikusi bezelako gauzarik; baño ango beřiak baizik ez zekiala ez erakustearen bene-bene auřeratu zitzaion: —«Espana-n ez zegok «Villagarsia» bezelako porturik». Ta beřiro eutsita:» —«¡Villagarsia» duk Espana-ko porturik aundiena!»

—Nik beti Vigo-Vigo aditzea izan dut Espana-ko porturik aundiena dala —erantzun zion zilargiñak.

Ta guztieri begira besoak zabalik, ostera ere «beti esan oi dute Vigo dala zabalena».

Antonio-ri bařena laři zebilkion. Vigo zala azaldu bear ba-zuan, ¿nor sinistuko zizkion «Burdeus»-koaz esandakoak? Nola asi ez zekiala onela asi:

—Eřuki zaituztet geiago ez jakitea; batez ere i, Juan-txo, eskolan ikasiago aizelarik. Ara, txinist egidazute, «Villagarsia» baño portu aundiagorik ez dago Espana guztian. ¿Baño ez al duzute beřere entzun «Villagarsia» portuaren aunditasunaz? Ařituta naukazute. ¿Oi? «¡Villagarsia» *Europa*-ko porturik aundiena da, puñeta!»

Orduan Juantxo-k esan zion:

—Ez diat txinisten. Hamburgo-koa baño geiago ez duk izango. Hamburgo-koa gero izugaria omen duk. Ango ontzietako «paloak» baso zabal baten ugaritasuna ome dute.

Baño Antonio ezin egon:

—«¡¡Villagarsia» *munduko* porturik aundiena da, zer ařaio!! —bukatu zuan.

—¡¡!!

III

«SESIOTEGI»-N

Usauri-tik «Sesiotegi»-ra joateko bidea berdiña da aurrenekoz eta gero goitik-beerakoa, mendi-egal mal-kañatik joan bearean zirimafak egiten ditu ezker-eskubira. Beerakoa iru kilometroko bidea-edo da tunel-ondotik asita. Baldin irakurleak guk aipatutako eria polita irudituta ikusi gogo balu, ez beza iñora begira tunel ori ezagutzeko asmoz. An ez da mendizulorik. Izana bai, baña sapaiañatik ari koskor galantak noizpeinka jausten zirala, gain guztia kendu zioten ta ura iñoiz lur-azpiko bidea izan ez balitz bezela gelditu zan. Ala ere, usauritañen izketan askotan aipatuko dizute zulorik ez daukan tunela, oraindik ere.

Gaztañondo batzuk ezik, edo uraska bat bide bazterean, ez duzu jakingaririk bea arapatu arteraño. Bidea ez da zabalenetakoa. Bi tañanta alkañen ondoan joateko aukerarik ez duzu, baño eragozpidiak aienatzearen Usauri-ko arauk agintzen dute goralariak beeralariari toki utzi bear diola.

Auzko muturera joan gabe txaburbide batetik berealaxe jetxi gindezke, Ibaiotz-ko zubitik lenengoz eta gero Matxinbenta-tik dijoan bide-zabalera. Abiatu gaitezen ezkeñera. Oña ugesia ta argi-ola beña, beña bezin edeña. Bi kilometroan ibaiaren ondotik joango gera. Ona Matxinbenta. Zubia igaro, tren-bidea ere bai, lenengoz bi aldetara so-eginda, ta beñeun oin-artera bezela, leioak untzaz inguratutako baseña da «Sesiotegi». Aste-egunez ikustetik jai-egunez ikustera, kana r'erdiren bitartea. Lan-egunez, benetan, bakartsu egoten da baseña, eguzkitan etzanik dagoan zakuñaren

tankeran. Bat-edo-bat gangara bustitzearen iru mail jetxi ta txurut batez atera egiten da. Andik puxka batera ere, aren «egun-onak» eta «agurak» belarizuloan dauzkagu. Euli-burunba ta kito.

«Sesiotegi»-n bi neskatz bizi dira. ¡Artaratzen oi diranek ederkitxo dakitel Eguerdi-aldean garoz, edo an esaten duten bezela, iratzaz zamatuta mendian beera datozkizu ta baseñi-aurean buru-gañeko meta iraulita zilipurdika bota. Ta orduan ikusten zaizkie arpegi-buruak oial zuri batez estalita, Usauri-ko inguruetan oitura dan bezela. Onak autsa ta zikiñatik ileak jagon ta eguzkitik burua gerizpetu. Lepo-beerañoko estalgari oriekin ijitoak dirudite, baño ijitoak ez dirala dakian bestetarentzat poliki baño polikiago artzen dituzte. Ordea zu mutil txukun ta fenfea baldin ba-zera, bereala gordeko zaizkitzu artopetan arpegiz-arpegi jartzen ba-zatzaie.

Bazkalondoan, musuz ta soñekoz txukunduta, bai bizikletan biderik-bide, edo-ta, dantzan baseñiko goiko gela zabalean. ¡Amaika txanpon ekañi zizkioten «Sesiotegi»-ri dantza aiek, gañerakoan on aundirik ez ba-zekarkioten ere! Luñalde aietan eñiak bata bestearengandik urufitxo daude ta maiz artu-emanak izaten dituztela, bi kurpilekiko tramankulu orietan asko dago alde artan.

Baño esan nai genuan egun onetan, beste igandetan bezela, irurak ezkeroztik jendearen joera asi zala «Sesiotegi»-n. Ta aurenetik lenen etofitakoen izkimizki edo ixkixalda baizik nabaritzen ez ba-zan, jendea etofñi-ala izketa apar zuria bezela arotu egiten zan ta iñoiz pañ-aldietan lertu ere egiten zala esan zitekean; edo-ta, esnea beroaren-beroz goratu egiten dan antzera, edariaren txinpartaz gal-gal jañita itzak gañezka zijoazkien ere.

Etxeko nagusia, tabernaria, begi zořotzdun gizona zan. Berekikoz ardotegiaren eztiak sařerako iru mail jetxi-beařarekin zer ikusi ba'zuan; azkenean zankoak korapildu ta gaitz izaten bai-zitzaien goraka abiatzeal Artean ateak zabalik albait; zuloratu, zokoratu ta geldi, kaiolatik atera nai ez duan txori xaařaren gisan. Bařo guztia esateko esagun ere saldu-maia eskubiratura auřez-auře zegoala. Onen atzeko gorařoko botil-erēnkadak ez ditugu aipatuko, ezta bestelako mota askotako sal-gaiak, non-nai an bezelakoxeak dira, agian «Sesiotegi»-n bařo geiago. Aldean non-eta demaren bat ez ba-zan, txapel gořiko botilik ez zan azkatzen; bařo alakoren batean bai ederki ustu ere, alik-eta basoen aztarna borobilaz beatza ařako zuria mai-gařetan ez ikusteko eran. Apalategi artan, oi bezela, gutxien ikusten zana zan lodiena: ardo-sagia. Guri—jakin-nai txatxuak!— ařotzen perietako tiro-jokoetan jartzen dituzten uso ta ateak iruditu oi zaizkigu ardo-sagiak; aiek bezela buru-lepoak zulo batetik kanpora izaten dituzte ta aiek jota burua zintzilik gelditzen zaien bezelatsu, sagia ustutzean, muturā makurtuaz gařera masustaren koloreko odola erakusten du gařondotik beera.

Esandakoaz gařera, bada, bařunbean bi mai, aulki bina. Atzean, ate bat; atean, gora igotzeko mařadia ta goitik beera mařaditik gatozenerako orma-zuloa bařunbea usmatzeko.

Ořa bada, guk nai ezta bertaratu ginduztenean, ařatsaldeko seiak-zazpiak ba-ziran ez dakit. Sartu ta bereala esaera ezagun bat aldatuta gogoratu zitzai-gun: non salda, an sopa. Ořa bada Antonio, zilar-giņa ta Juantxo gure adiskideak alkařekin beřiz ere. Antonio - k esaten zuana: —«buruz gařeko lanak gobernatu ainbeste».

—¿Zer beñi Usauri-aldean?

—Mixerri gogoña —Antonio-k—. Bazkalondoan, beintzat, ederki kimatu natxiotek jokoan.

Juantxo-ta «Sesiofegi»-n sartu ziranean gizonetzko asko zegoan. Bi maietako inguruak ukalondoaz artuak zeuden. Nekez ba-zan ere nolabait moldatu ziran. Ta bai sartu ere: exeri-beñian ba'ziruditen aspaldian etoñiak zirala, ta bertan lo egin bear zutela ere, ain asiera beñitsuarekin asi ziran. Maiak, ongi zaituak. Deitu bakoitzean etxeko neska zañenak, ke tarfean, arinki ekartzen zituan eskatutakoak. Gizonek, beraz, edan, eñe ta mintza.

Bi mai aietako batean, ala ere, mintzatuz gañera baten-bat bertsoan asi zan. Gure baseñitañen bilere-tan, ardoa edo sagardoa tarte dala, ez da zaña bert-solariren bat aizearen tokitik azaltzea. Ordea, izketak eta mizketak zirala, ezin bada ongi belafiratu itz-neurtuzko «ziriak». Algara baten ondoren, zertxobait ixilduta, onelakoa entzun bear izan zuan Letxa-ko txistulariak :

Letxa-ko txistulari,
oi begi-bakaña,
lan erdia izan-eta
dariok makaña.

Soñua nai ta nagí,
bear ez ta azkaña
txistua baño obeki
jotzen duk adaña.

Baldin neurtitz guztiak onen antzekoak botako balitu, ez litzake bertsolari txaña. Beintzat, ondoko guztieri zer pañ-egin ederki eman zien.

Ta alaxen gerta oi da: izketan sendo ari dirala, gero-ta biziago egin bear, aldamenekoak entzungo

ba-du. Artean estutu gabe arituta, guztiak belarí zabal.

Juantxo ta iruron maiean istílu gogoía sortu zan. Antonio ta zílargiña buruz-buru biziki ari zirala-ta, beronen itzak karaxiak obeto ziruditela-ta, bion ojuak gora bezela besteen jarduna moteldu. Pixkana-pixkana guztion afeta aiekanatu zan.

Juantxo aritu zitzaien zirikalari. Juantxo-k ederki zekian bere lagunen beñi. Zerik asaldatu zitzakean uraxe erdiratu ta bereala itz-bidean jartzen zituan. Bola-jokoa, brilek jo ez zezateken tokitik ikustea atsegin Juantxo-ri. Bein bat galbidean asten ba-zan, areri laguntza; bestearen txanda ba-zan, areri akuíua. Ezin bada baten aúezka bi kidekoak ari. Aztakiña edo pixua ezkeñera erortzen ba-zan, iñork ikusi gabe Juantxo-ren eskuak azta eskubiko aldera eramaten zuan. Beraz, izketaren gora-beerak, bein alde batera, bein beste aldera; ontziskak itxaso aundian gisan.

Antonio-k zion :

—Ta i ez aiz beñere Vigo-n izan eta nik Villagarsia ikusi diat, Santander-en egon niñukenean. Ta naiz itxasate guztiak ikusi ez izan, gizonak antzeman lezaiokek zer aundia dan, zer txikia dan, zer aztugañi, zer afigañi. Nere ibileretan ni asko ikusirik nago ta i ez satoía baño geiago.

Juantxo tartetu zan :

—Ik nai dukana esango duk; baño ez ago zuzen. Villagarsia ez zegok Santander-en, Galizia-n baizik.

Orduan zílargiñak maltzurkeriz :

—Burdeos-en egon aizenik ere ez diat txinisten.

Esan zezaiotekean mingañiena orduantxe entzun bear izan zuan. Ederki damutu zitzaion biak nastu izatea. Villagarsia-ko gezuñak Vigo-ko egia añiskoan jañi. Villagarsia ikusia gezuña zala egia ba-zan,

Burdeos-ko egia gezurtu zioten. Antonio-k, beraz, eskua jafi ta arpegian zartakoa artu. Zilargiñari begietara begira onela esan zion:

—Ni Burdeus-en bezin ongi biziak, gutxi txapel-dunak. Nere orduko ogibidea arozkontza ukan, ba' akik? Eta nik ongi irabazi, ondo jantzi ta nai bezela bizi niñukan. Nik orduan ondo ezkontzeko aukerarik erosoena izan nuala esango ba-nikek, ¿zer esango ukek? Jakin ezak ba' gure aroztegiko alabari—neska polita ala ere—gogozkoa nintzakiola ta berak ezik aren aitak ere oso begi oneko nintxiokala. Ni asko maite ninduteken, neroni beti biotz onekoa izan naukelako, ta bein baño geiagotan ene nagusi zintzo arek, aroztegian ari nintzala, «gendre», suia, deitzen ninduan.

«Ta ik ez duk ezagutu, ez uferik, ez zilarik, ikusi ez dikan ire nagusiaren muturá baño».

Antonio biotzberatu zan. Galdua zan, ordea. Gogo txará ta maltzurkeria dagoan eztabaidetan beratasunak galgarí. Maltzurá astoaren gañean bezela samurtasuna azpian dijoa.

—Ori guztia egitzat emanda ere—zilargiñak beñiz —ez dik iñork emen ulertuko ain ogibide ederá izaki ta Letxa-ko apaiztegira nola etofi intzan. Batez ere, ardo txorta bat edan naiean atabakatik txintxin bat ateratzera ire burua beartzekotan. Ogibide beñi ofetarako arteza ez diat ukatuko, ire ardandegirako joan-etofi ugariéri begiratuz geroz beintzat.

Orain «Sesiotegi»-ko guztiak adi-adi zegokien ta azkeneko itz oriek zer pařegin ederki eman zien. Antonio garaitua zegoan. Ta garaipeñak emandako afokeriarekin zilargiñak, beñiz ere, ekin zion:

—¿Gogoratzen al aiz urdala «zeretik» ondotxo beteta igari egiteko asmotan uretara joan intzanean? Urak gaitz eginda, ni an izan ez ba-niñuan...

—Urak gaizkitzen dizkik auek—Juantxo-k bota zuan.

Onen ateraldiak bat-bateko irikarkara piztu zuan, olak-olakin jota bezelakoa. Batean bat zala, bestean beste, tarteka pañaldi gozatsuak entzuten ziran. Zeatz esateko oñar-jokoa zirudian. Bi lagun, bi gizon dasagun orain, alkarí itzez nork min geiago eman, beste askoen erdian. Batzun-batzuek zilargiña zuten pañagi, beste batzuek, Antonio, ta geienak, uste dutanez, bata-bestea. Askotan gertatzen dana: beñitxukerian asi ta azkenean asarétuta buka.

Oraingoan Antonio-ren txanda zan; baño, egia, bein «erlojeruak» *iy'itoan* atera zuan uretatik burutik ondo—eta zankoetatik ere ez agitz—ez zegoaneko batean. Bera esker-oneko mutila zan, artutako ondasunaz ez zan aztu-erexa, baño iñori on-egindakoak atabalarekin adierazteak ibazi guztiak galtzen ditu. Berekikoz zion: —«jardule araioa!» Lenengoz belutu zan, gutxietsi zuten; baño bereala konturatu arek, batez ere, esan nai zionaz. Ez uretatik atera zualako bakañik, moskortuta zegoala esateagatik. Ta bata oraintxen eskerak emateko aukeran ez ba-zion esan, bestea ezkeréz jotzeko, bai.

Ta iñori tarterik eman gabe bere bañen naigabetuarekin jardetsi zion:

—Katuak buztana luze, besteak bera bezelako uste. I bezela, bide-erdian zeráldo, bizikleta aldameñean lo topatu indutenean goiz asko. Logaleak bakañik ez dik egiten ori. Asko duk, ala ere, gurdi kankañen bat gañetik ez pasatzea. To, ez litzakek gauza aundirik galduko. An izango ukan istilua sagia ala kristaua lertu ote zan jakitea.

«Sesiotegi»-ondotik zijoakean guztia ikaratu egingo zan an bat-batean sortu zan ler-gaiztoko algará

arekin. Zilargiña arpegia gorituta su-garëtan jafi zan begiak diz-diz, besoak aurëan, bařengo amoruak ezpañetako aterabidea naikoa ez balu bezela.

Juantxo ez zan, noski, par gutxiena egiña. Iřiarekin xigaröa ezpañetan eutsi eziñik sal-mai atzean zegoan etxeko neskatxari alderatu zitzaion. Lasai-lasai tira zion poxpoloari piztutzeko ta txinparta bat neskari burura joan.

—¡Ene! ¡Nere ile gaxoak, ia suak artu nintxion-an!—ots-egin zuan neskak.

—Barkatu, orën usterik ez nuan. Baño zure ile edeřa ez kizkaltzearen edozer egiteko egingo nuke. Batetik zuk alako ondasuna galtzea ta bestetik ni galera orën giľe izatea, nere bizitza guztiko damu bizia nuke—jaraitu zuan Juantxo-k ordañez zurikatu naiean.

—¿Zer egingo zenuke bada, esan?—egin zion emakume jakin-naiak.

—¿Zer?—erantzun zion Juantxo-k—. Lenbizi nere txamar au kendu ta zure buru guztian bildu, alik-eta aize bearez sua itzali arteraño.

—¿Eta txamarak eta guztik su artuko ba-luteke?—oraindik ere galdetzera ausartu zan.

—Ba' orduan—Juantxo parez—nere bi besoën tar-tean estu-estu egingo zinduzket.

—¡Utikan! — izan zan neska mutilzalearen azke-neko itza.

Esan dugunez guztiz asaretuta arkitzen ziran Antonio ta zilargiña. Une onetan lerdea zeriöten biak abotik beera zakur amofatuen gisan. Ta bere jabeari tarterik emañ gabe, Antonio Letxa-koak, pilarmonika kendu zion ta besoekin buru-gañetik atzeraka altxata, indar geiago ematearen sabela borobildurik, ba' zijokion kolpea tiratzea. Baño zoritxarez, Juantxo neska-

rekin jolastutakoak arpegia besteengana biurtzen zuanean, izugarizko kopetekoa eman zion musika-kajarekin. Onek, Pirmin baño azkaragoa, ziñez, berealakoan berebiziko ostikoa atze-aldean ipiñita ordaindu zion; ta besoak atzeratuta uztai egiñik zegoala, ez erori, ez zutitu, ostikoaren indaiez zuzenean joan zan tankera artan zilargiñaren gain, nai ez ba-zuan ere. Ta irurek, bakoitzak bere aldetik, luña jo zuten : pilarmonikak, Antonio-k eta zilargiñak.

Juantxo-k odola zerion kopetatik beera. Tiratzen duanak soka, entzuten du danga. Pirmin-ek musika galduta umore ona ere bai ta Antonio-ri ostikoz erazota, luñean etzanda zegoala, ikaragarizko moltzoka jo zion, alik-eta aietako ostiko batean oña txamarñaren sakelan sartu ta bera ere zilargiña zegoaneko ondoan erori zan arteraño. Onek, Antonio zualakoan, izugarizko kinkiñañoak pasatzen zizkion, ta Pirmin-ek, zilargiñagandik zetorkionaz konturatu gabe ta piztia bezela suminduta, zankoeri eraginda, luñean luze zegoala, jo ta jo ari zitzaion ostikoz Antonio-ri, bultzatakoan mai-azpira sartu zuala. Zakuñak katuari, katuak xaguari.

Zilargiña bere okeñaz konturatu zan ta Pirmin-eri lagata mai-azpira zañapoka joan zan, Antonio-ren gañean jañi ta ebain-ebain egiteko asmo onarekin. Pirmin ere gañeratu zitzaion Antonio-ri. Lengo lantegiari ekinda azpikoa txikituta leñ-egin bear zutela zirudianean, piztutzen da Pirmin, joan danekoaz gogoak emanda, ta bizkar-atzetik zeukala erazotzen dio bere aldiko zilargiñari ezker-eskubiz iñon diran zartako gordiñenez. Zilargiñak bere burua lañi ikusi zuanean, iges egiteko asi zan ta alako kaskañeko lazkañia eman zion mai-bañenari, berau irauli ta gañean zeuden otziak botata ontzitegia apurtu zuan.

Etxekoandreak, aurrenekoz pilarmonika aidean ikusi zuaneko deadarka asi zana, orain ontzien otsarekin batean karaxika bizia atera zuan; orez gañera, aulkian exerita zeudenak aulki ta guzti erorita atera zutena. Au guztia, banoan, sudur-zintz bat egin orduko, begi itx-idiki baten bitartean gertatu zan. Iridun idurikokak zurikail biurtu. Pirmin ta zilargiña jo nai zituzten. Auek, orain alkarékin, arpegia eman. Etxeko gizona ere sartu zan iskanbilan. ¡Bai saferako malak danutu ere! Emakume geiago jetxi dendara sesioa berdintzearen. Ta alako zarata gogoña sortu zan inork zein jotzen zuan ez zekiala; bada alkarékin naspilduta kalte egiten zioten batak besteari, ta zartakoak ematerakoan bidalitako tokira iritxi ez ta tartean artzen zutena jo. Ijito-auria baño nastuago zebiltzan. Gizon batentzat érezago zitzaion zartakoz, ostikoz ta irañezko zurungilo artan sartzea egonean begira egotea baño. Pilarmonika gaxoak, begi batzuk gutxiagotuaeren, bere bizi guztian ez zuan egun ikusi uralako dantza pizkor ta kemendunik.

Maiak, luferatutako egurézko zaldia ematen zuan. Antonio, zan bezin luzea, edo geiago, etzanda; korderik gabe zegoan oraindik. Edo-ta, guk uste dugunez, kordea zetorkionean loak artuko zuan, ain luzaro zetzan luzean. Jausitako aulkiak oraindik ba'zeukan igidura ta berauxekin batzuek eta besteak estroposo eginda, aulkia zala-ta, baten batek arpegiarekin onietakoak topatu zituan beerakoan.

.....
Irakurleak barkatu bekit onen ondorengorik ez ba-dakit. Nik oraintxe gogortxo ari ziralta igafita ospa egin nuan iskanbil artatik ta sekulan «Sesiotegi»-ra biurtzeko asmoa artuta daukat, naiz-eta «Sesiotegi» izena kendu ta «Goxotegi» jartzen ba-diotte ere.

Nere ustez, gu bein-edo-bein lozorotik doi-doi esnatuta, leioa oi-ezko tokira aldatu dala ikus-iruditu bezela, alatsu zabalduko zituan begiak Antonio-k ere, zentzuko ariak naspilatutik.

IV

JAI-EGUNEZ AUĒETIK

Egunez auĒetik asi zan jendea etortzen Usauri-n. Gu bertaratu giñanean, arĀtsaldean, Kale Nagusitik bařena eguzkiak oraindik ere argi egiten zuan ta, auĒeko egunak euritsuak izanařen, egualdia oso itxura ona ari zan artzen. Usauritařak pozik zeuden, bada.

Ez aspaldiko urteetan bezela, ez zan zaldikiko gurdirik ibiltzen. Ta eřitik geltokirañoko bide luzean, bultzi bakoitzari zai egoten zitzaion automobil beřiak, azkar asko egiten zituan joan-etofiak, alik-eta jetxita-ko jende mordoza zatika-zatika artu ta toki bat ustualala eřia betetzen zuan arteraño.

Enparantzan, goiko leioetatik, beetik eta nonnaitik oso arera atsegiña egiten zieten etofibeřieri. Orduntxen asten zan, bada, jende gutxi edo asko etofiko ote zan jakiteko garaia : zenbait egun auĒetik ostatuan tokia eskatu zutenak, bein eta beřiz etortzeko esanda bideratu ziran lagunak, urtero etofĀ oi ziran ezagunak, dantza-zale guztikakoak eta kupel-goři *barkileroa*. Onek kaxa bakařarekin egiten zuan : geltokirañokoa (berak bakařik zekian tokitik), geltokitik eřirañokoa (sei eřial onuntzkoa), beste ainbeste arakoan eta bost eguneko bizi-modua.

Ařai-pĀla dagoan tokian ogi puska bota ta lenbizi iges ta gero biurtuta guztiak batera koskaka ari oi zaioten bezela, era berean, Pidel-en tařanta beřiak zubia igaro ta Kale Nagusitik plazan azaltzen zanean, ozte guztia alderatu egiten zan ta, bein geratuta, alkařen gainka, etofitakoeri jeisten utzi beařean, ba'zirudifen fontořeraño zetofen tařantan igo egin bear zuteta.

Saskiak eta loturak eskuetatik zintzilik azaltzen ziran lenengoz eta gero, emakumeak buruak makurtuta, neska gazteak eta mutilak alderdi guztietatik; gure *barkileroa* zapaiatik beera jetxi zan ta jetxi zuan bere kaxa, bi kurpil erantzita bera ere bakarik ibiltzeko naikoa zana.

Guztiak alkartuta an izaten ziran ongi-etoñiak, esku-estutzeak eta, baldin baseñitarak ez ba-ziran, muxukak neskaen artean. ¡Zegoaneko etoñi zan jendetza polita! ¿Zer izango zan osterontzeko jai-egunetan?

Alako batean ikusi genituan igaz ere izandako Mirele (Miren Gabirele, Mirenele), Elizondo-koa, ta Margarite, amairu urtekoa, bere aizpa baño bost urtez gazteagoa. Josune-k, ostatuko alaba zañenak—gaztea ala ere—gogoz artu zituan bi adiskide maiteak. Eta onela, enparantzaren erdian, margo askotako soñekoekin, aratsaldeko eguzkiak begiak erdi itxutzen zizkiela, polito bañon polito ematen zuten Usauri ta inguruko alaba lirañak.

Ester, Donibane-tik etoñia, Biforene-rekin batu zan: auxe zan eñiko neskarik politena, baldin ainbeste neska politen artean, geiena nor izan autatzea gauza eñeza izango balitz. Irun-dik etoñitako Karmele-ri eñiko sendalari gaztea elkartu zitzaion.

Enparantzaren bazter batean, «Tukulu»-eneko ta «Gaztienea» ardotegien bitartean, gizon eta mutil gazte pila eder bat zegoan itzalean.

Gizaseme guztien artean ba'zan bat ango jarduneri aditzea egiten ziona, baño bere burua aiengandik urutitxo zegoana. Bazkalondoaz geroztik urduri xamar zegoan gure gure mutila. Egun ura etortzeko gogoaz ain luzaro itxedon zuan gazteak—oraintxe garaia zetorkiola—bere lañitasuna baretzearen giza-arte a bilatu

zuan. Andik ederki ikusi zezakean berak nai zuanaren etofera ta tartean iñork ezereen itxurarik susmatu gabe, gogoak ematean azalduko zan.

Ta oraintxe Mirele ta irurak pixka bat aldendu ziran, Martin (au zan mutilaren izena) abiatu zan. Beintzat, Mirele etoñi zan aurten ere ta azken egunetako kezkak aienatu zituan. Martin bildurtu-xamaña zijoan, ta ez da aritzekoa, ajol aundiko gauzaren bat iritxi bear dugunean uts txikiena egiteko oso bildur aundikoak izaten gera. Martin-ek bañenen zerabilkiana jaso aundikoa zitzaion ta ainbestetan asmoak artuta, orain atzeratuko al zan, bada? Ez, berak ba'zekian igaz abegi ona egiten ziola, ta oraingoan begitarte txarrik jarriko ez ziola uste osoa zeukan. Igazko Martin zala ikustean, arek eramango zuan poza! Ez-ukitua eginaren berak igarriko zion.

Ongi-etoña esanarekin batean Martin-ek eskua luzatu zien, bai Mirele-ri ta bai Margarite-ri. Neska biak legez erantzun zioten ta baita ongi-arkitua eman. Ixildu ziran. Bereala igafi zion mutilak berak usteko arera ez ziotela egin. Zerbait geiago esatera ausartuko zan.

—Zuek emen ikustearekin oso poz aundia artu dut... —ta aũfeko urtea gogoratu naiean— igaz bezelako egun ederak izango al ditugu aurten ere.

—Eskarrik asko —ta ixildu ziran.

Mirele ez zan iñori arpegi txarña jartzeko neska ta guztiekin beti adeitsua izanik edozeñeri zor zaion begitarte ona ta bear bezelako arera egin zizkion mutil gazteari. Martin-ek oriek guztiak ba'zekizkian, ta orétxengatik bere bařena ez zan naikotu; berak uste zuana ez zuan ikusi ta itxuraz poto-eginda, gaitza zitzaion tankera ura, ta, alik ondoen irtendako tokira biurtu zan.

¡Ene, Martin-en ustearen okeña! Urtebeteen uste osoan egon ta bañenen aña. Urte osoan etortzeko zai egon ta itxoegitearen ordain ustela. Erabatez, atzerako gogoeta guztiak azterkatu zituan, ea naspila noiztik sortu ote zitzaion. Arakatu zituan asieratik bukaerañoakoak eta atzeratik auñerañoakoak. Ta ordurarte ez zan konturatu arian-arian bere gogapenak zenbaterañoako aunditasuna artu zuten. Orduntxe igarí zion nai ez zuana baztertu ta atsegin zitzaionari toki ematen ziola ta an gogozko gauzak neuria autsita amor ematen zutela. Baño bere asmoetan oker egon bazitekean ere, tira, joandako jardun gozoak eta batez ere aren agur pozkaña egi-egia izanda, etoñeran beste ainbeste iruditzea, alako txorakeri aundia al litzake bada? ¿Edozeñek bere lekuan ez al luke ori bera sinistuko?

Martin bere usteetan ariñegi ibili zala, aier zegoan; baño egia zan orobat bere asmoak len bezin gordeak euki zituala oraindañoakoan ta, gordeak gorde, ez miñik, ez neke. Oraintsu itzegindakoaz ezin asaretu. Beraz, Mirele zan aldatuta zetoñena. Ta ordurarte itsututa bizi zan mutil gizajoak, bertan zabaldu bi begiak. Igazko kabian aurtan txoririk ez. Neska begien pozkañi ura Usauri ta bere inguruak utzita añas aztu zan gure mutilaz. Aren eñiak ez zion Martin-en oroipenik gogora ekartzen, ezertxo ere. Agian, bitartean, besteren batekin edo bat baño geiagokin jolastua izango zan.

Artean Martin-ek urte osoan ¡urte osoan! iraun zuan beñiro ikusteko gogoarekin. Oroipen biguña zana agitz samurtu zitzaion. Usauri-ko bazter guztiek maiz asko gogoarazten zioten neska lerdnaren egon-aldiak, neska liranñaren igarotaldiak eta alkañen itzaldiak. ¡Batez ere, Usauri-tik geltokirañoako bide arek!

Azkeneko eguna zan. —«Nik Donosti-ra joan bear izan nuan», bere buruari asi zitzaion Martin. —«Mirele Elizondo-ra zijoan amarekin. Irurak batean alkartu giñan, Pidel-en tañantan. Mirele ta ni aurrez-aurre lekorera begira; aren ama nere ezker-ondoan. Itztxo banakakin asi nintzaion. Izketaratu giñan. Batzuetan bereganatu ta ixilago esaten nizkion nere gogozko gauzak, batez ere norbait oju ta zaratan ari bitartean. Bideko arkaitz bakoitzak oroipen bat dakarkit burura».

—«Baño nik diotana egi-utsa ba-dan ala ez, onetxek emango digu neuria. Amari tañantan ibilita itxas-miña deritzaion naigabe edo ongi egon-eza etofi oi zitzaion; baño egun artan, naiz bildur izan, ondo baño obeto zijoan ordurartekoan. Mirele-ri, nerekin zerbaitxo itzeginda, amari zeezer esatea otu zitzaion ta.

—«Oso pozik zaude, amatxo —itzegin zion».

—«I bai pozik agonala —bereala erantzun zion amak».

«Egia esatera neroni lotsatu nintzan. ¿Al nuan nik uste ona izateko ziorik?»

Ta oldozpen auetan zegoala apaltzen ari zan ere. Nekane bere areba ta biak aurrez-aurre ari ziran arats artakoa egiten. Anai-arebak bakarrik bizi ziran etxe artan. Gurasorik ez zuten.

Aratsa zan, bada, ta etoritako guztiak enparantzaren erdian utzi ditugu. Ez; guztiak garaiz etxeratu ta nik uste dut Martin ta Nekane-renean bezela besterenetan oeratu-aurrekoa egiten ariko zirala.

Alatsu izan zan Usauri-n jaien aurreguna ta alatsu izan oi da beste erietan ere. Jendea jaietara etortzen da ta etoritakoak berek egiten dituzte jaiak. Bertakoak bakarrik ikusteagatik ez lirake joango. Artean dijoana-

ri berdin zaio an topatuko dituanak bertakoak naiz kanpotararak izatea, baldin poza ta atsegiña izango ba-du. Baño jaiaren aunditasuna kanpotareri zor zaiela aier ba-gera, atzipetuta-edo dijoazela esan diteke. Galdegiozute bateri zertara dijoan ta besteen artean jolastutzera esango dizu, urinak erantzun berbera emango dizu ta onelaxe urenaren urinak. Beraz, erian bertan gutxitxo dago ta guztiak besteen aitzakiarekin joaten ba-dira, berekin daramate jai. Edo-ta, jaietarako dei-egitean ba' dirudi gezuña egia biurtzen dala. Pipa-saltzale bateri gertatua. Alako tokitatik pipak erosteko asmoan deitu egin ziotela esan zioten txantxetan. Ta berari esandakoaz ezer aditzera eman gabe —egitza bai-zeukan—, beñere erosi ez zutena artu egin zioten ta gure pipa-saltzalea deituta joan zala uste osoan etoñi.

Gañerakoan, erietako jaiak urtearen egun alaiak izaten dira, oroigarriak. Onelako gertaera bat noizkoa izan zan adierazteko, edo jaien auretik ala jaien atzetik, edo auretik urun ala atzetik alde, esan oi dute. Urte zar eta beñiaren muga berberak ez du orñenbesterañoko oroindarrik, ez da orñen aipagarri.

¡Gazte gixajoa eriko jaietan eri dagoana! Ez da tamalagorik irundar gaztea Sa'martzialetan gaxorik egotea, iruñaña Sanfermiñetan gaiztun edo usauritara Sanjuanetan oean ikustea baño.

Gauak, beraz, Usauri oso-osoa artu zuan ta eriko ate guztiak itxita zeudelarik, gizaseme zenbaitzuk, etxetik at, enparantzán gelditu ziran, alkarekin jolastu ta astakeriak egiteko.

Gauerdierdian izandako mutilen dantza, alkar-jotze, oju eta algarak ez ditugu batere aipatuko. Baño auzko muturatik ilunpean besteen artera ogi-ta-jaki zetozen. bi aiengatik, bai : zilargiña ta Antonio,

oraíndik amabost egun ez asáretu zirala, añas aztuta, askotan bezela, adiskide-kideak zetozen.

Zilargiñak ixilka zionez Letxa-n, Ibaiotz-en, Bedoya-n eta Usauri-n saldu bear zituzten *fonografoak* eta josi-makinak!

¡Ta *fonografoa* aipatuta «Sesiotegi»-ko pilarmónikaz batere gogoratu ez!

V

DONIBANE

Ez da alaiagaririk musika bezelakorik; ez da, ez da t'ez da. Eresertiak (musikak) ez du bioztairik ematen. Musikariek eres poztun bat jotzen dutenean gure izate guztia aldatu egiten zaigu, gure bařena lasaitu ta gu, ustegabeen geundenak, bat-batean txospertu egiten gera. Eresiak egoak ematen dizkigu ta gorputzak bere aztundasuna galtzen duala-edo dirudi; entzukiņa ta biotza bakařik gelditzen zaizkigu ta jan sortzen dan atsegin gozoa! Batzueri, ala ere, belari-zulotik oin-mutuřeraņo sartzen zaie dar-dar burundara ta zankoeri jokoan eragiten die.

Ořengatik, goizeko zazpiretan *pasodoble Rada* joaz musikariak Usauri-n atera ziranean eři guztia aidean jaři zan. «Tukulu»-eneko neskameari edan-ontzia eskutik erorita lertu egin zitzaion luřean. Bi bider edo geienaz irutan, urtean, izaten zan musikariren otsa Usauri-n. Oraingo onek beři onak zekarz-kian: eřiko jaiak, soņeko beřia, meza nagusia. Batzuk kalean arapařu zituan; besteak oean etzanda, iratzaři, ta gaņerakoak —ondoan-ondoan— otsak esnatu zituan. ¡A zer esnatzea naiko lo eginda soņuak esnatzen dituanena! Iřia ezpaņetan, zankoak luze ta bizkařaren gaņean jařita bi belarřietatik adi-adi egoteko. ¡Ta zer atsekabea eresia urutira iraungitzen danean! Ez da alaiagaririk musika bezelakorik; ez da, ez da t'ez da.

Beko kaletik goiko kaleraņo, zubi-aldeetik pelota-plazako atzeraņo, ereslariek aguro eman zioten eřiari bira osoa; gure eřia ez bai-zan uri aundikoen gisan

irteziña ta uritárek alkar ezagutzen ez dutenetakoa. Ereslariak abian asita guztia mugitu zan, eritáñez gañera sukaldeetako zartagi ta ontziak, eta onelako garbiketán, abian ezik, laxtereán asi zitzaion edan-ontzia «Tukulu»-eneko neskameari.

Ez dugu esango ereslari goiztiárek onenetakoak ziranik. Egun batzuk bakárik saiatuta naikoa ta geiegi egiten zuten. Órez gañera urte guztian ez zuten txanponik irabazten. Ta eriko jaietan dantzagañiak jalajaña! mutil gazte aiek jo bear.

Amar-bat lagun izango ziran ereslariak, auzo-koak, ta ondotxo bizi ziranak geienak. Órelako eginbideetan an ez da iñor lotsatzen uri aundietan bezela. Aberats baten semea zan guztien aurétik atabala joaz joaten zan mutil koskoá. Guk munduko goraberak, txarkeri ta gaitzak dakizkigunak, oso poz aundia artzen dugu auzolanen jakiteaz. Eta dirurik ez, ta bideak eta pelota-tokiak-eta al dutenen artean auzolanez egin oi dira, Igeldo-n etxe bakoitzekoak txandaka egin zuten bezela. Eritáfen elkarkunde ori oso begikoa zaigu.

Bein betiko dasagun, bada, pelota-tokiko arietatik kanpora lur gorizko toki zabal bat zegoala. Zabal ura, eliz-atze, «Gaztiene» ta «Tukulu»-eneko enparantzarekin batera zetoñela; beraz, zabalgunee polita. Lekune artatik at ez zan jolasik izaten. Luñean sartuta tantai tenteak jañi zituzten pelota-plazan, muturéan bandera bana erantzita. Ereslarien jo-tokia ere gertu zegoan. Urtero-urtero gorde-tokitik olak atera ta eraikitzen zuten; osterá jaiak igarota olak azkatu ta uréngo urterañoko itzalpea. Jo-tokiak ez zuan estalperik; ezta beafik ere. Dantzariak euripean aritu ezinéan ¿zertarako jo? An musika ta dantza beti alkarékin ibiltzen ziran,

«baileak eta soñu ederak
«engañaturik gabiltza
«animarentzat kaltean dator
«gure munduko bizitza».

Argi-konturako zilargiña zuten mutil.

Tarteka-tarteka, geiegi ez eretzearen, eriko txinelak txibirisko bat edo beste botatzen zuan.

Karmele-k bere idazkia bukatu zuan. Karmele Josune-ren adiskidea zan ta onek deituta jaietara etoña. Bai-ba', Josune Irun-era joanda Karmele-renean egona zan. Josune azken-aldian maiz joaten zan Irun-era agiñak antolatzeko. Gañera ortzgin-sendararia gogo betezko gaztea zitzaion...

Karmele-k auxe idatzi zuan :

«Ene guraso maiteak : Oso ederki etoña natzai-
«zute. Eri au ondo arkiturik nago. Josune adiskide
«ona dut. Aratseko beatzietan apaldu nuan: baatzuri-
«-zukua, bi arautz tomateakin (oliotan igari), saieskia
«pipařakin ta mai-azkenez gazta ta sagar gaziak.
«Ardo napařa, oso edeřa. Ez dut esan nai ori guztia
«jan nuanik, ori guztia ekaři egin zidaten. Naiz nere
«gogozko jakia ez izan, ba'lifeke emen jangalea
«etortzea, ustea ala daukat jařia.

«Danetatik zerbait jakin dezazuten, emengo jato-
«kian zoko-apalategi bat dago, aspaldian bezela, iru
«lauki edo kuadro almonedaetan ikusi oi diranetakoak,
«etxeko jendearen beste bi antzeski (eretratoak) ta
«España-ko eregearen irudi bat eregetu berian.

«Oean sartuta ondoratu egiten naiz. Ta ateratzen
«duan soñuarekin ba'dirudi neri min eman beařean
«oeak berak saietsetan min artzen duala.

«Ala ere lo ederki egin dut. Elizako joaleak din-dan
«ituna ari zuala loak artu ninduan. Esan didatenez
«gauean istilu gogoña ibili dute enparantzan emengo
«mutil gazteak. Nik ez dut batere nabaritu.

«Orain mezetarako gertutzen ari naiz nere burua.
«Arituko ziñateke : meza nagusia amaiketan da.

«Emen, ordua aurreratzen danean, ordu bat atzerago
«izaten dira mezak, bazkariak, bezperak eta danak.

«Azkarrean nabil eta agur, urengorarte. Mun
«sendoak nere aita ta ama on orieri.

Karmele.»

Amaiketan, bada, meza nagusia zan. Inoiz baño
txukunago zebilen jendea : zarak eta gazteak, neskak
eta mutilak.

Ayuntamentua gertu zegoan eskaratz zabalean.
Ereslariak ere bai, kalean; ta bakar-bakarrik ikuñña
(estandarrea) jeistea palta. Gizon batek atera zuan
bigarren bizitzatik, lenbiziko bizitzakoari eman zion ta
onek bere aldiko kalekoari egokitu. Antzin-antziñatik
era onetara ateratzen zuten guztien aurrean.

Zuzendariak aginduta ereslariak asi ziran ta jarai-
goak elizarako bidea artu zuan : lenengoz ereslariak,
urén ikuñduna ta azkenez udala (ayuntamentua)
alkatea ta mugazai-nagusia buru zutela.

Gu kale Nagusiko maladiatik igo giñan elizara.
Gure ondoan geneuzkan emen izendatutako geienak.
Bertan izanda ondo ezagutu bear.

Martin ere ikusi genuan. Goizeko ereslarien otsak
esnatu zuan au ere, ez naiko lo eginda ordea. Lelengoz
Mirele etofi zitzaion burura, ezin bada burutik kendu.
Aldizka asare egoten zitzaion ta itz gogortxoak esan
ere bai, neska «aldakor» ta «buru arin» arengatik;
bestetan ezti ta leuna, «on-ufsa» ta «polita» zalako.

Maitea itxasoan
ontziz
zijoan.
Ni aren atzetik
ekin
urean.

Ufundu ta laister
galdu
zitzaidan.
Ta ni ler eginda
ifo
bidean.

Azkenez bizitu zan ta galendurik Mirele-ren biotza bereganatzeto asmo sendoa artu zuan. Órengatik orain, mezetarakoan, ez-ikusia egin zion, ez baleki bezela; baño neskak bera ikusteko aukeran, onela Mirele-k ez zion igañiko bañenen zebiliana ta artean Martin ikusiaz, bene ta txintxo, aurreko urtea gogoratu zio zitzaión, berari maizegi, sariegi, gogora zertorkiona.

Oraingo aldian erestegira (korora) joan giñan meza nagusia entzuteko. Bete-bete zegoan ta mugazai asko. Abeslari-taldea ere gertu zegoan. Zoko batean eñiko mutilek «Kuku» deitzen zioten agure xar bat, burusoil ta elbañtua lo zegoan. Apaizak azaldu zira-nean itsu-aurrekoen gisan laguntzen zion berogeitar-bat urteko gizonak ukalondoan ikutu egin zion. Ta «Kuku»-k bereala erretuta iru bider segituan egin zuan gurutze santua.

Meza asi zan ta abeslari-taldea ere bai. Oraingoan iru apaiz zeuden aldare nagusian. Abeslarien artean ezagutu genituan goizeko atabalari txikia, sakristaua, eñiko sendalaria ta organista bera ere; onek eskuekin

jo ezik (eta oñakin ere) abestu ere egiten zuan ta goizeko ereslariekin zuzendari ta zanpa-jotzalea zijoan. Soñu zoli ta bizen magalean, entzukiña batere urātu gabe, loak artu zuan «Kuku» eta... aren laguna ere bai.

Donosti-tik abeslariak ekañi zuteneko urte ura ezik, iñoiz bezelako meza nagusia izan zan Usauri-n. Batere sermoirik gabe jorubete ta laurden irauñ zuan meza nagusiak!

Onuntzean jañago berbera udalaraño, alkatea ta mugazai-nagusiaren erdian eñetore jauna artuta.

Ikufiña jetxi bezela igo zuten.

Donibanetan (Sanjuanetan) alderdi artan jai egiten zutela-ta, lenbiziko egunean bestetan baño askoz ozte aundiagoa izaten zan. Bazkalondoaz geroz inguruko eñi guztietatik asko ta asko etortzen ziran Usauri-ko jaietara. Baño batez ere ots eta zaratarik aundiena ekartzen zutenak, irundañak; beren motozilketa ta automobilekin baztar guztiak arotzen zituzten. Giza-seme edeñak, mardulak, eñietako jai guztietan eñiz-eñi ibiltzen ziran, erleen gisan lorerik-lore. Eñietako jendeak begiak borobilduta artzen zituan.

Guk ezagutu genuan mugazai batek, aspaldiko urteetan euskeraz «pazatu ongi» bakañik esaten ikasi zuanak, orien izate ta ibileraz añituta ala zion (erderaz): «—Jende au ez duk gure eñikoa (andaluza zan). Alajaña, maukutsik, zigaño aundia ezpañetan eta kurpiñen soñua sakelan. Motel, nere eñian ez ditek alako zigaño puska ta oñenbeste dirurik ililiko, ez, peseta bat geienaz ta ura txanponetan, ots geiago ateratzearfen; baño mutil gazteak «kuño» ibili txamar txiki ta estuarekin, ibilera txotil ta oargafia, besoak zankoekin batera, orixe, bai».

Ta ala zan. Gure mutil sendoeri berdin zitzaien

maukutsik eta burutsik etortzea, baldin pilarmonika berekin ba-zekarten beintzat.

Aiek enparantzara iritxi ziraneko «Gaztienea»-ko aurrean ta «Tukulu»-enekoan aulkiak eta maiak jañiak zeuden. Ta aiek etofi-beñian bateko maiak artu ta besteko aulkiak artu, «Gaztienea» ta «Tukulu»-k bat egiten zuten.

Zilargiña orduntxen azaldu zan «Gaztienea»-ko aldean oetik jaiki beñia; ez, ordea, eguerdi-ondoko lo-kuluxka eginda, aratseko lozoñoa egunez etzanda baizik. Ez zuan bazkaldu, ezta nai ere. An ziran, eza-gunen artean, Antonio, Juantxo, Manuel ta Paulino; au, Erezil-go izenkidearen antzera, eriko gizaseme gogorenetakoa zan.

Maiak edariz beteak zeuden. Izketa-jarioa, pá-algarak, botiñen azkatzeak, mai-artetik ibiltzea ta bul-tzatzearekin, naste-boñaste oñekin, erotu egin bear, erotu. Neskameari «Joxepantoni» jañi zioten izena irundañek, ez Joxepa ta ez Antoni ez izanañen. ¡Ez zuan lan makala eraman! Plaza beñikoak ezetz oñen-beste jirarik egin iñongo aldetara.

Erdera ta euskera nastuan zebiltzan. Guztiak itze-gin naiean iñork entzuten ez. Ta deadarka aritu bear. Batez ere gangaño ondo bustita gero. Alako batean, oñegatik, pilarmonika-soñuak aizea uratu zuan ta bat-batean geienak ziran kantari. Onetan irundañak ziran nagusi. Berek ekañi zuten soñularia ta beren gogozko abestiak abesten zituzten. Aldizka bat utzi, bestea asi. Tartearen bateren bat pañagañi. Ajola gutxikoak ba'ziran aien artean. Edozeñen aurrean sendo itzegiteko bildurik ez dutenetakoak, aien aldean ezagunik ez ba-da ere. Urrena.

«Calcule usted, pues, pues, el alirón...»

donostiaŕen auręzkako abesti bat asi zuten. Ezin bada aztu. ¡Donostiar gaxoak! Ostikoka baldin ba-da, oriotararak irundaŕen alde; estropadetan, irundaŕak oriotararen alde edo, obeto esateko, donostiaŕen auręzka. Len tolosararak bezela orain iruñararak irundaŕen ta oriotararen alde. Bi ogi puskaen artean aragi-xeŕa artu oi dan bezela, ala estutuko lituzkete guztien artean.

—Obe lukete donostiaŕak bezelako jokalari onak balira—, norbaitek leize-zulotik itzeginda bezela esan zuan.

An zegoan, bene-bene, Antonio, beñere itzik atera ez zuana zirudiala. Artean bera zan aboa zabaldua. ¡Noski! «Babo araiioa» —esango genioke— iskanbil sortzalea orain ere. Aren lagunak bildurtu ziran. Ez zioten entzun. Batek bai, begiratu zorotza egin zion. Ekaitza ba'zijoan lertu gabe. Antonio-ren lagunek onen buru gañetik ikusi zuten igarotzen. Egualdia baretu.

Ta zoko ura zoramena ba-zan, pelota-tokia poliki asko zegoan. Arrietan pelotan ari ziran; luęzko zabalgunean, egurazten, ta bien arteko zeŕenda bat gizon pelotaka ikusten.

¡Usauri ta inguruetako neska panpoxak! Arpegi alaiez betetako tokia zan ura. Aruntz eta onuntz ba' zebiltzan bi gizako gazteak.

Mutilek neskatxak nai
neskak mutilak, bai
gazteak diran nonnai
beti izan oi da jai.

Noski, alkararen ezagutza ta ondorengo maitasuna baño atsegiñagorik ez dute ezertxo ere gazteek. Ta jaietara dijoan gazteak onelako asmoren bat ba'daramala esatea ez da geiegi esatea izango. Zeozerk jo-

lastu dezake, baño bere biotzarako zerbait iritxi ez ba-du, gaztetxoaz ez ba-da, jai alairik ez. Geiago iritxi ta alaiago etoñi. Maitasun-arazoetan asiberia danak pifin batekin aski izaten du luzerako; zaletuak, beñiz, asko bear ta lenago aitu. Gaur dan egunean zalegiak dira gazteak gisa batekoak bestekoeri itzegiten ta alkafi laguntzen. Gaur adiskidetu-erézak dira gazteak. Artean garaiz ta onean izaten dan maitasun benekoa-gatik iñork ezin dezake gaizki esan. Kristauaren izakerak berekin dakar. Gañerakoan, norberaren gogokoa arkitzeko lei amoñatua izanañen, Jainkoak nai duana baizik ez du idoroko. Ba'dirudi Jainkoak gaztea ari batetik zintzilik daukala ta firaka-firaka nai bezela ibilita gero, nai dituanak eta nai duanean alkartzen dituala. ¿Ez ote dugu ikusi iguinduta ta gaizki esaka zegoan neskatxa azkenean len nazkagañitzat zeukan mutilarekin zoratu-txaldandurik ezkontzea?

Baño oraingoz utz dezagun arlo au. Agidanean bañenegi sartu gera pelota-tokian egurazten zeudenen asmoetan. Ta esagun an ba'zala zer atsegin izan.

Oraindik ez zan musikako garaia ta bitartean eguraztokia jendez beterik zegoan. Barkileroaren txiringa añatsalde guztian lañapo-urubiaren gisan. Neskak, txortak egiñik, besotik elduta. Irundar batzuk exerita egotez asperfuta oztearen artean zabaldu ziran.

Ba'zan bat burutsik eta maukutsik —gizaseme sendoa ala ere— begiak diz-diz, zenbait ikusleen erdian amaika tentelkeri esaten ari zana. Betetxoa egoki ta lendik ixilinetakoa izan ez ta orain ardiak atzetik baba bezela itz-jario zebilena. Bere moduz ari zan izketan; bururatzen zitzaizkion txorakeri guztiak abotik esan, iñoren aurean ta urutifik entzuteko eran. Aren inguruan bilduta neska-mutil asko zeuzkan, aundixeagoak ere bai; pañagañitzat zeukatzen ta ergel-papera nola

egiten zuan ikusten. Zer esan ez zetorkionean ikusien batekin asten zan. Au lotsatu ta beste guztiak areri begira. Ta onela lolo utsa egiñik ba'zebilen arte artan. Beste batean prantzesak peritan oi duten bezela, deika asi zan pizfizarak erakutsiko balitu bezela :

Entrez, passez, pour voir
«toutes» les animaux :
l'âne qui danse,
le cochon qui chante,
la gallina «puña-puña»
l'ours et la «txakurña».

Uralako kankañua adi-eziñeko gauzak esaten entzun ziotenean aritu zitzaioten ezpañetan zer naste ote zerabilkien; ta prantzesen izkerari antzemanda, par egin bear «la txakurña» esan zuanean.

Antonio, ordea, bertan zegoana, ezin ixilik egon.

—Prantzesez tutik ez zekitek eta beren buruak prantzestzat egin nai mugertzean (muga-ondoan) bizi diralako; artean oriek prantzesez nik latinez baño gutxiago zekitek, aisa.

Esana esan, tiratzen dio irundañak mutuñekoa — len begiratu txarña egin ziona izaki— ta, edo neurña gaizki artu ala Antonio-k burua makurtu, orain ere ekaitza buru-gañetik aldendu.

¡Nork esan bear, Juantxo ta zilargiña Antonio-ren aldezka! Jañi ziran tarteko ta egiñalean eragotzi zioten irundañari jotzea. Aldizka ba'zirudian biak bota bear zituala, alako sasoi oneko mutiña zan ordurarte ergel-utsa zebilena; orain, ordea, bere kemen guztiaren jabe, ez zuan ematen burutik gaizki zegoanik.

Antonio, kopeta ilunduta, bertan gelditu zitzaion, Gibelaundi urkapean baño lasaiago. Tartekoak, kanpotaña baretzearen, aitzaki guztia Antonio-ri ematen.

Alegia ez jaramonik egiteko, iñorengatik txarki mintzatzeko grin txepela zeukala ta bein baño geiagotan «no quiero»-ko edeñak artua zala, ezertzat uzteko. Baño bereala irundañari lagunak etoñi zitzaizkion eta baita besteei. Ta len Antonio-ren arlo bakaña zana, une onetan guztiak alkaren auzekza jañi, asarean irundañen eta usauritañen aitzaki beñiak sortu zituztelako. Pelotakari utzi zioten, enparantzako ozte guztia bildu zan, itzak eta itz gogoñak nork jaso aidean : «—Betor onera.—I ez aiz gauza.—¡Jo ezakt!», ta eskeñak Paulino-ren etoñerakin aurkalarien indañak berdindu edo Antonio-ren aldera geitu zirala, bestela ezin geiagotan batzuen batzuek julipa edeña artuta egon bearko zuten.

Naiz iskanbilak oñen itxura txaña artu, uste baño lenago paketu ta andik pixka batera jendea len bezin lasai asi zan. Urte artako jaiak utsagatik ez ziran ondatu. Ta guztia Antonio «babo» zala-ta.

«Tukulu»-eneko baztañean emen aipatu ditugun neska geienak edo guztiak zeuden mordo batean : Josune, ostatuko alaba, zutik ate-ondoan, ta Karmele, irundaña; Mirele ta bere aizpatxo, Elizondo-koak; Biforene ta Ester, donibandaña. Martin ere an zan ta gure arloarako zer ikusi ez duten beste usauritar gazte batzuk. Batzuk eta besteak exerita, len esan dugun bezela, mai eta aulki aietan, mutiñen eta neskaen artean bear bezelako tartea zegoala.

Mutil gazte aien artean guzitakoak ba'ziran : izkirimirizalen bat, siña okereko aldera jañita bear ez dana esateko adaña ortza tartean artzen duteneko beste; mutil eratsuak, egokiak, alik-eta garbien itzegiteko lieiatzen diranetakoak, zurikatzeak...

Arte artan, ereslariak asi bitartean —seiak bereala joko zuten— jardun polita zerabilkiten gazte atsegin-

gañi aiek. ¡Zer samiña orain órén zintzo ta burudun izan ta gero burua galduta dantzarako lotu-beaña!

Martin bere aria irufen ari zan. Al zuan bezin ongi eta egoki zetorkion guztitan, bere naia Mirele-rentzat zala erakutsi nai zion. Mutil apalagorik ezin arkitu, on-utsa zegoan. Nondik bere atsegin izan ta bere din agertu nai. ¡Zein polita zegoan! Ura kenduko balioteke, arek ezetsiko balio, berak beretuko ez balu, zer gaitz goñia!

¿Trinketea? «Antxitonea» edefena (Elizondo-koa); kaska motsak baño, mototsak naiago (Mirele-k ile luzeak izaki), ta lodixka baño nexka mexka obeto. «Nexka mexka»-k par eragin zion Mirele-ri. Martin zein aldetatik zebilen ederki ulertu zuan Mirele-k eta besteren batzuek ere bai: mutilaren esanak txuxenka zijoaizen neskarengana ta, egia esateko, ez zioten batere miñik ematen; atsegiña, orde, bai. Aitortu bear dugun gauza da Martin-ek aratsalde artan bere irute-gia ederki zeramala ta oraintxe igazko an bertan alkarékin egona gogoratuta, orduko sasoi berean jartzen ari zan neska. ¡Gizonaren menderatu-beaña!

Baño une batean an gertatu zana sinistra emateko egizko irakurgai onen egileak ezin asmatu nola esan, batez ere bi gazte aiek leialak zirala aditzera emanda gero.

Ereslariak bat-batean asi ziran ta Martin-ek, aitzin-gibel so-egin gabe, iñor aurea arapatu ez zezaión, berarekin nai izan zuan Mirele dantzarako. Musikaren otsak bear baño geiago alaitu len alaitxo zegoana ta, agidanean ariñegi, dantzarako keñua egin zion buruarekin neskatxari. Mirele-k burua makurtuta ez zion deus jaramonik egin. Orduan Martin altxa ta bereganatu zitzaion ta dantzarako beriz eskatu zionean:

—«¿Uste al duzu zakarkeriak eder zaizkitela, edo-fa, zertzat artu nazu?»—erantzun zion.

Martin otzandu zan, bere adore guztiaren jabetasuna beaŕekoa izan zuan itxuraz aterako ba-zan, ta barkapena ta zor zitzaizkion itz onak esanda beŕiz ere dantzarako eskatu zion. Neskak ezezkoa eman.

Tximista lertuta bezin zearo ixildu ziran guztiak. Banaka batzuk altxata dantza-plazara abiatu ziran. Martin-ek, lotsaren lotsaz suminduta, bere exeri-tokia artu zuan arpegiko zimurik gabe.

Karmele-k berekikoz : —Damutuko zain.

Josune-k : —Ederki egiña.

Bitorene-k : —Tamala da orixe.

Ester-ek : —Neri eskatu balida...

Neskameak : —¡Tuntun alen tuntuna!

¿Damutu? Kopeta ilunduta, burua erne, zipotz-itxuran, aldi batean iraunaŕen, gaizki egiñaren damua ba'zetorkion. Ta geienak dantzara aldeginde ia biak bakaŕik gelditzen ziran alako batean, neska altxatu ta bai dijoakio.

—Nai ba-duzu dantzatuko dugu —esaten dio.

Besteak ezetz buruarekin.

Orduan agitz lotsatuta :

—Gizon dan gizonak ez dio ezetzik esaten neska bateri.

—Neska dan neskak ez dio mutilari dantzarako eskatzen.

—Len ezetz esanda agian gaizki egin dutalako, nere zoŕa ordaindu nai nizun.

—Zuk neri lenago ezezkoa eman eta orain nere txanda; oŕa zoŕak kitatzeko beste era bat.

¡Ene, ene, ene! ¿Zerk eldu zien gazte aieri? Bi bildots boŕokan, esango genuke. Gure bizitzan bai dira etxetik atera bear ez genukean egunak eta aiek

biak arátsalde artan kaleratu ez ba-ziran obeto lijoa-
kie. Baño ¿nolatan sortu zitzaizkien orélaro kemen
eta galénak? Emagun Martin zakar xamar aritu zala
keñuarekin, Mirele aróxkotu ta Martin zertzaz mindu
ba'zuala. Baño ¿neska mutiláganatu? ¿Ta mutil zi-
talak bidaldu? ¡Jesus, Jesus, Jesus!

Utzi dezaioGUN denborari bere lana egiten, biotz
aiek baretu ditzan, guk ez dugu nai aien barúetan
sartu. Denborak berea egingo du. Aldia ez balitz
negaréz igaroko bear genuke gure bizitza etxekoren
bat iléz geroz.

Guztiak plazaratu dira. Ase ta ler dabilta baltsa-
zale nasiak. Oraintxe dantzalotu-zaletasuna ederki
etxeratu zaigu euskalduneri. ¡Ta nik al dakit noiz artel
Martin eta Mirele ezik, beste guztiek bein-edo-bein
alkarékin topo egiten zuten. Ez batek, ez besteak, ez
zuten inórekin dantzan egin. Obe.

Usauri-ko neskatxak ba'zuten aráts artako jakia.

(Jařaituko da).

VI

A R A T S E A N

Ez dugu esan Josune jaien aurregunean Irun-go sendalariari zai zegokionik. Ortz-agñiak antolatzenko batean izketatu ta aurreko aratsalde artan utsik egin gabe etorriko omen zan; ez, ordea, etori. Ta naiz Josune asko zekian neska azkara izan ta ixil-poltsa baño ezkutuago bere gurariak gorde, ala ere, ederki igari zezaiokean aren utsak eman zion larria, lenengoz, ta atsekabea gero.

Baño... Karmele sendalariaren adiskide-kidea izaki ta arek egingo zion idazkia—ta egin ere bai—berez deituko balio bezela.

Ori zala-ta, ereslariek beren eginkizuna bukatu zutenerako, aratsaldeko zortziretan, sendalaria «Tukulu»-eneko arrotzetxean zan. Zortzietatik amařetako tarte luze artan nai bezelako lasaitasunarekin apaldu zitekean, amařetatik aurrea zanko-jokoari eragin bear balitzaio ere.

«Tukulu»-eneko ostatuan, beraz, jendea ba'zetofen etxo aña. Lenbiziko bizitzan maiak jariak zeuden. Itsasaldiak ostatuko atea jo ta gazte-jendeak maladian gora palax-palax lekune zabala bete. Mai luzea erdian—iru edo lau alkarri josiak esan zitezkeanak—: onenbeste txali, ainbeste lagunen tokia. Bai, asieran; ez, ordea, geroxeago soñuaren ondofik etori ziranekin:

«Lertxunak lefo-lefo
bidean doazi
beroaren lekurat
otzaren igesi».

Bakoitzari txistor mutur bana ematekotan elizari bira osoa egiteko soka.

Baztareko gelan bost lagun zeuden apaltzen: Irun-go sendalaria, Bedoya-ko ziñaldaria (notarioa), Karmele ta Durango-ko senar-emazteak, Amerikan urteak eginda, etofi berriak. Josune-k ez zien lagundu gau artan txotx beriko apaldereri. Belaria ikustea nai ez ta burua erakutsi. Oréngatik, sartu zaneke batean, Bedoya-ko ziñaldariak, zerbait zekianak, belariratu zion:

—Éz nau aritzen orénbeste arétez zure ortz-agiñak antolatzeak. Atzenean dana beretzat izango bai-du.

—¡Oí, ene!—ta musu-gorí zegoanak marubi antza artu.

Norbaitek ojuegin zuan :

—Baño adizu, Katalin : ate ori itxi, gortuko gaituzte.

Aldameneko «tropa» beríketa bizian zegoan: azpilak, labanak eta ontzi guztiak, gizonen mingañak ezik, izketa nastua zerabilkiten. ¡Ura eromena! Neska-mea, ontziak eskuan, sartu bakoitzean, etxea lertzen zala ematen zuan ta ikaratuta uzten zuten beren jardun gozoa gela-bañengok.

Senarak emazteari ematen zizkion ekañitakoak; ziñaldariak artu ta aurenkoz Karmele-ri eskeñi. Senarak emaztea bezin ondo, ziñaldari gazteak Karmele zaitu. Irun-goak destañá egiten zion geienean neska gazteari; onek beste ainbeste, eta alkañi zirika beren aspaldiko ezaguera erakusten zuten:

—Ar ezan, nai ba-dun.

—Eskañik asko, gizontxo.

—¿Uste al dun beatzak éretzeko gogoa dutala?

—Gaitza litzakek, gazte: ire oñazeak min emango lidake neri ere; ire odol tanto bakañarengatik, fitare añako malkoak ixuriko nizkikek; baño gaitz orék iño-

ren agin onak eñaietatik kentzea eragotziko balikek, poztu egingo nindukek, to.

Ziñaldariak par, senar-emazteak par eta guztiak par; batez ere andreak gogoz egiten zuan iria :—«*Qué gracia tiene la señorita*»—ta ostera iriari erazota bere gorputz lodia dar-dar jartzen zuan.

Sendalaria, oregatik, ez zan alki ta beste erantzu-pen bigunagorik abora etofi ez ta auxe bultzatu zion :

—Ire abokoak beintzat, ez lidateke lan aundirik emango—alegia onik ez zuala.

—Ematea bat, egitea beste bat; lan geiegitxo izango ukek aste baterako—bereal pasatzen zion neska gazteak.

Aparia, beraz, atsegiñez zijoan bi gazteeri eskerak. Gure amerikarak lenengoa asi ta azkena bukatzen zuan parez :—«*Caray*, ori don emakumea».

Arotzetxetan askotan gerta izan zaigu otorduetan guk ezagutzen ez ditugunak aurean eukitzea. Itzegin nai genuke, baño zer esan jakin ez; edo itzik egiteko gogorik ez, baño iñork guregatik iritzi okerik izan ez dezan zerbait esatera leiatzen gera. Ta ba'dakigu bein baño geiagotan guk uste txarez artu genuan maikidea, ez zala guk uste bezin loloa; ezta guri iruditu bezelako adimen kamotza; ezta ere guk susmatu añako zakaña. Askotan, uste ez genuala, gizon atsegin yayoak arkitu izan ditugu, gero edozein tokitan ikusita laguntzat aritu gaituztenak. Baño egia da arpegiz-arpegi lenengoz jartzean zer nola ibili bear dugun ez dakigula, ita ontzi batetik biak artu beaña!... zu lenbizi, ni azken. «Ni lenbizi» itaña izaten bai-da zer artu ez dakigula.

Ordea, danetan okerena bi adiskide ta zu batean topatzea. Ba'diardute berek beren artekoz. *Zu*, zure irudian, kaxkartu egiten zera. Aiek *zure* izketaren bearik ez dute. *Zu* aienean ¿sartuko al ziñake? Eta *zu*

ixilik zaudela ¿ez al dute usteko *zuk* aien gauzak jakin gogo duzula?

Esan dugunez, San Juan-aráts artan «Tukulu»-eneko ostatuan, baztareko gela txikian apaltzen ari ziran bost lagunek, ederki alkar artzen zuten bafabesteak. Bedoya-ko ziñaldari leialak oraindik dar-dar zeukan besoa Karmele-ri edontzian sagardo txinpartuna botatzen zegokiola.

—Ik diok—Karmele-k zion—sagardoa Oyartzungoa dala, ardoa Eriojakoa ta arkumea Napařokoa. Sagardoaz eta ardoaz ezin nezaket ezere esan; bañoa Napařo-arkumea danik ez dut uste. Danetara ere, iru gauz oriek egiztatzen, orien jatoría ongi azaltzen, naiko lan izango úkek.

—A neska—erantzun zion sendalariak—«fedea» ez da beñere galdu bear.

—I sinistuna nonbait.

Ta aldamenekoen zarata aundia zala-ta, atea tarte izanagatik, sendalariak ez zuan ondo entzun aal izan, ta galdegin zion :

—¿Nor?

—I.

—¿E?

—I.

—¡A!

Ustegabeko «i-e-i-a»-k ederki jolastu zituan.

—A, motel, izketan aztuko zaiguk—bukatu zuan Karmele-k.

Sendalaria, itxuraz ez yayoenetakoa, bere ogeitasei urteekin iñoren auréan sendo itzegiteko ajolik ez dutenetakoa zan. Ta mai-buru batean jařita (bestean ziñaldaria), toki arek bere jakintasun kaxkařa zabaltzea eskatzen ziola uste izan zuan. Ta puskatik puscara, jakiarekin ari zala, bai jateko, bai itzegiteko, erabili-

aldi polita ematen zion aboari. Ta guztiaz jardutzen zan : edozein uskeria zala, goien-goieneko burutsuen arloa zala; baño an begi-bakarik ez.

Bein edo bein ezagutzen ez zuan ziñaldariari begiratzen zion, batez ere ongi ez esanen bat iruditzen zitzaiotanean, ordurartekoan ixilik zegoan gizona bai-zan.

Ta ezer geiago gogora ez zetorkiola, neskameari —orduan etorritakoari— zerbait esatea oñu.

—¿Zuk ez al duzu dantzatu bear gero, Katalin?

—Ez nik.

—¿Edo Miren-en alaba al zera zu ere?

Ta oñ non arlo beria abora etofi, olo ixtar baten atzetik.

—Añitzekoa da—asi zan—orain erixkaetan dantza lotua dala-ta asi diranekin. Toki guztietan or ari dira apaizak iñon diran eragozpenak berek baltiseoa deitzen dioten dantzari jartzen. Ba'dira eriak apaizek alkateengandik iñor dantza lotuan ari ba-da musika ixiltzea lortu dutenak. Batzuetan sermoiak, bestetan Miren-en alaben bazkUNETAN. ¡A, Miren-en alabak! Oñ, ni katolikoa naiz, ta egizko katolikoa, ori aurrez-tik aitortu nai dutan gauza da. Baño Miren-en alabetan izugarikeriak egiten dituztela esateko ez dut batere kezkarik.

Ardo txurupa bat artu ta jaraitu zuan :

—¡A, neska gaxoak! Mutil batekin alkar artuta bein ibiltzea naikoa dute Miren-en alabetatik botatzeko. Ba'dira bein alde eta ajolik ez dienak. Beste gixaxoak, dantzatu nai lutekenak, or egoten dira botako dituztelaren bildurez. ¡Aien lotsa ori gertatuko balitzaie! Orez gañera lengo adiskideak, beste alabak, asafetuko litzaizkie ta Miren-en alaba beriz izateko, ofenbeste igandez penitentzi-kandela eskuetan egon bear izaten dute.

lñork erantzun ez ta auñera zijoan.

—¿Ote dakite apaiz jaun oriek gaztetasuna zer dan? Gaztetasunari jolasa beaŕekoa zaio ta ¿esango al didate neri, ba', neska mutil bikoak alkar artuta dantzan egiteagatik oben egiten duala ere? Dantzan, soñuak, neuñiak eta txofiltasunak ondo bañio obeto artzen dute irurek alkaŕekin, ta gero neska-mutilen ibileŕak bateratuta... gauzarik egoki-egokiena, edeŕa ta atsegiñenetakoa da, batez ere dantzan ondo jakinez geroz. Nik ez dut obenik ikusten. Artean apaizek, dantza lotuan aritu ote diran aitortzera beartzen dituzte.

Onetan Durango-ko gizonari berbaldia etoŕi zitzaion :

—Autortea be', neuk ez dakit jenteak zer autortu beaŕik daukon. ¿Ez al dira geu bezelako gixonak abadeak? Gixonak gixonari, ¿zer dala-ta esan bear dautso egin dauzan obenak? Parkamena, parkamena... Jangoikoak emongo dau gura ba-dau.

«Neu...»

Ta ementxen bukatu zan mutur beltzaren elea. Bera asi zanez geroztik emaztea kopetilundu zitzaion. Len-go paŕak ederki aztu zitzaizkan. Uste zuan, noski, argi aren azpian zeudenak ez zirala bere senaŕa bezela urutiko baso ta lur landuetan ia kristaurik ikusi gabe urte ta urteetan egonak, lan eta lan. Gaizki artuko zutelaren bilduŕez, oraintxe «neu» zenbat urtez geroztik aitortu ez zala esatera zijoanean (gazte-gazterik Bizkai edeŕatik Amerikatu zanez geroztik) emazte izutuak jo egin zuan ukalondoarekin alboan, ez ikusteko eran.

Ziñaldariak igarñi ta, Karmele-ri maiteki maats mordo polita eskeñita, bere aldikoz erantzun zion sendalariari.

—Gokaiztoak (deabruak) asmatu duan «invento»-rik onena—onena beretzat, txaŕena bere atzapaŕetan

arapatzen duanarentzat—dantza lotua deritzat. Irungo sendalariak ez dit ukatuko neri dantza askoen gaiztakerien iturburua dala. Oso eraza da dantzan, soñua, neuria ta txolfiltasuna, gazte bat uste okerik gabe artaratzeko naikoak dirala esatea; ez, ordea, bertatik gogo txarik gabe ateratzea. Sendalariak esan dituan gauzaz gañera emakumea besoen artean artzea jafi lezake atseginbide orietan. Au ezin ukatu liteken egia da. Gizonak gizonarekin ez du beñere dantzan egiten. Emakumeak emakumearekin... besterik eziñean. Galde zaiezu, edo zeroerek ondoena jakingo duzu, dantzari purukatua zeranez geroz, ¿ez al da atsegiñago neska polit batekin itxusiakin baño dantzan egitea? Dantzara joatean dantzari ona baño emakume edera nai du gazteak. Ta dantzari onarengana ba-dijoa ere, ba'liteke bi gorputzak alkañi obeto aditzen diotelako. Batzuek naiago dute polita-lela baño, polita ez dana baño emetasun geiago erakusten duana. Esan dutanarekin eta ez luzatzearen esan gabe uzten dutanarekin, auxe esan nai nizuke, lengo soñu, neuri ta esanda-koaz gañera, emakumea norberarekin artzeko gogoaz izaten dala. Ta oñelako atseginbideetan...

Ziñaldariak bere aburua eman zuan, guziek entzun zioten eta bakoitzak esandakoaz bere iritzia zeukan. Ziñaldariak lasai ta iria ezpañetan bukatu zuan. Baño mai-burutik mai-burura botatako alkañen aurrezkako usteak, azalpena eskatzen zuten ta sendalaria ez zan erdipurdi geldituta ondo zegoan gaztea, ta jardetsi zion :

—Nik gauza bat aitortu bear dut lenengoz : asko dantzara txarrera dijoazela. Ori egia da, ta egunero ikusi ta entzuten ditugunekin ezin ezetsi liteken gauza da. Baño dantza berez animarentzat kaltegarñi danik ez dut uste; ori zein asmoakin joaten dan. Asmo liki-

tsakin dijoanak, ofek aitortu bear luke bere gaizki egina, ez dantza-zaletasun utsez dijoanak. Gauza asko dira ez onak, ez txarrik, ez diranak; zein alderditik artzen diran ofelako edo alako izaten dira. Baño nik adierazi nai nizukeana, dantzan batere obenik egin gabe egin ditekela. Nik uste ori daukat, nik nere buruan ikusten dutalako. Ni dantzari purukatua naiz, egia diozu, ta dantza utsagatik askotan aritzen natzaitzu. Nik inork dantzara atera nai ez dituan neska gixaxoak, neronek askotan eramaten ditut nerekin, politik ez dirala ikusi ta ondo edo txarki ba-dakiten jakin gabe. Zu zerori dantzan ibilia zera, ta, edo zure ustea okeña da ala zuzena ba-da ere zure naiarekin ez du bat egiten. Ez dut uste esandakoa gaizki artuko duzunik, ez dut izan nai zu asaretzea, zu gizon adeitsua ta jatorra zatzaigularik.

Jarduna afera zijoan.

—Alaxe da—bare-bare ekin zion zinaaldariak—dantzan egin izan dut batzuetan. Irungo sendalariak ez dauka zer kezkatu ori esateagatik, ezta ere zer poztu ni erantzuteko lari jari nauenik uste izan da-du. Nik ezkerak demazkiot, eta beroenak eman ere, bere nereganako itz ederakatik.

«Alaxe da—jaraitu zuan—nik dantzan egin oi dut eta ofegatik beragatik ezin esan lezadake neri edozein apaizeri — esate batera — esan lezaiokeana : — «ofek dantza zer dan ez daki»—len gaztetasuna zer dan ez dakitela ia-ia esan die-ta. Ikusitakoaz da, beraz, nere mintzoa. Nik, ofetxengatik, esan nezake. Eta ez du aloterik, ez du zalantzik, nik nere egiteak aztertzen ba-ditut eta ona zer dan ta txarra zer ezagutzen ba-ditut, gure sendalari adiskidea baño ni zuzenbideratu erazagoa edo urriago egongo naizela bera baño, jakindun gizona izanaren gaitza legokean tokian utsa

ikusten dualako. Ez dut uste txarean artuko dituala esandakoak.

«Bera batzuetan dana-dalarekin aritzeak, itxusia edo ez jakiña ba-da ere (bera neufizalea da), ez du argibide beririk ekartzen arlo onetarako. Berak erukia izan lezake baztareko neska orietzaz, edo aientzako ongi-naia, ba'dira-ta emakumezkoentzat ekandun edo birtute onenak dituztenaz. Ez dut inñolaz ere esango, sendalari maitea, zu gizonezkoekin eratsua, begikoa ez zeranik; emen gurekin daudenak ez ninduteke utziko. Baño nik diotzut soñuaren eragintasunan emakumea bear duala gozagañizat ta nik orietan obenbidea dakustala, bederik, ta ariskoan dabilena bertan galdu oi dala».

Noski, ziñaldariak zoñotzago itzegin zezakean, ura naikoa ez ba-zan; baño izketaldia naro zijoala, ez nai bada besteak min artzea.

Sendalariak ostera ere jardetsi zion :

—Nik diotzut dantzaren ondoren ez dutala beñere gogamen txarrik izaten.

Ta ordurarte ixilik zegoan Karmele-k bat-batean bota zion :

—¿Eta irekin dagoan emakumeak obenik egiten ez duala, eskier al dakik?

Ateraldi arek mututuko zuan. Ez, bada; une artan-txe atea zabaldu zuten ta bertatik etoñi zitzaion lagun-tza. An sortu zan ikaragañizko otsa, ez itzegin ez entzun aal izatekoa zan. Apal bukaeran aldamenekoen iskanbila gero ta gogoñagoa zebilela esan bearrik ez dago. Areri eskerak zer erantzun oldoztuko (pentsatuko) zuan.

Atea itxita, Josune-k (bera zan sartu beña) kafea nork nai galdefu zuan. Guzieri begiratu zien; ziñaldariaren iña naikoa izan zuan ulertzeko. Lengo aldiaz

geroz ez zan geiago ausartu sartzen.

Zorioneko atea beñero itxi zanean erantzuten leiatu zan sendalaria.

—Ea, bada, Karmele maitea, ¿nerekin dagoanak? Dagiala berak nai duana; begira beza berak nola edo zer dabilen; berarentzat izan du bere ibilera, zuzena izan edo edozein eratakoa.

—Ori duk, ik eskuak garbitu. Artean besteei oben eragitea ere obena da.

Onetan jardunaldiak gar guztia galdu zuan. Inork ez zuan geiago jardutzeko gogorik. Kafea luñña oparo botatzen zuan. Gizonek alkarri xigaroak eskeñi ondoren kea gogotik aidean. Kea goiko argiaren ondotik goraka; ormaetan kearen erañua. Mai-gañean azpilak guriñez kutsutuak; matsa, patsa; uldare ta laranja-azalak, eta botilak zokoratzeko zorian. Guziak eta guzietaz mintzatu ziran eta aparti ura atsegiñez bukatu zan. Oraintxe jaikitzeke zeudenean atea idikita pilarmonikaren otsa sartu zan. Guztien arpegiak alaitu ziran. Baita ere sendalariarena, len mañadian gora zarataz zatozenean «asto jendea» esan zuanarena; orain, ordea, ederki apaldu ondoren, soñulariaren otsa bere bañengo alaitasunarekin batu zitzaion. Pozik zegoan ba', ta.

—Au jende alai, inor madarikatu gabe ederki jolasten dakian jendea—esan zuan.

Amerikanari toki egin zioten ta guztiak banaka lekorera abiatu ziran. Soñuaz gañera gazte jendea kantari asi zan ta inork gortu nai ez ba-zuan gogoz aldegingo zuan «Tukulu»-eneko ostatutik at.

Aratseko amaikak. Iluntasunean pelota-tokiko argiak bizi ta jendea beltz.

An zeuden nasteka, an zebiltzan elkar-artuak zu-

ringiloaren antzera biraka mufil-neskatxak. Nik ez dut pentsatu nai zein zulo beltzean egongo zan gordeta eriko apaiz jauna. Arte artan ajolak ez zuan usmatu nai ere. Ortzean izarak ixilik. Enparantzan maulats izugaria; aizea ostopil aundia biltzen; ura etorrialala (musika), erotak jira. Ase ta ler baltsazale nasiak. ¿Nork esan aratsaldeko neska txukun' aiek...? Ara, antxen, «Sesiotegi»-ko bi aizpak etoriak.

Gaueko ordu bata zan (Usauri-n amabiak). Kale batetik gora, argi baten ondoan, Antonio bakañik. Bere buruari ari zitzaion:

—Baño On Antonio ¿berori...?

Moskor arail zijoan.

VII

ARDOTXO TXURIA

Nik ez dakit itufiek zer duten. Maritxu ta Bartolo asi ziranez geroztik, makiñabat maitale maitasun-ardo txuria edatera joan izan da itufira, edo alako bat bear. Mendiko mama garbiak, nonbait, biotzeko egaña kentzen; nik dakitana beintzat maitasun likitsik ez dala itufi-ondoetan sortu.

Zeruko ura ba'dator mendi gañetara; batzuetan bideak loituak daude, baño ura garbi dijoa : ontzi bat artu ta ikusiko duzute. Ura mendi kolkoetatik amilka dijoa. Eguzkiak jotzen duala zilarrezko ari ta matazak ikusten dira eta margo askotakoak ere bai. Zubito baten gañetik mamoro bat dijoa; baño ur-aria, ikutu gabe, txor-txor erortzen da goitik beera. Urak, bazter askotatik artuta, zeruaren urdiña, aize gozoa ta eguzkia berarekin dakar. Baño nik uste dutanez maitasun eragintasun guztia ta gozoena ez datorkiola ortatik : goizetan lili mimikoetan egoten diran intza tantetatik baizik, oriek ekartzen dute zoriona ur-laisteraren bidez. Bai-ba', guk usaia aitzen diegu lilieri, erleek ezta atera ta intza tantak, maitasuna.

Amarak aldean Martin ikusle zegoan mutil batzuk pelotan ari zirala. Egualdia onean zetoren orain ere. Goizeko eguzki epelak gauzak beritu egiten zituala ematen zuan, uré berriaren argiaz. Joka-tokia gerizpeak arapatzen zuan oraindik eta luñean sartutako aga luzeen erañuek luñetik irixtatuta aldameneko etxeak jo ta betik gora goiko leioak ikutzeraño igotzen ziran. Garai artan ots gutxi. Jokalariek eta ikusleek—ez

asko—noizpeinka itzen bat ateratzen zuten, bein-edo-bein ojua ta tarteka iri-karkara. Soñu aiek bakar-bakarrik entzuten ziran eta baita erepelot aren takatekoak. Iñor geiago erian ez balitz bezela. Zenbaitzuk begiekin baño aboa zabalik pelota obeto ikusten zutela esan zitekean.

An zan Martin atze-aldean : pelota igo, kokotza altxa; borobila beera, burua jetxi. ¡Bera, palaz iñoiz ikusi ez duzuten bezelako pelotari yayo! Artean... dingilindan. Arotegi, damutegi. Beraxe zan jaien aurregunaz geroztik biziera onik ez zeraman mutila. ¡Ta «atzo» gertatutakoa! Orduantxen iñori «ospa» esateko gai zegoan; edozein zakuñari «axa»; zeria izanez geroz «uxa», ta munduko kafu guztieri «xapi».

Azkeneko egiñala egingo zuan. Gazteak nekea zeraman biotzean. Orelako oldarte txarrik nai ez. Ekiten ba-zion, agidanean berarentzat okerago. Orduan lotsa ta naigabea aunditu zitezkean, orduan miña gaizkitu litzaioke; orduan, noski, gaitza gaitzen gain letorkio, miña miñen orpo, utsa utsen truke, negar negařen ostean. Ta zoritxar orrek atzeman baño lenago, garaiz gertuko zan, etsita oldozpen aiek utziko zituan... —«nakion ase ta asper, dezadan atsegin ar»— bere buruari ari zitzaion.

Gizonak zoritxarean atsegin artzen du bere buruari erukituaz. Izaerak ez du nai il, ta ziorik txikiena aitzakiz artzen du bizi dedin. Martin-ek bere atseka-bean lo artu zezakean gozoro.

Baño ez da guztia oker eta gaizki ateratzen mundu onetan. Gizon gaiztoari askotan gaiztakeriak barkatzen ba-zaizkio, onari ez al zaizka zuzenduko bere uts eta nañoak? Ta gauzak zer diran ikus dezagun, ara non azaldu zan Mirele bere etxeko eskaratzen ur-ontzi batekin eskuan. Iturria pelota-tokiaren atzean,

Martin-en atzean... Iturirako bide zuzena, bada, Martin zegoan toki beretik. Mutila txospertu zan. Azkenaldiz itzegitea, bear ba-zan, zirt-zart erabaki zuan ta orain neska auretik zetorkiola bere jabetasuna galduta zegoan.

Neska polita zan Mirele. Espartzin txuriekin astiro zetoŕen. Beti apain ibiltzen zan neska, ileak atzera motots potxolo batekin. Arpegi mea garbiro ikusten zitzaion. Txotil zebilen Mirele. Bertago ta mutila liluratuago. Bear-bearekoa zan abagune egoki artan Mirele-ganatzea, nai ta nai-ez itzegin bearco zion. Ezin zitekŕean ofela egon. Joan egingo zan. ¿Ta nola artuko zuan berak? ¿Itzegiten eratsua izango ote zan? ¿Bi gauza gerta lezaizkiokean : edo ongi artua ala gaizki eraman. Begitarte ona egingo ba-zion ¿ez al zan bera astorik kankaluena bildur izateagatik? Arera txara egitekotan... bein eta «akabo». —«Gizonak ez du koldartu bear; bear da bear, bear danean gar apur bat izan»— berekikoz ari zan, baño... txepeldu zan eta... neska bere atzetik igaro.

Neska igaro zan; baño alderatzekoan begiak lurretik altxa ta Martin-enak topatu zituan. Martin-en begiak bere aboa baño ausartuagoak izan ziran. Bi begietan barengo naitasun guztia jafi zuan. Martin-ek samurtasunez begiratu ta begiratuan damuaren oñaze bizia jafi zion.

Ura oparo zetoŕen kristalezko pitxarean. Mirele oraindik makurtuta zegoan. Ura gañezka zetoŕen baztarak zipristintzen. Altxa baño len Mirele-k Martin-en erañua atzean ikusi zuan. Pitxara eskuan artu ta alkarŕen aurean arkitu ziranean, Martin-ek leialki esan zion :

—Barkapen eske natorkizu... Ene burua aztertu dut eta atzoko txarki egiña ikusi dut... Zu, egiazki, ez

zera nere zakarkerien gañi... Atzoztik ezin burutik kendu nere gaizki egiña... Egiña egin, ez geiago... Ez dut nai zurekin asare egon, Mirele...

Ta Mirele esatean naitasunez esan zion. Zein aldarte, indar aundikoa izaten da norbaiteri bere ize-
nez deitzea.

Baño Mirele-k uste jardun luzeegia zeramala bera bakarrik aritzeko. Neskak ere itzegin nai zuan; ez zezala uste (egiazko ustea) itzakin goxatuta zeukala. Ta asarea aipatu ondoren jañi zion :

—Ez asare, ez adiskide... ezerez.

Jainkoak daki zer lan izan zuan ori esateko. Martin-ek jañaitu zuan :

—Barkatu egidazu, bada, ta eskua luzatu zion.

Mirele-ren arpegi kutuna biguntzen asiagatik ez zion eskua artu nai.

—Barkatu, barkatua zaude nai ba-duzu; baño es-
kurik ez dizut emango.

—Ortaezkero, ez barkatu ta emaidazu eskua.

—¿Ori al zenuan damua?

Ta Martin-ek oraindik eskua luze zeukala :

—Ba'dakit eskua emanda barkatzen nazula ere.

Martin-en eskua ain erakar aundikoa zala-ta, pitxaña eskubitik ezkeñera aldatu, eskua soñekoan igur-
tzi ta, azkenez, berea eman zion Mirele-k Martin-i.

Martin-en esku beroak Mirele-ren bustia artu zuan. Onek luñera begiratu ta zer esan geiago ez zutela etxerako bidea artu zuan ur garbia pitxarean...

Aga mutuñetako bandera txikiak aizeak zera-
bilzkian...

Martin bere tokira joan zan. Jañi zan atzean pelot-
tan ari ziraneko artan. Baño gaztea jnola egongo
zan! bein pelotak, atzera etofita, bera bakarrik zegoala,
kokotz azpian jo zuan.

Ez zuten mutilek par txara egin. Ez berak ere.
Ura baño okeagorik ez zezaiola gerta.

Izugariak izaten dira asaretutako mutil-neskaen
adiskidetzeak.

VIII

ESKARATZ-ATEAN

Egun artako arats arekin bukatzen ziran Usauriko jaiak. Bigarren egunak ez zuan zer ikusi beririk. Eguerdi arteko pelotaka ezik, gañerako guztia berdintsu zijoakean.

Eguerdian artean pelota-partidua izan zan, bada, ta ez txarenetakoa : bi napaiek bi gipuzkoaren aurrezka. Martin-ek bost pesetakoa galdu zuan napaen alde. ¡Ajola zion!

Bazkalondoaz lengo irimarua orain ere, lengo ibiltze nastua. Eguzkia, berbera. Edozein gurdik—tañanta, zaldizkoa ba-zan—autsa arotu ta eguzkitan zuri-zuri eginda «Tukulu» ta «Gaztiene»-ko maietaraño zabaltzen zan. Geroxeago, enparantzan, lañoa gañean egon oi dan bezela, an ere autsa gogotik ba'zegoan. Batzuk ara onera, besteak zuri neri, urinak egon; ibiltzeko bide zuzenik ez, batean alboan jo, bestean sudurak burua topatu; eritarrak eta erbestekoak sare bat egiñik zeuden. Ikuste oferi erantzi dezaiogun entzutea : arako txintxari salizalea, beti bateko barkileroa, aztu eziñeko pilarmonika, gogo on eta gogo txarereko irikarkarak, ajalagabeen ojuak eta ardura gutxiko pelota-ikusleen atzerakakoak.

Baño gatozen gure arira. Oraintxe Martin-en arloa kokotzaratu zaigu ta naiz gero gauzak txandaka esan, esagun zer gertatu zitzaion aratsaldean Mirele-ren buruz.

Egia esateko Martin ez zegoan orén lañi bigařen taloa jateko. Lenbizikoa ondo txegosi baño lenago bigařenak gaitz egingo ote liokén. Goizekoa xamuña ta goxoa izan zitzaion. Oraindik ezpañak ondo igurtzi gabeak zeuzkan. Arátsaldea nekezago etoñi zedin nai izango zukean, ez orén aguro—aboko zapai asetua luzaro iraun zezaion. Orez gañera neskarengana beñiro joateko zer nolako izketa erabili oldoztu egin bear ta naiz iturñi-ondoan adiskidetu, beñiro kemenak saiatu bearke zituan alderatuko ba-zitzaion. Neskaen arlo oriek ez omen dira bat-batean, banoan, irabazi litezkeanak.

Ori bada, ta ufengo topoa gaizki ateratzen ba-zitzaion, taloaren atzetik ospaña. Lendik ere ikasia zegoan, gauza bat iruditu ta bestea izaki; elduñ uste, gazia jan. Emagun ez bero, ez otz, axaletik artzen zuala; goizeko ona aztu ta arátsaldeko utsa bururatu beaña izango zuan.

Gauzak berak nai bezela gertatuta ere ¿askoz geituko al zioten bere zoriona? Berak nai bezela gertatuz geroz... bai, ta suduñaren puntari azka ari zitzaion. Berak nai guztia (neskaren irña zekusan) iritxita ¡noski!

Ta gañera beste gauza bat gerta lezaiokean. Bear ez danean agertzea bezin okera da bear danean ez azaltzea. Ba'zitekean neskak arátsaldea etortzea nai, —«¡neskak ez al dute maitatu bear!»— bere buruari eñetan ematen zion. Ba'zitekean berarekin Mirele atsegin egotea, baldin bere txoroan goizeko alkañekin egonari itxura ematen ez ba-zekian.

Ta Mirele-ren berarenganako ustezko atsegiñarekin, ba'zebilen pozik enparantza-bañuan adiskiderik ikusi nai ezik: bateri iges, besteari itzul. An ikusi zituan Karmele ta Josune.

¡Josune gaxoa! Ainbeste lanez ekañiazi zuan sendalaria gau artan bertan joan zitzaion, dantzan gogotik eginda. Sendatu bearean gaizkitu. ¡Eta nola aldegin! Karmele-ri bean zegoala eskuá eman agur egiterako eta doi-doi oartu ba-zuan goiko leiotik kokotza ikusi nai zion neska eder ta gaxoa. Ordurarte ez zan konturatu Josune egin zuanaz. Lotsak eta damuak ez zioten lo egiten utzi. Ala ere maite zuan; baldin auferantzean adiskidetuko balira igarotakoaz aguro aztuko zan.

An ikusi zituan ere Martin-ek, Mirele ta Bitorene. Bereganatuko ote zan, joango ez ote zitzaion, zalantza gofia zerabilkian. Bein agur eginda ia abiatu zan. Artean bikin baño, bera bakañarekin obeto. Zentzuari eman zion batean bere burua lotsagari ikusi zuan, bakañik ofenbeste ezagunen artean nora jo ez zekiala.

Iluna ba'zetoñen. Andik urbil musika ixilduta etxeratuko ziran guztiak. Obe zuan Mirele etxerakoan añapatzea, bai. Ta orduztik aterabidean jañi zan iñork eragotziko ez lioken tokian.

Musika bukatu zanean Martin-en biotzean asi zan osterá. ¡Áren takatekoak jendea zabaltzen asi zanean! Erne mutiá; neska eskubitik, bera ezkeñetik; gurai-zeak erdiratzen diran bezelatsu, berak ere Mirele topatuko zuan; artean ez azkañegi, ez beranduegi, ibili bearko zuan era egokiz azalduko ba-zan.

Añitu zan. Bestetan Bitorene-k etxe ondoraño laguntzen zion ta orduan enparantzan laga.

Biak zijoazen bakoitza bere aldetik. Mutiáak begiak zoñotz, oñak neñiz. Zertxobait ibili ziran. Ta «Gaztiene»-ko ondotik igarota Mirele bizi zaneke kale bakartsuan sartu bear zutenean, zilargiña etofi zitzaion Martin-i.

—Kaxo Martin. I, aforia. Nik ba'zekiat i zer abilen:

Arapatzen ba-zaitut
arapatzen ba-zaitut
bertan, bertan
jango zaitut

abestuta «ji, ji, ji, ji» asi zan.

—Motel, utzi nazak pakean.

—Txiki-erdi bana edan bear diagu.

—Itxoegintzak, bereala ba'netorék.

—Ez, oraintxe edan bear diagu.

—Ez diat nai—esanda Martin-ek txamañatik tira zuan, zilargiñak laga zezaion, ta indararen indaréz zilargin moskoñak bira osoa egin zuan zankoen gañean luñera erori gabe.

Txorabioan ala zion : —«¡Oí, ama! Ji, ji, ji...»—
Lerdea abotik beera, sua begietan, bati begira beste-
ari buliza, muturéz auñera sartu zan Gaztienean.

Martin-ek oñak arindu zituan, lañia kolkoan,
arnasa aboan, ta eskaratz-atean zanko luzaka ozta-
ozta arapatu zuan.

—Agur, Mirele, ¿laisterean zera?— ausartu zan
esaten.

—Betiko eran —yardetsi zion neskak geratu
bitartean—. Zu, ba'liteke. Ni orain apaitara. ¿Zer na
zenuke bada?

Artean zertara zetoñen igarita zegoan naiz atzera
begiraturik egin ez, ez-eta ibilialdia azkartu ez
lasaitu ere.

—Baldin garai onez ez ba-nentorkizu... Ez nuke
nai gogo txaréz artu nenkizun. Ain pozik nengoke
zurekin —zion Martin-ek.

—Eskeñak demazkitzut nerekin pozik baldin ba-
zaude, naiz añitu xamar egon zure niganako on-
-naiagatik. Baño ¿ez al diozu igartzen, nik naita ere,

gaizki giñakela ementxe illuntzean gu biok bakañik?
¿Zer esango luteke emen ikusiko baginduzkete?

Begieri begiratuta iri-antzean erantzun zion Martin-ek :

—Agidanean, apari-eske natorkizula.

Ta iria ezin aterarik zegoanak Mirele-ri ortz zuriak ikustean paña gogotik egin zuten biek ere.

—¿Nola dijoazkitzu aurtengo jaiak, Mirele? —ekin zion mutilak.

Neska ateari bizkaña jañita zegoan.

—Ondo, ederki.

Mutila bertago.

—Artean inoiz baño aldenduago zakust.

Ixilune baten ondoren galdetu zion neskak :

—¿Eta zuri nola dijoazkitzu?

Martin-ek bat-batean :

—Ezin obeto.

Neskak bere aldiko :

—Ala ere beti bakartsu zabiltz.

Ezin ukatu bada alkar ondo artu zutela. Neska pixka bat lotsatu ez ote zan.

Martin ba'zebilen zerbait geiago esan naiean. Bildur zan eskaratzen gora asiko ote zan. Zerbait esan bear eta.

—Utziko al ninduzuke zu ikusten zaitutenean zureganatzea?—galdetu zion.

—Nereganatu —asi zan Mirele— bein edo bein... Gaur beintzat ez didazu inñolazko baimenik eskatu.

—Ez... —burua makurtu zuan.

—¿Oñen bear aundikoa al daukazu nerekin egotea? Beste edozeñengana bezela zatorzke neregana ere.

Mirele-k neskaen izketa berbera zerabilkian. Ez zion ezetzik ematen, edo obeto, baimena bai. Alegia bera bat, besteak bezela. Ta naiz mutilaren asmoak

jakin, ez jakiña egin, ajola aundirik erakutsi ez ta zer erantzungo ote zuan zai.

Martin, noski, berarenganako gogo ona aitortzera joana zan. Abagunea ezin ohea etoñi. Esango zion. Itzak, ordea, ez nai bezela aboratu. Guztia esateko aundiegia, gutxiegi esan nai ez. Orduantxen saiatu beaña etoñi zitzaion.

—Ara, Mirele —asi zitzaion—; zuk ba'dakizu ibaiek zein indaña dakarten. Ezerk ez ditu aien bide-etatik aldentzen. Arkaitz bat jañi ta inguruetatik joango da ura; asko jañi, gañetik igaro, ezerk ez dio gera-ziko ibaiari. Ba'dijoa ibaia ta osin bat topatzen du. Ba'dago pixka batean ta bereala beste aldetik irtetzen da ta len baño indar geiago darama. Urena aintzira zabala jartzen zaio bidean. Luzerago egon ta baita andik itzul egin ere. Ta oartu zaiozu, itxasoa urbilago ta aundiago ta indardunago dijoa, azi egiten da. Alik-eta itxasora irixtearaño ez du atsedetik artuko. An bere magal goxoa bat egiten dute atsegiñezko pakean.

Geldialdia egin zuan. Biak alkarñi begira zeuden. Eta jañaitu zuan :

—Ona, ni ibaia naiz. Zuk diozun beste neskak osiñak eta aintzirak. Eta zuk... ¿nai al zenuke itxasoa izan?

Martin-ek ezin zezakean jarduna garbiago erabili. Orain, ordea, lañi-aldia Mirele-ri zetorkion. Baño onek bereala erabaki.

—Ez dut ezere ulertu —erantzun zion.

Martin-eri para egiteko gogoia etoñi zitzaion. Ta jañaitu zuan :

—Zuk izaretan zein maite duzu geiena, edo zein zaizu begikoena? Zuriena, argiena, edeñena ¿ez da? Bada neretzat izafik politena zu zera.

—Ori guztia —erantzun zion ulertzen ez zuanak— baldin udarako legortearekin ibaiaren etoña gutxitu ta zingiran gelditzen ez ba-dan, baldin zure ikusmen txafak ipurtargiaren tokian Artizaña erakusten ez badizun.

Martin azkeneraño zijoan bada.

—Udaran gaude ta nik diotzut ibaiak ura gañezka daramala eta bidean ez duala oraindik osiñik ikutu itsaso auran dagoalarik. Nere ikusmen argalak ez nau laketzen ipurtargirik ikusten ta eri au dala-ta izar edeñak itxutzen nau ta itxuan nezazkizun utsak... barkatu.

Esan bezait irakurleak nik nere liburua polita egitearen ezere asmatzera beartuta ote nengoan, Martin-en jarduna oraztu ta edertu ditekenik.

Ementxen bukatu zan alkar-izketa, bada Mirele-ren aizpatxoa, Margarite, orduantxen etofi zan, apartara ura ere. Irurak alkarekin, abegi ona egin zion Martin-ek neska koskoñari. Gorako asi zirala, aña-tsean aterako ote zan galdetu zion Martin-ek Mireleri. Ez zuala gogorik esan zion. —«Ezta nik ere»— Martin-ek. Ta «agur» esanda bi aizpak besotik elduta bañen-aldera jañi ziranean, Mirele eskua atzera luzatuta, gogoz estutu zion Martin-ek, ta onek ere apartarako bidea artu zuan.

Taloaren gañean mami zuria.

Irakurleak, emakumezkoa ba-da, ba'liteke gure Martin ori begikoa izatea; baño, gizezkoa ez ba-da, ez du beñere jakingo nolako biotz betetasuna zerama-kean Martin-ek etxera-bidean.

Oña bi gazte adiskide-maiteak asi ziranez geroztik, ez dantzaz egin, ez iluntzean atera, nai izan ez zutenak.

¿Zer ote da maitasuna?

IX

MENDIAK EZ, GIZONAK BAI

—Mendiak mendia ez du biltzen; gizonak gizona, bai. Esan akitok Usauri-koeri bigar aratseko amaretan beko bide-kurutzean egongo gaitukala ta gizonak baldin ba-dira etoñi bitez.

¡Nork esan Donibane-aratsaldean irundañek eta usauritañek izandako utsagatik oñenbesterañoko grña sortzea!

Auñeko itz oriek aboz-abo zerabilzkiten Usauri-n ta oraintxe eñiko gazteak ez zeuden baretu-eñexak. Guztiak asaldata alkañekin topo egitean, edo kale-kantoietan pilaka, ala ardotegi zuloetan lagun-artean, beste jardunik ez zuten; noski, ez zebiltzan atzera egiteko asmotan. Ta oñtxegatik, gazteen artetik kanpora ez zuten nai iñork jakitea, emakumeak jakitekotan mugazaiek jakingo zuten ere ta orduan ez joan ez etoñi, ez jo ez añkarik; ez, ordea, usauritañek ori nai. Mugazaiak tarte jañta Usauri-koek naita sartu zirala esango zuten ta aitzaki oñekin arpegia eman nai ez zutela esan. ¿Berak koldañak, berak oñak?

Egun artan, aratsaldeko seiretan, mugazaiek ezere jakin ez zezaten, auek kartetan aritzen ziraneko toki berean bilduta zeuden, «Tukulu»-eneko baztar itxi batean. Mai luze baten inguruan zeuden jañiak guztiak. Zer artua Josune-k ekañi zien. Zilargiñak pañaña eskatu zuan kantari. Atea itxi zanean Juantxo mintzatu zan lenengoz.

—Emen boñokatu nai ez duanik baldin ba-da atera bedi—asi zan.

—Bai, bai—erantzun zuten guztiak.

—Guk egin bear duguna—jaraitu zuan—palta diranak gurekin ekañi. Emen amabi lagun gaude, ogei osatu gindezke. Ta oraintxe bertan zein bideak ibili bear ditugun ta nola antolatu ementxe erabaki bear dugu.

Krexentxio-ren itza entzun zan urëna. Zilargiñak zionez onen etxera deitzeko aldabarik ez ta atearekin orma joka aritu bear omen zan.

—¿Zer derizkiotzute—bota zuan—batzuren-batzuk, erdiak bezela, bide kurutzeraño joan, besteak tunel-gañean egon ta aiek igeska bezela abiatu tunel-alde-
raño, irundañek segi dezaieten; eta gero, ari asko dagoan tokia bai-dan, danak alkarëkin aieri arika astea?

Krexentxio-ren iritzia ez zan bat-batean onartu edo ezetsi zitekeana. Ixilik zeuden, oldozketan jañi ziran, batzuren-batzuek ontzat artu ere bai, baño ez; joan eta bereala atzera korika astea, ez. ¿Eta jaraitzen ez bazieten, eri-bidea artu nai ez-ta geratzen ba-ziran, zer esango zuten?

—I, Krexentxio—zilargiñak bere aldikoz—to ori baño obea. Nik beko eletrizidade fabrikatik, edo zuek tximistargi-ola deitzen diozuten ofetik, alanbrea jañi, burniaria jañi, ta bide-zabalari alde beste burniariz egin; gu atzera asiko gaituk, gañetik igaro, non dagoan dakigula; ta aiek ez jakin, ez ikusi, ez dutela, alanbrea jota «grano»-rik ez duk «sano» geldituko;—ta «ji, ji, ji, ji» erazo zion—guztiak bertan «seco» geldituko dituk—pañez, bizkaña makurtuta, bukatu zuan.

Batzuek ezik, ez zuten pañik egin; labea opiletarako ez. Baño an norbaitek irundañen artean «Katamotoza» zeritzateneko bat etoñi bear zuala aipatu zuanean ikara bezelá sortu zan lekune artan. ¡¡Katamotozall Gaiztoa, gaiztorik ba-zan; «erementa» edera. Bein,

berogeitamar beiekin, mugazairik ikusi gabe, Zaragoza-raño iritxi baietz, apostu aundi bat egin nai izan zuana. Pafarien kaltez, kontrabandistaen kaltez, urufizkiña jañi nai izan zutenean, arátsalde batean, berak bakañik, iru tantai bota ta bi kilometroko aria ostu zuana. «Gaua gauekoentzat, eguna egunekoentzat, Lizarpe-ko zekoña neretzat»—esanda, ukuñutik lapurtu ta nor izan jakin ez zutena.

¿Baño zergatik espetxeratu zuten bein? Orduan Manuel-ek askok ez zekitena esan zuan «Tukulu»-eneko zoko artan. Añobian aritzen zan Katamotza. Askotan, danba bat botatzerakoan, zakur bat lergaia-
ren ondoan ibiltzen zan ezin uxaturik. Ta zakur ura añiskotik kentzeañen zakuñaren isatsari dinamita puskat bat lotzea gogoratu zitzaion, ta lotu ezik biurtuari su eman zion. Katamotzak zakuña iltzea besterik ez zuan gogoan. Baño danak dakigu zakur bati atzean zerbait erazten ba-diogu bereala laisterka dala egiñaletan, batez ere erantzitakoak txinpartak botatzen badiñu. Zakur gizajoa asi zan bere aldiko ta nora jo bear ta emakume batzuk uretan jantziak garbitzen ari ziran ikuz-etxean sartu. Sartu ta batean lergaia lertu; zakuña ormaren kontra il, emakume batzuek kordea galdu, leiañak autsi ta ez zan oker aundiagorik izan.

Orixe zan irundañekin etoñi bear zuan Katamotza. Noski, aren izengoitia entzunda (zerbaitengatik jañiko zioten alako izena) zer kezkatu ba'zuten. ¿Zer egitekoa ote zuan Katamotzak usauritañekin? ¿Nork deitu ote zion? Uñengo eguneko boñoka, beraz, ez zan makala izango. Ondò gertu zitezkean ta bear bezela ari. Baño Katamotzaren etoñibeañak, batez ere, asalaturik zeuzkan biñera artako gazteak. Kezka ori ezin aienaturik banaka-banaka guztiak begira asi zitzaioten Paulino-ri. Paulino, maira begira, ixilik. Ez zuan itzik

esan; baño arpegian igari zezaiokean. Orduan arnasa lasai artu zuten guziek.

—Bildurri araiokak—jari zan Antonio—. Emen bildura galanki. ¿Zer Katamotz eta zer galtzamotz?

Ori esatez bukatu ta ondorengo ixilunean atea idiki zan. Josune txiñalka sartu zan ta atea bere atzetik itxi zuanean, ba'zala dendan gazte bat, etofri-beña, kanpotara, aiek zesatena entzun naiean zebilena, esan zien.

—Irundaren bat duk—asmatu zuan Juantxo-k. Alkari begira jari ziran. Juantxo-k atea artu.

—¡lges egin du!—otsegin zuan.

Guztiak aulkietatik dendara atera ziran; geienak kalera irten, batzuk eskubira, besteak ezkerera, irundaren atzetik.

Zilargiña, ala ere, lasai gelditu zan barunbean.

—Josune, ekatzan beste kopatxo bat gaxo orek—antzia atera zuan.—Adi zan, belearena egin duan mutil polit orek ¿pagatu al din?

X

ILUNABAÑEAN

Usauri-ko zortziak, bestetako bederatziak. Garai onetarako ogei lagun zeuden bildurik Eritegiko aurrean; doi-doi Juanxo-k asmatu zituan ogei gazteak. Eritegia zubiz aruntzik zegoan, eriko sañeran, ta aurreko zugazpetan gorderik zeuden esandako mutil bizkoñak.

Eguzkia Usauri-tik ezkutatua zan—mendiz inguratutako eria bai-da—; baño egal batetik igo ta arako tontor artatik ikusi zezaiokean musu gofia baldin orduantxe itxasoan sartua ez ba-zan.

Guzia erabakita zegoan. Manuel be-aldetik joango zan. Bera Bordategi-koa zan ta ango bideak ederki zekizkiana. Bai-ba', Eritegiko andreak esan zuanez aurregunean «Tukulu»-enetik iges egindako irundañak ormazar batetik salto egin zuan ibaira, belaur koskor-etaña urean sarturik, zubi azpira abiatu ta an zai zegokion beste irundar batekin biek alde egin zuten, beko bidexkak artu ta ezere arastorik utzi gabe.

Benardo, Zaldo-tik bañena joango zan goi-aldetik ta gañerako guztiak bide zabalatik. Gudaketa, beraz, tajuz antolatua zeukaten. Orez gañera, tarteka-tarteka, bekoak «pit» txistu egingo zuan, goikoak «pit, pit», bi; alegia alako tokian zeudela; eta baldin etsaia ikusten ba-zuten, bekoak txistu luzea ta goikoak bi txistu luze. Maltzurkeririk ez balio usauritañekin.

Benardo-k gorako bidea artu zuan. Manuel-ek menditik beera burua bota zuan koñika. Andik pixka batera, aiek goi-beak arapatutzea antzemandu, bide zabalatik asi zan taldea.

Bide kurutzeraña ordu erdiko tartea ba'zan ta la-

saiki joanda ere garaiz irixteko aukera. Taldeak batzuetan amor ematen zuan, bestetan estutu, batez ere guztion artean zerbait erabaki bear ba-zuten; ariak tunelean artuko zituzten, bitartean iñork ikusita itxura gaiztorik eman ez zezaien. Batzuetan jarduna oparo, bestetan uñiki.

Alako batean ikaratu ziran batzuk, «pit» txistua belariratu zitzaizotenean. Manuel zan. Andik pixka batera bi «pit» urutikakoak. Ez zijoazen gaizki zaituak Baño Bernardo atzean zetoñen.

—¡Eup!—otsegin zuan batek—. Geldi pixka batean, ori atzean dijoa.

—Onezkero — erantzun zion beste batek—tunela bertan zeukaguk eta ari ontxoena bildu bitartean alderatuko zaiguk, ariak ere bear dizkiagu.

Tunelean ariak bildu ta bildu, oraintxe astoaren itxuran («anima apartatuta») bi sakel aundi ezker-eskubi ariaz beteta, Bernardo-ren txistua aurre-aldeetik zetoñen. Zamukak naiko ez ta batzuek eskuetan ere ariak zeramazkiten.

Une artan zeru-goia argi oraindik ta bea ilun. Andik auffera alik-eta ixilena joan bear omen zuten. Beñolakoan zilargiña atzetik zijoala asi zan karaxika:—«Infrentero, dame un mano de papel...»—ta idzast! ortzetan jota «por el aokozulo» bukatu zuan aldamenekoak eman zion amoroarekin. Ta eskerak eskuan ariarik ez zuala. Ea, kalte egiteko asmotan etoñi ote zan, esan zioten, ba'lijoakela eñira oretarako itxaldanagorik! Ta zilargiñak, eskua aboan, ala ere par egiten zuan bere mutur okeñarekin. Ez omen zioten entzun ta entzunda ere... Ixildu ziranean bat-batek zearka ezetsi begiratuarekin «babo añaioa» bota zion.

Baño «babo añaioa» esatea ez zitzaion eragozpen andik pixka batera bideari bira emanda irundararak

auréan ikustean, Antonio-k lenbizikoz ari galant bat aien erdira botatzeko, naiz-eta zugazpetan lenbizi itzera etortzea erabaki.

Bat-batean amalau afikote aidean, irundañenak, kaskabaña bezelako otsa ateratzen zutela. Danak bidean jo zuten. Juantxo-k «¡bota!» oju-egin ta beste emezortzi arien erantzuna.

Gudaketa asia zan Usauritar batek min artu zuan zankoan ari batek kosk eginda; baño luía jota gero. Bi afikalari-taldeak sakabanatu ziran bide ertzetara. Zilargiña bide-erdian jafita arpegia ematen iñork baño bildur gutxiagorekin. —«Ots ari ori, erlojero»— ta kaska luéan jo ta izugarizko ikotika bide-aurera. Zer esanik ez dago orain bakoitza artu ta bota eten gabe ari zirala. Zilargiñaren inguruan eruz erortzen ziran ari puska aundiak. Ordurarte iñork ez zukean esango gure pañontzia ain yayoa zanik bere burua gordetzen. Afi baten atzetik bestea ta bestea, luéan jo ta zaldi zoratuen gisan urutiraño joaten ziran. Zaurituak ba'ziran bi aldeetatik. Irundañek naiz lagun gutxiago izan su ta gañez ekiten zioten. Bai usauritar-ñek ere. Ta, bai gero ta ilunago zegoalako ala amo-ñoa amoñatuago zetorkielako, ausartuenak ertzetatik makur-makur eginda alderatu ziran. Ilunpean ozta-ozta ikusten ariak botatzeko aukeran ta opila nondik zetofen usmatzeko ere doi-doi.

Baño une onetantxe irundar bat aureregi zijoala ustekabeen sasietatik atera zitzaion gizon bat. ¡Manuel! Bizkar gañera salto eginda makurtuta zetofenak «mando lertu» egin zuan ta biek alkañekin luía jo zuten, irundaña azpian. Au ikusita beste irundar bat etofi zan Manuel-engana bere lagunaren alde. Uréna usauritar bat Manuel-i laguntzearen ta «Jesus» esate-rako an orduko emen ziran guztiak. «Jesus» esatekoa

ba'zan. Gure bizi guztian ez dugu beñere ikusi uralako bořoka bizirik. Jo an, jo emen, jo «suelto», egiñalean ari ziran bi aldeetako gazte bikañak talde bakara egiñik. Ořenbeste arikada botata gero ezin sinistu uralako beso-jokoa erabili zitekeanik. Gaitz ořen ondorenak ez zeuden urun; batzuk luřean zetzaten, beste batzuk oñaze-ojuka.

Baño une batean guztiak zearo gelditu ziran: Katamotza ta Paulino aurez-aure arkitu ziranean.

—¡Toki guri! —ojuztatu zuan Paulino-k— ¡biok bakarik!

—¡Ik eta nik! —erantzun zion Katamotzak begiak sufan.

Ta orduan asi zan bien arteko bořoka izugaria. Katamotza ta Paulino erdiratu ziran, besteak beren aldekoaren atzetik.

Ta burua makurtuta ta besoak aure-aldera, uręngo atalean esango dugun bezela ekin zioten alkari.

XI

KATAMOTZA TA PAULINO

Katamotza giar utsa zan. Ez aundia, Paulino baño motxagoa; ez oso zabala, Paulino baño estuagoa; ez beso iztar lodi, Paulino geiago. Baño gizen tantorik duan aragirik ez. Bere besoko edo iztafetako giatetan, egiñala egin, ez zenioke beatz-mutur pitiñik sartuko iñolaz ere. Itzatutako oñetakoekin salto egin zenezake lasaiki bere sabel larubizian, bera lasiago. Ba'zuan ikotikak egiteko ikaragarizko almena, eta, batez ere, atzapar gaiztoak eta iñori min egiteko grin gaiztoagoa oraindik.

Paulino bareagoa zan, on-utsa mutila. Nekez asafetzen zana, baño asafetutakoan... Besoetan indaia izugañi, uste baño ariñago ta bořokarako gaitasun gutxik alakoa.

Orain jokatu bear zuten bořoka ezin bildurgaria-goa. Gañera, Paulino, besteari dixidatu zionez geroz, asare bizian zegoan ta bein asafetuta jura zan bořokalaria!

Katamotza, aldendu xamaña, batera ta bestera zebilien, etsaiaren gañera erortzeko noiz une egokiena izango zan. Paulino geldi bere tokian ta Katamotza-ren araberan eskubira-ezkeřera aurea erakusten. Aldizka sartu-itxurak, igidura azkařak; teink Paulino, begiak zuzen. Katamotzak nekatu, aspertu nai zuan Paulino, bere eřotik atera. Pizti batzuek ala egin oi dute, berek atzeman duten aberea indurika nekarazi, aspertuarazi, ta aberea, edo bear ez danean asi, edo alde egiterakoan galdu. Onelaxe zebilkion Katamotza Paulino-ri. Beste guztiak ikaratuta zeuden ixilik zer-

tara etori ziran ere gogoratu gabe; ezta itz bat beren aldekoa zirikatzeke.

Katamotza ez zan nekatzen bestea estutu naiean. Iría ikusi zitzaion ezpañetan.—«Il bear aut», esan zion Paulino-ri ondorenean. Ta «dzast» bat-batean aidean joan zitzaion. Aldi berean Paulino-k bizkaña makurtu ta an joan zan Katamotza ankaz gora. Paulino-k bira erdia egin orduko zutik zegoan bestea.

Oraintxe bořoka mugitzen asi zan. Paulino-ri odola berotu zitzaion. Bigarren jazaña ez zegoan uruti. Biak alkaři begira jařita, Katamotzak salto egin bear zuala zirudienean, Paulino auřeratu zitzaion ta Irun-goak zintzuřatik eldu nai izan zionean, usauritařak besoak luzatuta bestearen bi beso-tartean bizkařetik eldu zion. Bai Katamotzak ere. Ta tankera onetan biek bultza egiten zuten, iztařak atzera luzatuta, idi-apos-tuetan idiekin ikusten bezela. Orduan bien giarek soka bat teink jařita moztutakoan bi muturak azkatu bezela, alatsu autsi bear zutela esan zitekean. Paulino-k geiago bultzatzen zuan, azfunagoa zan ta indar aundiagokoa. Katamotzak, ořegatik, sendo iraun naiz atzeraka egin. Paulino-k luřeratu nai zuan Katamotza. Ez zan ain eřeza, ordea. Bařio bultza ta bultza iraupena aitzen ari zitzaion Katamotza-ri. Ezin bada luzaroan ařen indar aundia jasan. Bein buruarekin Paulino arpegian jo nai izan zuan. Paulino-ren besoak enbo-řak bařio zuzenago ta gogořago zeuden.

Ta ara zein bořokalari yayoa zan Katamotza. Paulino-k oraintxe menderatuko zuala uste-ta indar guziarekin ekiten zionean, bere burua luřera bota besteak, —lenbizi ipurdiz erori ta gero burua atzekal-dera bota— zankoak jaso ta Paulino indar guztiarekin murgil egitera bezela zetořenean, azpikoak goikoari bi oñak iztař-ondoetan ezari ta bultzatuz atzekaldera

bota. Paulino-k bira osoa egin zuan. Biak une batean bizkañez-bizkar luñean exerita gelditu ziran ta bat-batean arpegiz-arpegi beriz ere. Zilipurdika ura «amen» esan orduko egin zuten.

—«Il bear aut, il bear aut», zion oraindik Katamotzak geldik ezin egonik. Iría ezpañetan beriz ere. Len Paulino-ri odola berotu zitzaiola esan ba-dagu orain irakiten zegokion zain bañetan. Arapatzen ba-zuan garbituko zuan. Ordea, irundaña ez zan arapatu-erexa eta ¡kontu gero! Boñoka ura ezin zitekean askoz geiago luzatu. Al zan laisteren almen osoa jañita baten-batek etsaia azpiratu ta gaizki ibili bearko zuan, oso gaizki. Alkafi oratzeko gogo bizia zerabilkiten.

Oraintxe ba'dirudi Katamotzak luñetik eten egin bear duala. Paulino zai dagokio, bestearen bila joan nai duala ematen du. Ta orduan Katamotzak berebiziko saltoa egiten du usauritañaren gañera. Baño Paulino-k ikaragarizko añera egin. Aidean zetoñela jotzen du ukabillez buruan ta añañoa tiroz ilda eroriko litzaken bezela, izugarizko plastakoa egin zuan luñean.

Usauri-koak oju ta kañaxika atera ziran irundañen atzetik. Auek itzul egiñaletan beren automobil ta bizikletaekin Irun-aldera. Paulino-k deitu zien beretakokeri, alegia irundañek etoñi nai ba-zuten Katamotza il-edo-bizi jasotzera, etoñi zitezela. Ta guztiak kantari ta ikotika Paulino erdian zutela eriko bidēa artu zuten. Min-artuak ezta batere gogoratzen beren miñak. Gaua zan. An ziran Manuel, Benardo, zilargiña, Añano-poleta, Krexentxio, Juantxo eta bestea. Gogoz zijozen gertatutakoaz jardunean. Bein Manuel-i zorionak ematen zizkieten bere egitekoengatik; urēna zilargiñaz gogoratuta erdian artu ta bizkaña ubeldu arte zunbatekoka gogoz asten zitzaioten. Añiak ugari erori ziran bidean. Aldizka ¡gora Paulino! ekiten zioten. Ta

zilargiña ¡gora! esatera zijoan batean, beera erori zan muturéz aurera.

Antonio gajoa anka-azpian artu. Ia ostiko bat eman zion. Ortizak odoletan, zutik egoteko gauza ez zala bide bazterean etzanda zegoan. Irakurgai onen egileak gauzak zearo jakin zituan eta ba'daki an guztiak batuta alkar joka zebiltzanean, Usauri-ko jaietan pilarmonikarekin aritutako irundaña, Antonio-rekin asafetutakoa, beste aldean sartu zala Antonio arapatzeagatik. Bere atzetik jaraitu zion eta atxitzean ebain-ebain egin. Au ere esan bear duguna da. Enparantzan gertatutakoaz gañera egun artako aratsean irundaña kantari zegoala, Antonio-k berea pagatuta — «¿Zerbait geiago eman bear al da?», galdetu zuan arandegian, alegia bestea kantari aritu zalako. Ta txikitzeko asmotan zebilkionak jo bitartean esaten omen zion:— «¿Zerbait geiago eman bear ba-dan? To ta to...» ukabiléz aspertu arte, edo apurtu arte, erazo zion. Leenean barka, bigarënean urka.

Nola-ala zutitu ta eraman zuten batzuen artean. Egia da, egi-egia, arengatik sortu zala iskanbil ta bofoka ura guztia; bera zala-ta, berak ezik, askok min artu zutela. Ta norbait muturëko on baten garri izatekotan, bera lenengoa. Baño usauritaña izan ura ere ta an joan zan Letxa-ko sakristaua izana.

Añanopoleta-k ziona : —«Añano, añanoa; baldin ba-dite ¿zintzotuko al aiz?».

Manuel-ek : —«Esak orain soñu-jotzaleak Gaztiene-ko lukainkak mugitu zituala kantari».

Juantxo-k : —«Oraindik ez duk azkena artu».

Zilargiñak : —«Iri bai aboko-zuloan eman ditekela. (Beatza aboan sarturik). Lukainkak ezik ortzak ederki mugitu dizkik. Bi agin osorik eta biak ustelak... ji, ji, ji. Gaitz erdi, motel, txuruterako ez duk kalterik».

XII

ITXASOA LAÑO DAGO

Andre Axentxi Martin-en etxetik atera zan, esanaz:
—Nereak asko ez ditutala besteen miñekin gaizkitua nago.

Ta bere maatsara abiatu zan Martin-en izeba. Ordea, ixkiñeko goxotegian sartuta kopa erdi bat pafar eskatu zuan. Ta fofo atera bitartean patrika-zuloan usmatuta ogi-apurak bilatu zituan. Goitik beera asi zitzaion apurak botatzen pafafari. Ta afitu-itxuran ala dio :

—¿Ogi prantzesa? Berak edan du. Bete ezazu beste erdia.

Martin gixajoak bai neska atsegin, baño bai aritu ere gizonki. Biotza gizonak ez du emakumearentzat bakarik bear. Gizona beti gizon. Oreindegi-ko gizon epelak, lañu bi ta lau anka.

Oean zetzan orain. Añiak izugarizko zauria egin zion kopetan, kopeta eta ileak arapatzen zizkiola. Ausarki ibilita, aurenko tokietan, kaskatekoa artuta atzera etofi zan. Min aundia zuala igarita ez zion iñori esan nai izan, ari zitezela gogor, jo zezatela bizkor, ez beintzat berari begira guztiak egon. Ta iñork uste gabe bořoka-fokia utzi ta, bidez-bide, ordu-erdiko bidean, odola arpegitik beera zeriola bera bakarik etxeratu zan. Sendalariari deitu, miña garbitu, josi ta lotu ta buru-zuri zan oeratu. Artean iri ta santsoz garailariak zetozenean Antonio besoan eta Martin ezta ere gogoan.

Beren eginkizuna ain ixilik eta ain poliki eraman

zutelako gazteak arotu zitezkean; baño onuntzean ez ziran ain begiratuki ibili. Ta bai orétxengatik eta bai zaurituak izan ziralako, Simon Goía ezik, eriko guztiak jakiñan gañean zeuden gertatuko bořokaz. Baño garaipenaren poza neuriz gañetik zijoakiela, ajola zien bost gerokoengatik.

Ajola, ez ajola, erieta batzuk ezik, utsean atera ziran. Zilargiñari galdetu zioten batean—«ni eraman egin naute», erantzun zuan ta galde bera Antonio-ri eginda, ixilik ezin egonik, —«ori beriz ekañ egin dute» ta «ji-ji»-ren ordeztu doi-doi itzul egin zuan markilkatu ez zutenean. Oriek dituzu, irakurle, biak mañ batez joak.

Biotzean zauria ta buruan ere bai. Burukoa, aundi xamaña izanañen, ez zan ajol aundikoa. Idikia itxiko zitzaion, jost-aria kendu ta beriz ere izango zan mutil. Gaizkane-k ederki zaitzen zuan bere anaia. Bai bear ere. Len esana daukagun bezela, anai-añebak bizi ziran bakañik, gurasorik gabeko seme-alabak bai-ziran. Eriko sendalariak sartu-aldiak egiten zituan etxe artan. Gizon atsegiña ala ere. Jardunean ederki gozarazten zien beta. Mugaz beste aldetik asko mañte omen zuten. Aras-erira joaten ba-zan ez zan aterik bertatik deituko ez ziotenik. Europa-ko geratean zenbatetan ez ote zan joan Prantzi-menpeko eri artara bertako sendalaria... sendatu bearañean iltzera eraman zutelako. Eta Usauri-erriak ere zenbat ogi ta añañtz ez ote zituan bidali Aras-ko gizajoak bizi zitezen. Usauri ta Aras-en erdian muga bat dago ta berek tajutu gabeko muga areñ joan-etofiañgatik alkar asko mañte zuten. Len Usauri-koak Aras-koengandik laguntza artuak ziran ere. Ora bi benetako euskaleri.

Ta onelaxe edesten zituan zenbait gertaera. Baño

Anakleto zaŕa bakaŕik bizi zanaren eriotzak bezela ez zion eriotzik oŕenbesterañoko ikutua egin. Auzokoek deitu ta etxean sartu zanean gorputz zegoan. Sukaldean sartu zaneke batean kaiioletako txori guztiak go-seak ilda, orduaria geldik:..

Adiskideak ere, tarteka, etoŕi zitzaizkion Martin-i. Guztiek aitzaki berbera, alegia berei esan ba-zien, ez zutela zaurituta ikusi, ikusi ba-zuten zer esanik ez berari laguntzen egiñalak egingo zituztela.

Manuel-ek zion:—Naiago nitek ire miña artu ta ez Paulino-ren boŕoka ikusi gabe egon; baño ik bi kalte izan dituk.

Aŕanopoleta-k:—Garbitu genizkiken; ba'letorzke beriz.

Zilargiñak uŕena:—¿Ez ote dik Antonio-k buruan kosk egin?, oŕek ortzak galdu dizkik.

Ta Antonio asi zanean guztiak paŕez lertu bear, Martin-ek ere. Ortzen beaŕez itzak «fi-fa»-ka zijoazkion abotik kanpora:—«oŕenfeste istilu aŕi koxkor fatex fi odol tanto atera dizkiolako».

—¿Eta ik non dituk ortzak an «granorik» azaldu ez ba-zan, edo iretsi egin itukan?—ekin zion Juantxo-k.

Egileak ez luke jaŕi nai zilargiñak esanda an entzun zuten astakeria.

Uŕena Paulino sartuta eskua luzatu ta ala zion Martin-ek:—«Nere ostoz zimela josi akiok ik ondo irabazitako garaipen-uztaiari».

Zer paŕ-egin ederki ematen zioten Martin-i aietako batek edo bestek etxeratzen zitzaiotenenan, buruko miña izanagatik. Zauriagatik ba'zegokean txutik lotarako baizik oeratu gabe; baño odol-ixuria mara-mara joan zitzaiola-ta ederki auldu zan gaztea. Zurikail eginda nekez zijoakion bakartasunean aŕatsaldeko beltzura.

Oean gaxorik gutxitan gelditzen danarentzat ez da jasangaitzagorik aratsaldeko ordu goitilun luzeak baizik. Gaxoa bere buruaz eruki da. Bat da osasundunen mundua, bestea osasungabekoena. Donostia-n izango ba-ziñateke, eriko eritegia ta zezenlarien erastun zabala aurrez-aurre ikusiko zenituzkete; batzuk gogoz ojuka, besteak oñazez karaxika. Bizidunen eta ilen munduen tartean gaxoena jafi diteke, ez bizidunak ez ilak ez diralako. Eta askotan jzenbatek nai lukete, gorputzari atsedena ematearen, eridun mundutik ilenera joatea! Ta naiz Martin oren tankera ikaragarrian ez egon, ezta gutxiago ere, bere afeba zeregiñetara joanda bakarrik uzten zuanean, lekoreko argia ta bizia nai.

Gela ixiltasun gofenean zegoan. Leiotik zear oean zegoala zeru-zola urdiñaren puska ikusten zuan. Aren azkena jzein goian zegoan! Bigaren atsaldez zekusan aurreko etxea eguzkitan piztuta. Eguzkia berantz zijoneko garaian itzala kurkuña bezin geldiro gorantz zijoan, azkeneko leioa atzeman, gañeko telak atxitu ta jplist! urango goiza arte printzarik ez ikusi.

Eguna aitzen dan garai ortan gutzia bukatzen dala iruditzen zaio eridunari. Txoriak ere joan oi dira. Eria ixilpean. Oregatik otsa zabaldu egiten da. Ta aldendu xamaña ez ba-dago ongi entzuten da. Martin-i nabari zitzaion Gaztiene-ko itz-susmuña. Aiek an, bera oean. Baita ere belariratzten zitzaizkion mutil bat edo besteen oi u zolia, itzai baten «aida» ere bai.

Udazkenean «jgaztain ere-beroak!» ojuztatzen duan gaztain-saltzale andre lodi aren tokian, kaleko mutur-ean, orain «jbostean bi laranja!» dasa beltzez jantzi-tako emakume batek. Afotz batek «jmielero, miel, miel di Alcarria!» otsegiten du. Ondarabi-tik etofi oi dan emakume arantzaleak, bestetan karamañoak ere

saltzen dituanak, abots bizi batez «!txardin bizi-bi-
ziaaa...!» deadar dagi.

Ta kristaurik ikusten ez ba-du ere, ojuak, mamuak
balira lez, kaleetatik barena bi zanko zintzilik iruditzen
zaizkio Martin-i. Martin-ek ederki daki zein garaitan
zein ojulari etofri bear duan eta len noizbeingoak ze-
rizkionak, berak oi-ezko garaian egunero igarotzen di-
rala ba'daki.

Irakurlea konturatu bedi alako zori txarean biotza-
ko zauria nola eukiko zuan. Gure mutila oeratu zanez
geroz, garaipenaren beria jakinda, Mirele besterik ez
zuan bere buru gaizkituan. Lenbiziko egunean alaitu
zan artutako miñaz. Alegia bera oren era txarean ze-
goala jakiñik, maitasunez ikututa beratuko ote zan,
mutila eruki ta naia xamurtuko ote zitzaion. Martin po-
zik zegoan berarengatik neskak ere biotzean nekea
zeramakealako. Ez berari gaizki nai ziolako; ala ger-
tatzen ba-zan benaz bereganatuta zeukalako baizik.
Eta berak oartu al ba-lezaioke, ordañak tontorka
emango lizkioke. Berak ikusi Mirele-k zer egin. Bear
ba-zan eskumuñak emango zizkion. Ura poza ala ba-
litz:—«¿nola esan dizu?», galdetuko zion zekarz-
kienari. Agian jakin naiez beterik Gaizkane-gana
joango zan. Ura zoriona baldin ala gerta:—«¿ni ikus-
teko gogorik ez al dizu erakutsi?», egingo zion bere
arebari. Albait... ¿bere etxera etofiriko ote zan? Ura
zorarena orduan. Etofita ez-ajola egingo zion Mire-
le-k, berak ba'zekian ori, emakumeak alakoxeak oi
dira; artean barenen naiko lan.

Laugarren aldiz zekusan Martin-ek gañeko kebide
(tximini) mutura iluntzen. Ta iñondik susmorik ez.
Lau eguneko ituna pilotu zitzaion gizajoari. Edo ala
iruditu beintzat, maindireak kokotz azpiraño ezin eka-

ri. ¿Ba'al zitekean Mirele-ganako usteaz orain ere oker egotea?—«¿Baño egia zer da ta zer gezuía?», egiten zion bere buruari. Ta kontuak aterata adiskidetu ziranez geroz bi bider eman zion eskua: bein itufi-ondoan, esku bustia; bestea eskaratzen, esku beroa. Biak alkarëkin, bakañik, egon ziran apal-aureko artan. Berak luzatu zion eskua. Ta Martin-ek gogora zekarzkian neskari zegozkion ibilerak, itzak eta xetasun guztiak, liburu onetan azaldu dugun bezin zeatz, iñor bere baitintasunaz aritu lezaioken moduan.

Martin ez zegoan oker. Berak ala zion. Alkar-arteko begitarte ona egizkoa zan, benazkoa. ¿Ta bere burua gutxietsiko al zuan Martin-etzaz galdetzekotan? ¿Ez al zuan Josune-k galdetu, ostatuko neskarekin zer ikusi gutxiago izanagatik? ¿Eta beste guztiak?

Ta Martin guztian zuzen zegoan onetan ez besterik: beste iñork baño zer ikusi geiago zualako, oñetxegatik beragatik, ez zuala antzik eman nai. Añetarik jartzen ez diozun neskak ez begiratzeko esaten baidizu, ba'dakizu zer nai duan.

Gañerakoan, an bakartsu zegoalako, ezerk galazten ez ziolako, Martin-ek jator zeukan adimena. Oiezko argitasunarekin miliskatzen zituan burutapen arinenak. Ez zan itxu-mustuan ari zan mutiñla. Añika aritu zalako neskari itxuski iruditu ta muxin egin ote zion oldozketan ere jañi zan. Baño oñetzaz ez zuan bururik autsi nai izan, ez zitzaion atsegin neska bati mutiñla adoretsua edo koldara berdin iruditzea.

Ordukoz buruari geldialdia ematea gogoratu zitzaion ta bere añebari galdetu zion:

—Esaidan, Gaizkane: ¿nortzuk galdetu diten nitaz?

—Ba' apaizak, botifikarioak, bere bi alabak ere bai;

Santustene-ko andreak, mugazai gazte oreak, Juan-
txo-k ere bai, beriz, goizean...

—Baño ire lagunarteko neska oriek..., —geiago
eziñik esan zion anaiak.

—Ba' Josune-k, Ester-ek, Bitorene-k.

—¿Eta iñork geiago ez?

—Ez.

—Ea ondo gogoratu.

—Ez dut uste.

—¿Nortzuk daude or leioko bean?

—Ba' mutil gazteak, neska batzuk ere bai; Marga-
rite ere ortxe dago.

—Utzi nazan pixka-bat, aien, bakañik. Lo egingo
diñat.

Lo... zera. Len baño okeiago. Atal onen izenarekin
asiera duan abesti edo kanta ezpañetan zerabilkian.
Biotza eztañiraño igo zitzaion.

Odei beltzak beteta alkarganatzan diranean euria
botatzen dutela diote.

XIII

IDEKOAK ALKARĒKIN

Goizetik euriari erazo dio ta akabo, segi ta segi... aratsaldeko lauetan oraindik ere lanbrotua dago. Euri mamela ari ta ari egun guztian. Sapaġo-burnietan txir-txir bustia bustiaren gañean. Burnietatik beera tanto lodiak dijoaz. Leiařak beřiz tantoz josiak daude. Lengo baten gañera etořiberia erori, aldamenekoa ikutu ta txalburuen gisara jeisten dira bidean atxitzen dituzten beste tantoak iretsiz. An-emenka ari dira txalburu txuriak. Guztiak oartu naiean begiak igortzi genezazkike.

Urbide-tutuan tan-tan soñu nabarigarĩa eten gabe.

—Jakin nai ziřan ta jakin din.

Burua altxa gabe, ořatza eskuan, lanari ekin bi-tartean jařaitu du Bitorene-k :

«Irun-go sendalaria ařikalariekin batean izango ote zan bururatu zitzaionan ta nai ez zuana jakin din; baten bila, bestea etoři. Nonbait gazte ori baezpakoa dun. Irun-dik Endaya-ra omen zijoan dantzategi bate-ra, tranbia betea egoki ta neska baten magalean omen zegoan. ¡A zer bit!».

Ořatza oialatik pasata «¡nnn...!» egiten zion batere konturatu gabe.

—«Neskak txamarėko patriketan sartzen omen zizkion eskuak...»

Ta «¡nnn...!» beřiz ere.

—¡Josune gaxoa! Neskak alakoxe txatxoak gaitun. Ori zoratu dun ta naiko lana ba'zeukan bere buru-arekin—ari zan Ester—. Bat atzetik, besteak iges.

Berek nai dutena guk artu bear. Ez daukagu guk autatzerik. ¿Noiz etoriko ote da mutilen atzetik ibiltzeko «moda»? Bidean ote goazen nago. Aiek nai dutenean etofi ta guk zai egon bear. Ezetz esaten ba-diegu- jeta nork esan!-bost ajola die ta bestea bilatu. Guk ez zeukanagu orielako maukik. Guk naita ere egon egin bear. Dantzan neska-pil aundia ikusten diton, zer nai ura iritxi, non nere gogoa an nere zankoa. Guk ontxoan bat ikusten ba-diñagu, non bere zankoa an gure gogoa. Josune ondo neska edera dun. ¿Zer nai ote din xanko maxkal arek?

Euriak baño jasa gogoragoa zekaren Ester-en jardunak.

—¿Mutilen atzetik ibiltzeko «moda» dion? — eutsi zion Bitorene-k jakin naiez.

—Bein oitura jariez geroz zer lotsatu ez litzake —erantzun zion besteak—. Beintzat aukera izango genuke : non gure gogoa an geren mokoia. Nik nereztat ba'zekiñat nor mokoratuko nukean.

Indarka ba-zan ere barenen zebilakion bota zuan.

—Ja, ja, jai! —ekin zion Bitorene-k. Eta andik pixka batera :— «Orduan orain baño ostiko geiago botako lizkigutekenan gizonak. ¡Ez lieken poz txara emangot!».

—Ez, ordea, zilargiak emanda, Antonio bezelako batek emanda. Atzo or itunan ordi-urde, lengoan arika irabazi zutelako garaipena jaitu bear omen zutela. Antonio ta zilargiña bi zankoak baño adiskideago : ba'dakin, bat iristatzen ba-da besteak bereala eusten zionan. Antonio-k sudur-aurean zeukan platerka, zaldi batek ostikoz bota ezin alakoa, gero min beritua baño okerago jafi ta azkenez «korkoitian», donostiarrek esaten duten bezela, lo. Orixe ba'dago batxo. An aritu itunan alako indarketan «jan igualian»

nor baño nor geiago izan. Martin bai, eskolako ordu-
aria baño seguruago...

—Bai, Martin, ura joan bai baño burua norengana
dijoakion ba'dakin. Kopetan artutakoarekin orbana
geldituko omen zaion, baño ¿ez al dun uste non zauria
aundia ez ba-dan, gizoneri askotan eder diela orban
bat edo beste arpegian?—galdetu zion Bitorene-k.

—No, orixe igarita natxion orain baño len. Bein
baño geiagotan ori berbera oartu izan diñat. Martin
dana-dala ere mutil egokia da. Oña asko poztu naun
bera sendatzea. Ala ere kopetilun dabil egun auetan.
¿Oñen gogor eldu ote zion Mirele-ganako maitasuna?
Ondo, oso ederki dagoala berberak zion, ¿zer ote du
goibeldu lezakeanik? Maitasun-arazoak, orain txaræk
len gozoak.

—Maitasunak miña berarekin dakar. Maiteko ez
ba-genu galduaren atsekabea edo miña genuke. ¿Al
litzake onena iñor ez maitatzea? Ez. Maite ez duana-
ren bakartasun-miña, ain garátza izan ezañen, okera-
goa da : bizi guztian irauten duana ta bizitza lañegia
egiten duana. Maitasunak gozamina dakarkigu; onen
ondoren, askotan, naigabea. Ba'dira maitadunen
artean min gutxidun batzuk, besteak min aundidunak:
aiek zorionekoak, auek zoritxarëkoak. Gure bizitza
alakoxea da : maitatu egin bear dugu, Jainkoa, gura-
soak, adiskideak... Nik zerbait geiago maitatu nai
nue, baño zein artzen dan begiratu bear zaio :
txanpon baten atsegiñak eskubete zoritxar-ontzurë ez
dakarkigun.

«Bein bei bat arakin bati saldu zioten, bere txala
beste bateri. Arakin biek ostikoz berezi zituzten ama-
-umeak aien maruak ulertu gabe...»

Bitorene-ren itzen atzetik tin-tan, tin-tan, ituna,
tristia, ari zuan.

Ester euriaren tantoak ugaritzeko gai zegoan, alegia begiak busti-busti zeuzkala.

—Neska—esan zion— oraintxe biotza ondo beratu didan. Ez zanala xamurkeririk esan.

—Baldin, Ester, nik irakurritako irakurgaia irakuriko ba-unan, beratu ta xamurtu ezik, bigundu ta guritu lezaiken biotza. ¡Ai, ori edesti ituna! Oraintxe ateraberia dun, euskerazkoa. Ba'dakin orain euskal-idazleak gogotik eutsi diotela euskal idazteari. Asmo oretaz jaiotako irakurgaia dun ori. Irakurgai-bidea ondo baño obeto deritzat euskera jasotzeko. Ortik, ortik leiatu bear lukete idazleak. Irakurlea zaletzen ba-da, ez dio inork kenduko irakurgaietarako griña.

—Esaidan ba, Bitorene; egualdi onekin eta ik esan bear dituenekin arás motelduko gaitunalakoan nago. ¿Non gertatuztat dauka egileak irakurgai ori?

—Moteldu edo mutildu... uruti, ez da Euskaleñian gertatua, naiz irakurgai oren lenenburua euskalduna izan. Irakurgaiaren izena auxe da: «Arobi-tar Danel». Au omen zan ogeitabi urteko gaztea, Amsterdam-etik irten ta Oslo-ra zijoana. Tira, nik ez dizkiñat xeetasun guztiak esango, axaletik baizik.

«Amsterdam-eko kai aundia nolakoa dan eta zenbat ontzi dauden esaten din. «Finland»-ontzian itxasoratzen dun: Itxasoko ikustea, eguzkiaren jaikitzea uretan, gau zuriak, ontziko bizi-modua ta abar. Alderdi au polita dun. Beste toki batean ere esaten du Oslo-n (Uslu irakuri) Donibanetan ordu bateko gaua izaten dala —gaurik motxena urte guztian—ta aitzaki orekin asko-moduzko jaiak eta dantzak egiten omen dituzte «gau zurian».

«Beste askoen artean, ontzi berean —lengo bidetik jarraitzearen— ama-alabak dijoaz: alaba, amar urtekoa; ama, oso gaztea. Neska ta Danel adiskide

onak egin dira, geienean beragana dijoakio neska txikia. Amak pozik ikusten ditu bñen arteko jolasak eta oso begikoa zaio alako gizaseme jostalaria. Mutila gorputzez Arobi dala esan diteke, aña edo aitzza bezin gogoña : airea, Danel izen txukuna bezelakoa».

—Baño adizan—ekin zion Ester-ek—eta Danel-ek ¿bai al zekiñan Noruega-ko izkuntzan edo berek egiten al zitenan Danel-en erara?

—Ez din jartzen; baño bear lukela deritzat. Gauzak berez dijoazela, bada, ontzitik ateratzeko garaia irixten zaie. Legoreratuta alako min aundia dute alkañi agur esateko, geiago ikusiko ez bai-dute Danel-ek mun ematen dio neskatoari. Neskak negar ta Noruega-tar emazte politak burua makurtzen dio Danel-eri onek ginbaña kenduta abiatzeko asmotan asten danean.

«Añera jañaitu baño len, egileak bultzi ta ontzietako gizartea nolakoa izaten dan adierazi nai luke. Zer dala-ta gizon-emakumeak geiago alderatzen diran alako topo-aldietan. Agian añisko berbera izateak alkañen ondora ez ote dakartzkien. Edo oi dan bizi-lekua utzi ta bakartuta érezago bata-bestetu ala naiak aisago azaltzen ez ote diran.

«Uñena Oslo-erria darakuskigu. Danel Oslo-n zer nola dabiñen. A, ta adiskide bat ba'zuala esatea aztu zait: Bruck izenduna, Suiza-ko semea, Danel-ek Bilbao-n ezagutu zuana.

«Biak alkañekin joan oi ziran goizero ondarera, an igari-jantzian jolasean aritzen ziran. Bazkun bateko bazkideak egunero, edo maiz beintzat, jolasbidetzat boñokaldi ikusgariak egiten zituzten. Bruck-ek zirikatuta gurea ere tartetu zaie ta nonbait mutil bikaña izaki Danel, sasoezkoa; bertakoek asko aundiesten gure indarkaria. Guztiak menderatzen zituala ikusirik egun

batez gogoñenarekin arituta izugarizko bořoka egin dute.

«Neska, izketan nekatu naun» — arnasa artuaz egin zion Bitorene-k.

—Segi zan, segi zan, ba'irudin, eori aritu iñala ğnork irabazi ziñan?

—«Ba' ustegabeko aldarte batean, gařondoko erai-ak geiegi estututa-edo, Oslo-tařak ajola aundiko miña artu du. Gaxotegira eraman ditēn.»

«Euskalduna bořokaliaren etxera joan da barkapena eske, Bruck eta bazkide bat edo beste berarekin dituala. Aita atera zaio jakiñaren gañean ta joka asi ia maładitik beera botatzen duala. Lagunak tarte dirala ez da oker aundiago. Danel-ek ez dio gořotorik artu aita dala-ta, bere famalez erukitu zaio.»

«Il da bořokalaria gaxotegian...»

—ğE? ¡Jesus, enel!

—«Poliziakoak Danel-en ostatura joan ta kartzelara daramate.»

—¡Jesus, Jesus!—beriro eragozten dio Ester-ek.

—«Urēngo atalean espetxea (kartzela) nolakoa dan ta bařen artan Danel-ek zer biziera daraman asti-ro edestutzen du irakurgaiaren egileak. ¡Bai negar-gařia dala!»

—¡Danel gixaxoa!, segi zan, segi zan.

—«Epaibidean jartzera dijoaz Danel. Bazkunakoek lan gogořa darabilkite bere alde. Alargunari jakiñan gañean jafi diote ondarean gertatu zanaz egi-egia esanda. Bere aitak egin zion areraz erukitu zaio. Min ematen dio itxuraz ona izan bear duan mutila nai-gabekoa izan dala-ta ain luzero espetxean egoteak, bere eritik kanpora, bakari, oso atsekabetuta, arek izango duan garbaitarekin.»

Danel-i espetxean ikustaldi bat egiteko gogoa da-

torkio. Gero-ta ikusi-nai aundiago ta eruki geiago daukakio esipeko gaxoari. Lau ilabete dirala espetxe-ko ate-sarearen ondoan ikaragaritzko gertaera jasotzen da, biotzak pir-pir jafi alakoa: «Itoñitako alarguna «Finland»-ontzian ezagutu zuan emazte lirain gaxoa da!»

—¡Ai, ama!—dio Ester-ek.

Ta Bitorene-k nekez ba-da ere dariaikio:

—«Begiak iturri-jario, itzik ez ta zofia bai, atera egin da alarguna. ¡Aren samina! Beraz, Danel-en biotzak dio, ez senarik, ez altarik...»

—¿Nola altarik ez? ¡Ai, neska! segiz zan, segiz zan.

—«Osterontzean ikustaldiak maizago. Ezin egon alarguna Danel ikusi gabe, ¿maitasunaz ikututa? Danel mutik onak eruki aundi bat batzik ez du sendi arenganako ta onginaia besterik ez».

«Egun batez alargunak bere maitasuna erakutsi zion, Danel-ek alarguna begi on-enez ikusi, ezin ontzat eman bien arteko maitasuna; bera tarte zala ¿ez al zuan senara galdu?».

«Epaillariak Danel espetxetik eruge azkatzeko oso egun gutxi palta dira. Alargunak bai daki azkatuta berriko aldegingo duala. Ezin, ordea, alako oldozpena eraman ta gero ta geiago arenta ari zaiola, alako biotz-ofaze batean ezezkoa ikusirik dasaio: «¡Emaidazu, bada, kendu zenidan senara!».

—¡Oi, enel, segiz zan, segiz zan.

—«Danel espetxetik atera da. Zofioa eskuan ontziratu baño len bere boroka-kidea datzaneko ildegira negar-agufa egitera joan da. Ontzian sartu ta itxasoz eta legofez Euskaleriratu da».

«Etxean dagoala Oslo-ko Bruck-en idazkia artu du. Bertan dasaio Miren alarguna il egin dala. Ilde-

gian izanda, ez batek ez bestek ez zekitela, Danel be-
launiko ta buru-utsik bere senařaren ilobian ikusita,
min egin zitzaion aren urbil, «bi senařak» galdu zitua-
neko tokian atsekabeaz nola il zan.

—¡Neska ixil adi! ¡Edestiaren ituna! ¡Maitasunaren
atzapařak! ¿Bai al du geiago? Segi zan, segi zan.

—«Oraingoan bukatuko diñat, nekez eta gaitzez
ba-da ere. ¡Nik egin dizkiñat negařak ori irakurtzen!
Ba' edesti au zortzi urtez geroz luzatu egiten da. Ibone
alabak, berberak, idazkia egin zion Oslo-tik Danel-
ekin ezkondu naiez. Ibone-k edesti itun onen xeetasun
guztiak jakin zituan. Ibone emezortzi urteko gazte li-
rain argi ta biotz-bera zan, ziñez; bere gurasoen maita
lea ba-zan, Danel-en biotz onaz maite ta eruki zitzaion
ere. Idazkiarekin batean bere irudia bidali dio. Ta Da-
nel-ek ikusita «bai, bera da» esan omen zuan, «Fin-
land»-ontzian jostatzen zuaneko neska ezagututa».

«Azkenik «zeruak ala naiko du ta ez nakion gaiz-
to» esanaz Oslo-n ezkondu, ildegian izan ta eři negař-
-erazle ura utzita zoririk onenean bizi izan zan Ibone
bere emaztetxo politarekin».

—Oraingoan bukatu dun,— asmatu zuan Ester-ek—
Baño ez zekiñat, azkeneko zorionak ez dit osoro ken-
du lengo zorigaiztoa. Danetara ere naiko lan izango zi-
ñan egileak Ibone mutilari nola maitekatu zitzaion egi-
-itxura emateko, ondo egin ba-du ere, naiz-eta urte
kontuz leiatu izan. ¿Nor da egile ori?

—«Anabi» dalako bat—erantzun zion Bitorene-k—
Bai, azkeneko gai ori ez zitzaion eřaza izango ta ba-
liteke bear ainbat lortu ez izatea. Orain Osauri-n omen
dabil irakurgaigin ori ta nork daki izenak aldatuta
nola ibili bear diñagun bere liburuetan. Amaika paře
egingo dute oriek ixilik, berek beren liburuetan dan-
tzatu duten bat ikusten dutenean.

Onetan atea idiki zan ta Bitorene-n amak ala dio:

—¿Gaur ez al duzute merendatu bear?

Ta argia piztuta, ilun bai-zegoan, arítuta:

—¡Zer dira arpegi oriek! ¡¡Baño euri-txiñoa oñe-
taraño etofi zaizute!!

XIV

ERETOREA TA AROTZA

—Atoz bařena, atozia gizona... Ez dio ajolik... ¡Baldin iřora joan bearik ez ba-daukazu! Beraz, Usauri-aldean... ederki, ederki. Ortik, ortik... oratx.

Usauri-ko eretore jauna gaztanbera bařo bigunagoko gizona. Don Inazio on-utsa zan. Ta ontasunak berarekin dakařen pozaz gařera, txit atseginduta zegoan arotz batekin arkitzeaz—erik txikietan ala gerta oi da batez ere jakindunen artean—ta oraingoa beintzat aditzera ezagutzen zuan.

Arotzak zankoa zertxobait altxata—eretoreak atzetik zekařela—bařeneratu zan, ilunperatu zan. Ta ez ikusteak batetik, ta bestetik atauřeko ugařiek atetik bařena sartuta ematen zioten geldik ezin egona, nora zijoan ez zekiala ba'zebilen eretorearen otsaren atzetik ta noizbait ate argiduna ikusita aratu zan.

Atea zabaldua eskutik zeukan eretoreak; ordea, nekezkoa zitzaion arotzari auřetik sartzea. ¡Beřere ez bai-zan apaiz-etxe batean izan! ¡Nolakoak ote ziran apaizen etxeak! ¡Berak ba'al zekian iřoiz belaunikatu bear ba-zuan ere!

Bařo bear zan bear ta gure gaztea auřera. Ařituta gelditu zan. Jangela ura beti ikusi oi zuan bezelakoa. Mai aundia erdian zapi zabal batekin estalia; zapiak txirikordak zintilik ertzetatik. Mai-gařetik argi-ontzi potxolo edeřa sabaiatik beera; orain «buffet» deritzaloten apalategia. Aulki txukunak ederki bazteřeratuak. Irudi batzuk ormaetan zintzilik. Eretoreak non exeri adierazi zion ta, aldez beste, auřez-auře jaři ziran maiaren ondoan. Ere zezakeala.

Oraindik ere ezin zituan alkartu Don Inazio-ren jantzi beltz luzea ta jangelaren ikustea. Arotzak elizon edo kalean beste inon ez zuan apaizik ikusi. Ta kezkatuta baldin ba-zegokion ere, ango ixiltasunak, ango bakartasunak eta berak antzematen ez zion beste zerbaitek, eretorea bezelako gizon on, txukun, burutsu ta leial batentzat bizi-toki egokia zala baiesten zioten, Ta bere gisaz oldoztutzen edo pentsatzen eretoreak uzten zion tarte aietako batean, ea—bururatu zitzaion—ardandegiko usaia jantzian sartuta zenbait gizonek etxeraño ekartzen duten bezela, ez ote zuan eretore jaunak elizatik kedats-usaia ekartzen.

Arotzak belarari tink eta, kearen atzetik begira, zuritu egiten zitzaion apaizaren irudia.

—Ba'dakit, emengo oskailariak esanda—asi zan eretorea—lengoan oso jardun yayoa izan zenuala berarekin izketan, gauzen azken-apurëtako txikikuntzaz eta neurtu eziñeko txikien aldera bezela aundien aldera ere aritu ziñatela.

—Ez ba'—egin zion arotzak—agidanean axaleko ikutzea zana sakoneko buru-sartzea inudiaziko zion egia aundituta. Igela ez da txalburu aundia, eta neuriz gañeko egia ez da egia ere. Gai orietzaz zerbait aritu giñalarik, ez uste oren jakinduna ibili nintzaionik.

—Bai, bai, bai—ekiten zion pozik eretore maitatiak—asko ikasia omen zera ta buru-belari egon omen zitzaizun zure izketaren atsegiñaz.

Arotza lenengoz nabarmendu egin zan alako aundikeriekin; baño apaizak zionez geroz egitzat izango zuan ta oskailaria ez zitzaion bada apaizari «beritxu» arituko. Orduan konturatu zan nolako etortzea egin zuan efi artan eta uste orek asko txurikatzen zuan. Apaiz-burua ta oskailaria adiskide zeuzkan ta Ulsauri

zalako eriska artan ez zan bakañik galduko. Gogoetak kearen bidetik zijoazkion.

Baño bat-batean «kopatxo bat artuko duzu» esanaz exeri-tokitik biziki jaiki ta apalategira abiatu zan eretore jauna.

Arotzak «ezetz» eta «ezetz» esanagatik eretoreak atetileri tira ta beso beltza luzatu zuan apalategi bañenera.

Apaiza neskame ikusteak (ontziak eskuan) beñero asaldatu zuan gure gaztea. Berak ez zuan beñere apaizik etxe-beařetan ikusi. Arotzak «ezetz» eta eretoreak «baietz» bereganatu zitzaion. Arotza txoil estututa zegoan. Ia aitortzeko besterik apaizak ezagutzen ez, esan zitekean, ta bera nagusi ta eretorea mořoi ikusteak oso lařituta zeukan. Botilaren txuri arek ur-be-deinkatua edanda obenik egingo ez ote zuan bururatuazi zion. Bere burua lotsagařituta, agian ez ziola kopak onik egingo, ez zegoala oituta, esan zion ta, egia esanagatik, bestela edozein tokitan edan zezakeana, ez artzea lortu zuan. Eretoreak ez zion eskeñiari geiago eragin, ez bai-zion eman nai gaitz egitekotan.

Lengo erara aurrez-aurre jafi ziran. Eretoreak betiko arpegi atsegiñarekin «ederki, ederki» zion. Arotzak ezin ezere asmatu, ikararen kondařa biotzean zuala. Orma-erlojua asi zan ta orduantxe ba'zirudian ango utsunea arek beteko zuala. Bostak jota aren mintzaldia bukatu zan. Len baño ixilago. Ordea, zerbaitek piztu zituan. Eretorearen etxe-atze aldetik, ez uruti, bi emakume ari ziran izketa bizian. Itzak erazki belafira-tzen zitzaizkien. Batek ala zion: «Bi seme, biik armetan; mendia bete ardi; etxea bete ganadu; anima bakařa. ¡Nola bizi naizen!» Biek pařari eldu zioten. Orduan eretoreak esan zuan:

—Ori andre Axentxi zalapartan duzu. Katuak urtean bost duroren kaltea egiten omen du. Dion guztia berari sinistekotan, ez da nekerik bearengana jo ez duanik, ez da lanbiderik gañeratu ez zaionik, ez da zoritxarik atzapañak luzatu ta gaitzegin ez dionik. Artean, egia da gaxoa lanean gogotik aritzen dala; egia ere zertaz mindu ba'duala, eta orobat egia bere biziera neketsua zertxobait arintzeko gozagari zer dan ba'dakiala.

Éretoreak begietan ezagutu arötzari aditu ziola ta andre Axentxi-ren beñi iñori adierazteak kezkatuta, urrena jaraitu zuan:

—Eri auetan, bai Usari-n eta bai Erondo nere erian, eritarék alkar ondo ezagutzen dute. Erian izandako egiteko guztiak—onak eta txarék—orok ba'dakizkite. Bakoitza bere izaera dan bezela azaldu oi da. Ta ainbestetan alkarék egon oi dirala-ta alkarén beñi ederki jakin oi dute. Bakoitza, ura bera ta ez beste. Noizbait okeréko ustea sinistarazi diteke; baño ez beñiko alkarék egonean. Eritarék, beste edozerk baño, esanak, ibilerak, egintzak, obeto norberetzen dituzte, nor nor dan azaltzen dute...

—Eta orétxengatik—ekin zion arótzak—izan oi da izengoitiz deitzeko oitura. Jolasgariak izaten dira zenbaitzuen izengoitiak, ain zeatz asmatuak, ain bete-betekoak. Izengoiti egoki batek beste edozerk baño obeto adierazten du nortzaz ari geran: ura bera ta ez beste, len esan dugunez. Alako bat-edo-besteen ondo ipiñitako izengoitia gogoratzen zaigunean irigaría izan oi zaigu. Edonork izan lezake izen bat edo beste; baño izengoitia arena berarena. Oitura itxuskia dalarik, alkañi ez min ematekotan, or nonbait; ez, ordea, geren deun-izen ederák baztartzeraño. Baño erixketako alkarén beñi jakite orék gaitz askotatik...

—... aldendu lezazkike efitarak—artu zion aria eretore jaunak—eta oretaraxe noakizu. Gaizki-egin asko ez lirake izango gaizkilearen izena zabaltzekotan. Likitsak ez du nai bere likiskeriak inork jakitea. Geienaz ere bera bezelako lizuntzaleeri esango die. Saguzarak argiari iges egiten diote. Eta erixketan argia izan oi da. Onek balaztaz lotzen ditu okertzaleak. Uri aundietan soka autsita askotxo ibili oi da. Usauri eri zintzoa duzu. ¿Eta pozik zabiltza zu gure aldean? Arotzak gizalegez erantzun zion. Bigaren aldiz ere zuan. Zerbait geiago ere izketan aritu ziran; bano ez irakurleari ajol aundirik dion gauzen batean. Egonean arotza zerbait lasaituaren, ateak deitzen zion. Eratsua zalarik ezin zakarkeririk egin. Eretoreak zenbat egun egoteko asmoa zeukan galdetu zion, befiro ikusteko gogoz. Azkenean zutitu ziran, lengo bide ilunetik atera eta eskuak estututa eretore onaren arpegi kutuna!

XV

GARATXA

Geienetan, ez eretoreak, ez oskailariak (botikarioak), ez dira bertakoak izaten eri batean. Ta eretorea Erondo-koa zan bezelaxe, oskailaria orain gogoratzen ez geran Napañu-ko aldendu xamañeko eñtara zan. Ori bai, Usauri-n urteak zeramazkiten biek.

«Garatxa» zenbait seme-alabaen aifa zan, beti-beti ofazia ta guraizeak sakelan zerabilzkian. Gure gizonek ez bat ez bestea ezin izaten zuan bilatu etxean. Ta bein bere apaingariak berarentzat bakañik erosi ta «or konpon».

Demagun etxean bear ditugun guraizeak arkitu-gaitzak izaten dirala. ¿Baño gizon ofek ofen bear aundikoa al zuan ofazia, goizean jaiki, txapela jantzi ta etzateko garai jatoñ arte ez kentzekotan? «Garatxa»-k goizetik txapela jañi ta etxean ta lekorean beti tankera berean soñean zerabilkian.

Sendokotea gizona, beltzarana, orain ere an zebilen arotza noiz ikusiko ote zuan zai, jo gora ta jo beera, bere oskaitegitik zilargiñak zeukaneko lantegira (jai ez izanañen orduan ere itxia zeukan lantegia zaia baño alperagoko arek).

Pozik zegoan arotzaren etoferakin. Beti bateko gizonekin aspertu ta alpertu egiten da, «Garatxa»-k zionez. Arotza askoz gazteago izanañen, «Garatxa»-k ez zuan eragozpenik bera baño ura jakintsuagoa zala aifortzeko. Baño ez zezala uste bera nolanaiko oskailaria zanik. Egia arotza eratsua ta apala zala izketan.

«Garatxa»-k jakin-gauzetan aintzakotzat artzea nai zuan. Ta naiz arotzari zor zaion abegi ona izan ta

naiz beronen geiago jakitea aitortu, ikustekoa zan «Gaŕatxa»-ren ondo ta txukun itzegiteko leia. Gogoan zeuzkan auŕeragokoan takaxtu (takatx jaŕi) zizkion itzak: «buru-baŕengo begiak», «ikuste lañotsua», «zentzuko lanbroa», «gaztetasunaren luŕin gozoa».

Bai, noski; «Gaŕatxa», bat; eta an joan eta etoŕi zebilen gizona, bestea. «Gaŕatxa»-k begiak zabalik, baño ez ikusten; ezta ere bururatu ondoan ziŕoan guztiak bera lako gizon bat an-emenka eten gabe ikusten zuanik. Birakoan ba'zirudian begietako ikusmena luŕean finkotu ta soñak aren ondofik itzulipurdia zegiala. Bestetan, orko olaetan izaten diran ugalak, lotu-mutuŕetako koskoŕa aruntz-onuntz dabilen gisara, auŕera-atzera zebilen Usauri-ko oskailaria.

Aŕotzak aguro ezagutu «Gaŕatxa» ta zein asmoak zerabilzkian ere bai; baño ezin aldegin, zapel-kapelek bereala igarŕi ta ain abegi ona zegionez geroz ezin ba' bazteŕeratu. Bieri alaitu zitzaizkien ezpañak eta orduantxe «Gaŕatxa»-k eta ibili-gizonak bat egin.

—Orain egiten nion nere buruari—urŕitifitk asi zitzaion—lengoan aritu giñan azken-apur ta tximistapur-en buruz, baldin indar ori guztia atxitu aal bageneza, zein eŕaza litzaken gurea bezelako eŕia («gurea» zion) bat-batean ezereztutzea. Ta geren ondorengoek esango luteke...

—...esango lukete—erantzun zion aŕotzak—:

Or dakuszkizuten zelai bakartaŕak
Sasoŕi batean Usauri ospetsua.

—Ederki, ederki, «adiskidea»—ta gogoz ta maiteki estutu zizkion aŕotzaren beatz ezur-biguñaŕak.

Aŕotzak bereala usmatu zuan gañera zetorkion guztia; ezin, ordea, aldendu ta zetoŕena-zetoŕela etsitu zan.

Ikusi dugu: «Garatxa»-k lenengo itzekin eria ondatu. ¿Zein arlo gaitz eta nekagarri ote zerabilkian bere «buru-barengo begietan»? Gure gizonak bakañizketari jaraitu zion; orain, ordea, arotzak entzuteko eran, len ixilik asia zeukana. Ta arotza aukeraz arapatu bazuan ala ez, ta jaraipeñari asiera ba-zegokion aretarik egin gabe, itzak ondo esanda, eztañi-zulotik lekorera ortza tartean oretu bear balitu bezela, onelaxe gañeratu zion :

—Izadia bear guztietarako lain bai da. Guk bear dugun alia ezik, izadiak nai aña argi, bero ta indaña demaizkiguke. Jakin jakin bear da : artu-bideak idoro, eraztu ta aal-ezkoak egin. Asmaketa beñieri eskeñak, gero-ta lan gaitz gutxiago dagizkite langileek. Lan neketsu, gogor ta lergañiak, burnizko fresna beñiek arinki eramaten dituzte. Auñerakuntzak on aundia legiok e gizadiari. Gizonak atzematen ditu izadiaren indañak, bere buruko artara egokituta ta egintza ikaragarriak egin.

Arotzari ez ondo iruditzen bestea bakañik aritzea, alegia geiegizko beñiketaren damuak, oparo ixurifakoaren okertzeak, beraganako ustea txartu ez zezaión. Nolabait ibili bear batetik, bestetik gaia gogozkoa izaki ta bera ere asi zan :

—Ta bana-biderik añañiena tximistoa dugu. Gizonaren idorokunderik gelgañiena orixe dugu. Uruti-idazkin eta izkiñak oferi zor dizkiogu, bai aridunak ba-dira ta bai arigabeak. Indañ-ituñi ori itokitara daramakegu! Urte asko baño len eñietako etxeak aidean atxitutako tximistoz argituko ditugu gauaz, egazkiñek toki beretik izango dute indaña non artua. Gizonak eguzki-beroa ta ur-jauzia tximisto biur lezazkike. Tximistoarekin, beñiz, argia, beroa ta eragin-indaña sortu. Sahara-ko eguzki-bero izugañiak tximisto neuñi

aundia eman lezake. Ta naiz andik Europa-rako, esate batera, bide luzea izan ta luzetasuna dala-ta bidal-aritik tximistindaña askotxo iges egin, bear bezelako bilkiñak asmatuko dituzte ta nai aña bilduta tximistoa gorde. Lugerí (Lur-gería, Ekuador-a)-ondoko itxasotako ur-laisterak goikoak bero, bekoak otzak; bada giro-aldakuntza oretatik tximistoa egiten asmatu dute. Gizonek eragin-indar aundia erabiliko dute auñerantzean eta baldin beren obenek Babel-go doñearen sasoiñ bezela nastutzen ez ba-dituzte, mendiak zulatu ta ur-bide berñak egin, nolanaí egingo dituzte.

«Garatxa» pozik zegoan arótzaren etoñeraz. Oso bere aldekoa jañi zitzaion. Jardunaldi gozoak zerabilzkiten biek. Batez ere aren gaztetasunak arñtzen zuan. Edozein gaietan asi ta zer esan ugari zetorkion. Gazte arek edozeñekin itzegin zezakean. Arótzaganako aldekotasuna gero-ta urkoagoa zeukakion. Arek esandako edozerk arñitu ta ontzat artzen zuan.

Orain entzundakoaz, eskua sakelan oraziari eragin zerabilkiola, onelaxe azkatu zitzaion bañua :

—Izan ere zuek uri aundietakoek aukera izugañia duzute gain-gañeko ikaskuntzak egiteko. Gure erixkaetan ez dugu alako eraztasunik. Zuk ezagun duzu non ibili zeran. Ni askotan nere semeari zein ikasbide eman ta non arkitu zalantzan egoten naiz.

Oskaitegiaren ondoan arkitu ziranean sartzeko esan zion arótzari. Arótza bildur zan andik asita aren etxerañño sartuko ez ote zan; ez bai-zan iñoren etxera joateko zalea.

Usauri-ko oskaitegia poliki zegoan. Aldameneko bi etxeen tartean, arteka zabal xamar baten zolan, untza gañetik zeukan denda polita zan oskaitegi edo botika. Atea orduko nabari zan oskaitegietako usai

berarizkoa. Atea-besteko aldean erakustoki txukuna. Bi usteñail aundi ezkeñ-eskubi : batek *Chinchona* ta besteak *Magnesia* ziotenak. Baita bi borobil aundi, goñia ta muskaña, zenbait pitxi-mitxiekín. Erakustokia ondotoxoz zegoan untzaren gerizpean.

Bañenen, beñiz — sartu ziranean — usteñail asko, guztiak zuriak beltzezko idazkunakin, geienak latiñezko izenakin. Irakurgai onen egileari, txikitán, il-eziñak iruditzen zitzaizkion eskailariak, ainbeste osagai, sendagai, berekin zituztela-ta.

Zokoz batean eñiko idazkaria lasa-lasai zegoan exerita eskailaria zetofenerako. Irurak arpegiz-arpegi, etxeko nagusiak bi kanpokoeri alkañen beñi eman zien ta bañenera joateko ta sal-maiaren ondoko ola «Gañatxa»-k jaso ta banaka, berau azkena, sartu ziran.

Bat-bateko ilun arek itxutu zituan. Ordea, egonarekin iñon diran ontzi ta tresnak agertu ziran leize-zuluetako kañaxkoen gisara : abats, eñafilo, tutuxkak, azta ta lobel-neurkiñak, katiloak, autsonzi ta pototxiñak. Ontziak nastuan mai baten gañean, geienak kondañetan; ixuritako ur-zikiñak eta ez dakigu zenbat naste-boñaste. Ara, eguzkitako ari zuri-aundiak azpizgora jartzean ikusten ditugun lur busti ta txitxareak bezelako itxura zeukan oskaitegi arek lekoretik edo bañendik ikusi.

«Gañatxa»-k ez zuan luzaro iraun jardunean asi gabe. Ta asi zan :

—Aurerapen oriek guztiak gizabidearen onerako beñi baldin balira, ofetaraxe ongi leudeke; baño askotan urkoari kalte ta gaitz egiteko asmatuak izan dirala esan diteke, ain okereko elburua ematen zaie. Zuk zer deritzazu, onegiñak eta kaltegiñak gogoan artuta, ¿sutautsa asmatzea bear zana edo bear ez-zana al da?

Oŕen antzeko arloekin, jo batera ta jo bestera, asper-asper egiteko bidea zeraman aŕotzak.

Ta itzegin-ala, auŕerakoan «Garatxa»-ri iges-egiteko asmoa gero ta sendotzen ari zitzaion aŕotzari. Aŕotzak aal zuan ongien erantzuten zion «Garatxa»-ren galderaeri. Egia onek itz edereŕenekin ordaintzen zizkiola aren lanak.

Uŕena laisterkarako belbil edo automobilak zer dala-ta auŕetik buru-aundi ta atzetik atze-me izaten diran galdetu zion.

Aŕotzak aizearen eragozpena gutxitzeko zala erantzun zion. Jaboi-puska listari batekin lotuta ur aundian beti ibilian ibilita antza ori bera artzen omen du. Argizai-puskari aize berozko aize-ematea egiten ba-zaio, buru-aundi ta atze-me gelditzen dala orobat. Ta ur-tantoak beeraka datozela itxura oŕetan bertan erortzen dirala.

Fletner-ontzia dala-ta, Magnus-eragiña deritzaiona zer dan ere adierazi zion.

Ta gure irakurlea arlo gaitz auekin buru-aundi atera ez dedin, ez goaz geiago esatera.

Idazkariak ez zuan itzik ere atera.

«Garatxa»-k bi azkazal zeuzkan moztugabeak goizean aztuta.

Ura bai buru-aundi.

XVI

AROTZAREN IDAZKIA

Ene amatxo maitea : Sinist egidazu, zein egunetan bizi naizen jakiteko izugarizko buru-austeak darabilzkit. Egun guztiak berdintsu dijoazkit eta orez gañera egutegirik inon ikusten ez. Idazkia asteak, bada, lanak ematen dizkit; zein egunetan iritxi, urangoan zer egin ta, urenaren uren nabilela, beatzak bai ta ez, noizbait asmatzen dut, edo uste beintzat.

Astia gogotik ba'daukat eta luzaro idatzi nezaizuket. Lengoan ez nizun esan Ibaiotz-ko geltokian iru ordu egon bear izan nuala zai —bosterdiak arte— alik eta emen deitzen dioten «Pidel-en taranta» etorri arte. Ta eskerak astelena ta etortzea ba'zuala, ez baidabil egunero ibili-ezin ori. Geltokiko lenenburuaren lantegian egon nintzan zai ta antxen nengoala orain bost urte nerekin soldaduzkan egondako langile bat sartu zan. Ni ez nintzan beratzaz gogoratzen; bera nitzaz, bai. Ta berak orduko gertaerak gogo betez esan bitartean, ta lenenburuak nere jantziari zearka begira bitartean, nik ezagun gabeko toki aren jaun eta jabe egiten nion nere buruari. Gaitz erdi, nere iru orduak arin xamar joan ziran. Aratsalde guztian zapañada galanta bota zuan ta otza ere ba'zan. Eskerak nere soñeko lodiari.

Noizbait «Pidel-en taranta» azaldu zan ta aulki zikin baten gañean ia zilipurdika ere egin nuan. Jetxi beñian mugazai batek zein «paper» ote nituan galdetu zidan ta erakusteko eta bereala inon diran galderak egiten asi zitzaidan. Orain kalean ikusi baño len agur egiten dit.

Ufena —aritu zaitez— Bedoya-n Antonio zalako bat ezagutu genuana ementxe ikusi nuan: jardule amoratua, gogoratuko zera, bizikletaren gañean maiz ikusten genuana. ¡Non-naitik azaltzen zaizkit «lagunak» neril.

Auxe zan, bada, esan gabe utzitakoa.

Orain goizeko bederatzietan idazten ari nozu. Nai ta nai-ez goiz oeratu ta goiz jeiki-beaia izaten da emen. Goizean egun-argia gelan sartu ta lo egiterik ez; ez nik beintzat zuk dakizunez. Orez gañera kaleko olo-karkarak, kañaxi ta jardunak nabari-nabari dira, ezur-giltzekin kupel utsa jota bezelatsu.

Atzo eguardi-artean Martin deitzen dioten mutil on-on batekin egon nintzaizun arantzan zubi-ondoan. Bai barbotan ta bai emen «txipak» izeneko arai txiki-etan, berogei baño geiago atera nituan kanabel motx batekin. Martin ere ez zan makal aritu ta bereak eta nereak eriko zilargiñari eman genizkion, ez bide du egunero orelako aparirik. Ene ustez araiak uretan igari egitetik ardotan igari egitera aldatu ziran.

Idazki au bukatuta gozalduko dut eta ufena espartzin zuriak erosi ta ba'noakizu pelota-plazara. Ba'dut pala, ba'ditut pelotak; ene esku txepelak ez dira geiagoko. Bigar Letxa-ra joango naiz joan-etofian. Usauri baño txikiagoa, baño polita omen da. Eriko idazkariak urutikuskiñak utzi dizkit.

Ez neri euritakorik bidali. Egualdia onduaren, ez dut euritakoaren bearik. Ari ba-du, bertan egon, naiz euritakoa izan; ez dut inora joaterik, ez or bezela eguneroko bearetara joan bear dutanean.

Emengo eretore jauna ta oskailaria, «Gañatxa» izengoitiz esaten diotena, adiskide aundiak ditut. Nonbait «Gañatxa»-k eztularako gañatx edo pastila on batzuk asmatu —berak ala uste beintzat— ta orduztik

«Garatxa» gaitzizena jaří zioten. Oso nere aldekoa dut «Garatxa» gizon au eta Fisika ta Kimika-ko gure jardunen berri bazeneki ez zenuke oñenbeste bider aipatuko nere ikasketaen dirua (edo bear ba-da geiago).

Oso pozik nago emen. Ene buru gaxoa sendatu zait eta berau afika egingo ba-lidateke ere ez dut uste min aundirik egingo nindutekenik. Auxe da nik bear nuan atsedena. Nere lengo lorik egin-eza oso urundu zait eta, aritu zaitetz, bazkalondo z zenbaitetan ere egiten dut. Nere soin guztia sasoiez dago. Ez ba', amatxo, nere osasunaz kezkatu.

Emengo eritárek Bedoya-n bezelako izketa soñularia dutela aztuta nengoan esatea. Askotan beren artean ari dira: «¿quieres chochos?», «¿tomates tienes?». Eta mutil koskoñak esaten didate neri: «¿hoy no va a pintar?», betiko soñuarekin. Baño nik euskeraz erantzuten diotet eta geroztik beti euskeraz aritzen gera.

Egia diozu zu bezelako amatxo onik ez dala munduan. Nere zoñoto politan sartu zenizkidan xigañoak ezin goxoagoak dira. Eskeñak demazkitzut biotzetik; emen nai dana erosteko ez da aukerarik.

Eta gaurkoz aski ta bukatu dut. Ondo-ondo egon, ene amatxo maitea. Mun dematzut eskuan.

LEANDER.

XVII

ZUBITO BATEN GAÑEAN.-ITZA, PITSA

Arotza txipetan aritzen zaneko zubi-gañean, berek uste ez zutela, Martin-ek eta Mirele-k alkarëkin topo egin zuten : bat onuntzean, bestea aruntz. ¡Nork ote zekian zerk eraman zituan biak alde berberera! Goiza goibel zegoan, odei beltzak beraño jetxita mendi-koskořek urátzen zituzten, tarteka, arkaitz eta zugatz arteetan, tximak eta mataza zuriak utzirik. Ibaia bera ere ilun ta zotinka zetofen.

Albait nik esango nuke zertxok zerabilzkian bakar-tsu bi gazteak. Batzuetan maitaleek atsege egoteko gogoa izan oi dute, batzuetan zertaz asařetu izan ez ta aitzakirik pitiñena goitiñuntzen ditu. Ba'dirudi maitasuna negarëz obeto asetzen dala; orduan, nonbait, maitasuna lañago nabaritu eta ba'dira maite-miñaz biotza aundituta atsegin izaten dutenak. Edo ori dala esan diteke geroko adiskidetzea ezta dalako. Baño danetara ere, orain gogoratzen gerala, ortatik ezin diteke atera biak alkarganatzeko zertxoa, zerbait alderatu lezazkikelarik; alegia maite-mindunek naiago izaten dutela bakartsu ibiltzea; besteen jardun ta eleketak nastutzen bai-die beren irutegi goxoa.

Eta ořa-ba', biek min berarekin alde batera jo bear, biak bide berari lotu eta bideak joateko bezin ongi etortzeko izan oi dira.

Baño bakařik ibiltzera beartu ez balu ere, aize-beařak Mirele gaxoa eraman zuan atariari aldez beste egitera. Bada zubitoaren erdian bezelaxe arkitu ziranëan neskak esan zion mutilari :

—Eskeřak demazkitzut gaxorik nengoanean bidali zenizkidan gorantziakatik.

Ta ala zan, bada gaizki egonaren zurikail ta auldua zegoan. Itzak berak ere nekez nabari zitzazkion. Martin oso erukitu zan; Mirele-ri, ordea, arpegia zertxobait alaitu zitzaion, naiz lotalu txuria buru-gañetik lotuta mutilari ikusi, ain onik zegoala igarita bere iduri ona azaldu zitzaion.

Ora-ba' gertatukoaren azalpena, Martin-ek burua ametsetan, begiak mamuetan ta biotza eztafian zeuzkanean, Mirele ere... gaxorik oean; ora-ba' Martin-en estufasunak. Lera bat artzen dugunean zofoztak izan oi gera bearesten. Baño Usauri-ko gazteak Elizondo-ko neskaren txarki egona jakinda, beltzura aienatu ta Margarite-rekin gorantzi beroak bidali zizkion. Eta orain ala zion :

—Ez duzu zer eman, enetxo. Nezakean gutxiena egin nizun. Baldin ni zure sendalaria ba-nintzaizun, baldin nolanaiz zure etxeraño joatea izan banu, baldin nere itzek nolabait atsegindu ba-zintzaiketean, nik uraxe bera egingo nizun ene aal guztiz. Baño, tira, orain ondotoxozagokit, enea, ez nik nai bezin ongi, ja zein luzea izan zaidan zu ez ikustea! ¡Ba'nuan zu ikusteko gogoat! Nere begiek nai ainbeste, ikusiko al zaitut aurerakoan?

Martin-en itz gartsuek kezkatu-asia zeukaten Mirele. Ez berak nai, ordea; orenbesterañoko kutunkeriek gaizkitu lezatekean neskaren aulkeria eta soña edo gorputza astindu egiten da gaitz lezaiokearen aurrean. Bere aldetik galdetu zion :

—Artean zu ere gaxorik zeunden. ¿Txoil sendatu zian? Edo-ta, lotalua dakuskizutanez oraindik miñik ote duzu?

Baldin Martin neskaen arazoetan zerbait ikasia izan ba-zan, galdera oreri areta geiago jariko zion eta zerbait oartzekotan poztu egingo zan alako jakin-

-naiaz. Oñenbesterañoko gurekoñak izaten gera geren naietan; orok zurikatzen gaitu gure alderako ba-da. Baño neskaren jakiteko ardura agirian baldin bazegoan eta ardura oñetatik beronen gaxotasunaz zerbait atxitu ba-zezakean ere, ez zitzaion ezere bururatu gure mutilari. Eta galderari «ni ederki nago, xatar auek aurki botako ditut» erantzunda galdefu zion berekiko :

—¿Eta zuk zer gaitz izan duzu? ¿Noiz gaizkitu zifian?

Eta Mirele-k zionez berak uste ez zuala alako batean ongi egon-ezaren naigabea etofi zitzaion, jateko gogoia agitz aldendu eta oeratu-beaía izan zuan zankoen gañean gauza ez zalako. Zer izan zuan berak ere ez omen zekian. Iñon oñazerik ez; oean egon beaía, oía. Baño ez zion esan noiz gaizkitu zan, alegia Martin-en miñaren beía jakin zuanean gaxotasuna asi zitzaiola. Bera gaztea ta biotz ikutukoña izaki; eskaratzako alkañekin egonak geiago bigundu ta bere lagunaren zoritxañak atenez garaitu. Ezta ere ez zion aipatu sendalariak esana : gogo txañekoren bat jakin eta makaldu ez ote zuan, baño geldi-aldia on lizaiekela, aal zezakean geiena jan eta bestelako osagairik ez. Mirele-ri ba'zebilkion buruan eriko neskaren batek bi gertatu oriek ariztatuko ez ote zituan. ¡Ta mutila pikotan!

Odeiek gorako bide zabala artu zuten. Eguzkiak odei tarteetatik izpi beroak bidaltzen zituan. Ibaiko ura oraintxe berdaxka azaldu. Mendiak osoak ikusi. Mirele-ren arpegia eguzkitan bizitu.

Alkañekin zeudenez geroz ez zan iñor baztar artatik azaldu ta ikustekoa zan ibai-gañeko zubiaren erdian zegoan biko maitagaía. Mirele-k iñoiz baño luzaro irauten zuan Usauri-n aurten ta onetxek laíi aundia

ematen zion Martin-i. Berak lotu egingo zuan alkafen adiskidetasuna, Elizondo-ra joateak igaz bezela autsi ez zezaion. Egiazki, azken-urtea bat, oraingoa bestea.

—¿Noiz zoazi Elizondo-ra, Mirele?—galdetu zion.

—Onezkero an bear nuan; baño aita etofita egun batzuk oraindik egon nitekeala esan dit, ondo sendatu nadin. Aurki nere bila etofiko omen da; ba'dakizu, bada. ¿Ni joateko zai ote?

Galdera orékin Martin-en gogoa neurtu nai izan zuan. Ta onek bat-batean.

—Ez alakorik egun —erantzun zion—. Eta baldin zuk nerea bezelako gogoa bazendu —ez nik añakoa—, edo-ta, gaur azteazkenez gaudelarik, igandean pizkoř-ago bazeunde, eta zure aitak ordurako eramango ez bazindu... ¿nai al zenuke aratsaldean biok Usategira joatea?— bein-edo-bein bukatu zuan.

Martin ezezkoaren zai zegoan; baño aritu zan.

—¿Ain uruti? —erantzun zion.

Biak bakařik ibiltzea eragozpenik ez ba-zitzaion urutikako arazo ori eřeza izango zitzaion leguntzea.

—Nik Usategira esan dizut —gañeratu zion— an toki polita dugulako, Usategiko beřia zuri emateagatik ez dakizulakoan; baño araño iristen ez ba-gera ere, nai duzun tokian gelditu edo atzera etofi. Nik ba' daukat ustea igandea zure Usauri-ko azken-eguna izango dala aurtengoz eta ba'daukat gogoa zure lagunik adiskideena ni naizela erakusteko...

Ta Mirele-k baietz esanda zubitza poliki utzi ta etxe-artera abiatu ziran Martin-en ikaragarızko poza-rekin.

Ta onuntzean zetozela etxeko atze-aldeko leiotik Josune begira zegokien...

Enparantzari ateak zabaltzen zizkion eskaratz

lasaian —«Tukulu»-eneko berbera— arotza gogotik ari zan jardun gozo ta atsegiñean beste neska zenbaitzuen erdian. Itza oparo zetorkion, jostagarizko itza —gizoneri batzuetan gerta oi zaien bezela; bere itzaldi eraz eta ugariak txoraturik zeuzkan inguruko neska-txak. Ogei urtetik gora ez zan bat ere. Mutila burutsua ta olde onekoa. Itzetik ortzera guztiak menderatzen zituan. Galde batek eta galde besteak arotza laritu nai ba-zuten alperikako lana. Erantzuna egoki-egoki eman eta geienetan zer par-egin gerta oi zan. Ta baldin arotzak ikusgari egon nai ez-ta, bizkara eskaratz bañengo ormari erantziko ez balio, zinta-dantzan ari zirala esango genuke: mutila zutik erdian eta neskak biraka zintari elduta. Mutilak buruan usorik ez ote zuan.

Batetik, arotza; erietan arotzek aal aundia izaten dute bertako neskaekin. Geienetan bertako mutilak zakar edo asto xamar izaten dira eriko neskaekin. Baldin arotzak xamurtasun fanfoa ba-darabilki, bereala bereganatzen ditu. Emakumeak munduko luralde guztietan legunkeriz goxatzea nai izaten du, naiz «no» «to» izan ta oloa olar.

Bestetik arotza ederki jantzita ibiltzen zan ta arpegian ezagun zuan uri aundiko bizibide onadun jendearekin oituta zegoala. Arpegiko ta jantziko dizdizak emakumeak nola itxutzen dituan ba'dakigu, ta ez da aritzekoa itufiaren ondoan eguzkiari zalapartaka aritzen zaizkion txorien gisan asaldatuta egotea.

Orez gañera, apaizarekin ikusi zuten; beraz, mutil ona zan. Itza yayoa, garbia ta ugaria. Ugari onek ez ditu gaizki atzematen neskak, naiz-eta ugaria ugaria. Ugariarekin txoria, ugariarekin txoraa.

Ta, ari zirala, arotzak zion askotan norbaiten izena jakin ez ta —oargaria izan ba-zaigu beintzat—

areta z bein-edo-bein jardun bearean, guk zer oartu diogun alako izena jartzea. Bestetan zereko ondoan arkitu ba-dugu, «zereko mutila» edo «leioko neska» esan oi dugu. Batzuetan izena jakinagatik, naiago dugu esan «onako alaba» dala bere izenez aipatzea baño. Oargafiagoa zaigu bat-edo-bat berbera dalako baño «alakoren anaia» dalako. Zenbaitzuk besteek baitutako bizitzarekin bizi dira.

—Baño ene ustez —zeñaikion parez—neskak gaitzizenak jartzen emanagoak dira: «kankalua ikusi diñagu», «piper-poño etori zaigun», eta abar. Eta nik ikusi izan ditut ezkongaietan neskak «urde» ta onen antzeko legunkeriak mutilarengatik zerizkietenak gero senar-emaztetuta. Nere iritzirako auxe-edo gertatzen da: edo neskak beren aburuetan oso aldakorak dira ala alde z besteko zaleak dira, edo-ta, zer uste ura ukatu.

«Esanak esanagatik, ordea —zion oraindik— nik ederki dakit Usauri-ko neskatxak (Bitorene-ri begira), Donibane-koak (Ester-eri) eta Elizondo-koak (Margarite neska koskorari) ez dirala izen itxusi-zaleak eta nere izenik ez dakizutenez geroz —nik ala uste beintzat— ¿jakin al nezake zein eratara narabilkizuten? —iñia ezpañetan galdetu zien.

—«Oi, arotza», batek; «arotza», besteak, eta «arotza» guztiek. Ez, bat ezik. Margarite txikia ixil-ixilik zegoan. Bat-batean iñi-karkara gozoa atera zuan. Guztiek ere par egin zuten pozik. Ta galdetzen zioten bakoitzean iñikarkara beñia. Ezin iñola ere barenen zeukana mingañeratu, naiz gero ta naiago jakin izan. «Baldin badite esango dun», zirikatzen zuten. Ta ba'dakigu, azkenez, «txipetara joaten dana» deitzen ziola Mirele-ren arebatxo alaiak.

Orduan neskaek galdetu zioten ea berak zein izen

beriz ezagutzen zituan berarekin zeudenak. Oñeri beroien izen jatorrak ederki zekizkiela ta alako gazte baten izena ez ba-zekian ere, neska polita ala ere, bein-beingoz ikusten zuan ta ezin ba' arenik esan.

Neskak bere aldiko zuan baño izen itxusiagorik ez ziola jarriko ta oñetaz ez ziola kezkarik emango.— «Danetara ere —arotzak orduan— izena bat, izana bestea. Izana erakar-indar aundikoa da. Polita izateak izen itxusiak edertu egiten ditu. Denboraz politak dirudite neska politen izen itxusiak. Eta berek ikutzen duten guztiak ere bai. Edozein soñeko beñiak orobat. Neska politari asaritzeak ere eder demaio. Ta oñetxengatik uste dut zure izena polita irudituko zaitala, baldin zuk diozunez itxusia ba-da ere».

Zurikeri auekin mutil gazteak pozik zeukan bere artaldetxoa. Ta Margarite txikiari zerbait esan naiean, oña zer otu zitzaion.

—Ona ba' beste adibidea; lengoan Margarite zurin-gin bat jaten ikusi nuan. Ta nonbait goxoa zitzaion, sudur-kokotzak zuri-zuri zeuzkala par zegan...

—Ori ez da egia —Margarite-k— nik ez nuan ez sudurrik ez kokotzik zikindu.

—Nik ez dut esan «zikindu», «zuritu» baizik. ¿Zikintzea al da ba'? Ta adibidez esan nai nuana auxe zan : ala ere Margarite txoragarria zegoala; artean, poliki emango al luke neska itxusi ta tximaduna izatekotan?

Onen antzeko izketakin gozoro igaro zuten eguardi-arte ura. Baiki, aundienetako bat-edo-betek ez lioke egun artako bazkariari areta aundirik egingo. Arotzarenganako begikotasun bizia sortu zitzaien. Ordea, arotzak ez zuan autuetan aritzeko asmorik. Ondotxo zekian bere inguruko beñi ta axialapañetan ari.

XVIII

PATARIAK

Neska-mutilak kanpoan, ikastetxean sartuko litzaken basurdearen gisa, Irun-go Katamotza Ondazuloko baztar ilunak miatu ta azterkatzen ari zan; begietan sua, suduretari aize sendoa ta oñak luñari azka. Baño bai garai okereko etortzea egin zualako, edo besteek uste baño len asiera eman ziotelako, ala nolana, berak ausnar egiten zituan alkoolak, sedak eta ontziak ia ordubetez lenago mendian gora abiatu ziran.

Ordukoak, beintzak, kale egin zion. Paulino-rekin izandako bofokaz geroztik ainbat bider uts egiña, noski. Leize-zulotik ilunabareko argitara atera zan ta joan zan.

Alderdi artan muga mendi-gañetik doa ainbat bidean. España-aldeko mugazaiak muga-leña berean egon oi dira, edo-ta, mendiaren gain-gañean. Ordea, Prantzi-aldekoek muga-leña goien utzi, mendi-egala bego ta beko eroso-egona naiago.

Ondazulo Prantzi-aldekoa da. An egon bear zuten, eraman ez ba-zituzten, alkoola, seda, ontziak eta abar. Norbaitek araño ekañi ta ostendu zituan, andik besteak etofñi ta mendiari aldez beste egiteko.

Lenengo aldapa ura oso gaitza zan.

—Orain gauden emen, Goiz dugu. Zeru-zola urdin dago oraindik eta alik-eta beztu arte emen egon beaña besterik ez. Garaiz aurretik etofñi gera; baño emengo geldik-egonak ez digu kalte aundirik egingo, batez ere aldapa likitz au igota nekatu xamarak gaudela.

«Emendik ez da onuzkero iñor igaroko, baldin ardotegian busti-busti egin ta «berant-etxea»-ren bat

urka-tokira joan bearean etxe-bideratzen ez ba-da. Ta berak bere begi aundiekin piztizarak ikusten bagaitu, guk putretzat artuko dugu bera. Ordea, baseñitar moskor batek obeto ikusten du gau-erdi ilunean esku-utsik guk lastabalarekin baño.

«Eta jarai neri. Uréngo txandan bide guztia egingo dugu. Ta gauden emen abiatu bitartean».

Onela itzegin zuana Juantxo zan. Bigarrena, Antonio:

—Ta emen gaude orain iru gizon bildurez ba-geunde bezela, bide baztareko txoko batean. Bildur itxura ofek oso asafetzen nau, nik ez dut «sekulan» bildurik izan. ¿Zergatik esandako garaian etofi ez? Orain bean egongo giñan, geren zamak artu ta geroxeago garai jatofeko atsedena genuke. Garaiz aurreko egon-egoteak amofazten naute. Ta au ez da guk esandako ordua. Guk bean bear genuke oraindik. Ta alde besteko tokian alpefik egoteak sumintzen nau. Ez dut uste zuekin beñiro etofiko naizenik.

«Ta pixka bat geixeago edanda moskortzeagatik ez dut uste iñor urkatu bear lufekenik. Askotan ez da eñaz gorputzak zer bear duan neuria ematen; gutxikeriz baño geiegikeriz obe. Ofetara ik, nik eta ixilik dagoan ofek baso bat ez genuke naikoa bakoitzak arboletan, edanaldi bateko tokiz aldatuko baginduzkete. Ta oni pakean utzita, zalantzan natxiok, i edan ondoren eztañia beñere itxitzen ez zaikan ori, gu biok ire ofetatik zintzilik jarita itoko ote itzaken. Soka lenago autsi ire lepoa baño».

Auek guztiak esanda biak len bezin bare gelditu ziran. Juantxo-ri ez zion ajolik Antonio-ren esanakatik eta Antonio berari ere ez, naiz olde gaiztoko aritu. Ura utsa zan alkarékin ibili bear zituzten ariskoen aldean. Gero ere ba'zuten naiko beta beren arteko

gora-berak berdintzeko. Agidanean eginkizun artan alkarĕn beara izango zuten ta ez da ukatzekoa idekoaren laguntza. Danetara ere, nai zutenean asaretzen zan jendea zan; itzak gora-bera ajola gutxi nai ez bazuten.

Irurak, kabian bezela, ostoadar ta belarĕz inguratutako uskune batean exerita zeuden, zamak bizkarĕtik atzera beitura, belaun-koskorak erĕnkadan. Bustiĕnez loitutako amantar aiekin, makilak aldean, Santa Cruz-en mutilak esan zitekean, baldin zilargiĕnari (auxe zan irugarĕna) oar egingo ez bagenio eta, batez ere, gisa onetan itnegiften ez eztatukotan :

—Nere bizitzan Vichy-ura geien edan dutanean, ez ote zait neri «ereuma» etori? Ezkerĕko beso au bizkarĕtik asita beataz muturĕtaraĕo elbaritua daukat. Orain sinisten dut, ardoa ezik, zerbait geiago ba' dutala gorputzan. Lengo batean, eritik at nintzala, nere eskolako adiskide aberats batekin bazkaltzen «artzeko» ta «artzeko» ta Vichy dalako ur ortatik bota ta pitin bat naikoa izan zan aren ardo edera bat-batean ondatzeko. Ta geroztik ez dut gauza onik izan. Gero ta okerago dagokit ene besoa. Ta bear bezelako aĕeta egin ba-nion ez nintzake ni ere emen, noski. Osasuna bat eta zakurkerian ibiltzea bestea. Nik lan ez egitekotan aski dut lasai edatea, ta aragi-xera baten gora-beragatik ez noake ni ariskoan ibiltzea. Naiz langile txara ni erlojero ona naiz, zuek baĕo askoz geiago dakitenek esanda. Ta ariskoa Usauri-n bertan izango banu aldegin eta nonnai nuke nik nere ogibidea, ez zuek bezela. Ta batez ere ni lapurĕtarako ez nazute jaioa».

Esan ba-zuan esan zuan, Juantxo ta Antonio sumindu zitzaizkion. Biak bakaĕik izan ba-ziran naiago zuten. ¿Zer ikusteko ote zeuden arekin? Anto-

nio batez ere, odola irakiten, ezpañak estututa, begietatik txinpartak botatzen zizkion. Ta Juantxo, lapur eta bazan ez bazan—eginalean—zer on ta zer gaitz, zer zuzen ta zer oker, zer bidezko ta zer bidegabe, itzen zer-esanen mugaetan akika ari zan bitartean, Antonio-k batere jaramonik egin gabe onela bota zion:

—Ik lapur etarako gaia ohea daukak erlojerotzako baño. Ta lapur eta erlojerua baño moskoia obeto. I ez itzakek Usauri-tik joango ezta kartzelako atea aztuta zabalik utziko balitekek ere.

Antonio-k matsondo zilargiñari. Zozoak *fascista* (ator beltz) beleari. Uz kudun-ek zeri Otxoa-ri.

Zilargiña jango zuten. Ordurarte ez zan esandako-az konturatu. Ta, mugazaiak atzetik, lagun en aterpera joango litzaken bezin txuxen, oraintxe, lagun engandik igesi, mugazaien babesera zanko-jokoa egingo luke. Bi aien gorotoak, batez ere Antonio-renak, itz-bidea asmatu zuan ta lekoratzeko ukabilerak lagun egiten zietela, inon diran gordinkeri ta asare-itzak esan zizkioten.

Zulo artan sartuta «lagun» aiekin eta garai artan (ilundu zuan doi-doi), zilargiñak ez zuan beste irten-biderik bere besoa aipatzea baizik. Gaitzak on egiten zion. Alegia biak berak alako beso-miña izan bazuten; Antonio-k gutxiagorekin esan zuala ez etortzea; bera «ereuma»-rekin ta ea besteak añako zama eraman bear ote zuan; gorputza ongi izan bazuan ez zuala inoren bearik edozertarako, ta lapurak ez baño mugazaiak atzetik ibiliko zituzten-eta...

Zilargiñaren zina eta miñakatik, ez zioten itzik esan zama arintzeaz (arek ori nai); orez gañera jardun gogora zerabilkioten ta barena ustuta zilargiña ardi zafa baño apalago ikusten zutela, bareago aritu zitzaizkion, azkenez, Vichy-uraren buruz, goxoa biurtu

zuten bost beatzean : areri gertatu zitzaiona ikustea besterik ez.

Baño onetan ilunpeak arapatu zituan; garaiaz gañera odei beltzek gaua auferatu zuten. Juantxo-k alkooldun gurpiña jasota lepaezueran jañi zuan, ugala kopetari lotu ta kopetaren auñean, ugalaren atzetik, buruko txapela tolestuta sartu zuan tartean. Onek «goazemazute» esanda zutitu ziran. Beste biak mendi-zoñoak besarpetik sartu, makilak artu ta zilargiñaren «ai»-akatik, oin-azpiari arñeta eginda, belar-tartetik atera ta gorako bidexka gaitza artu zuten.

XIX

ANTON BAT ETA ANTON BI

Aurera Juantxo, urera Antonio ta azkena zilargiña, irurak luñera begira, ozta-ozta ikusten zutela, ixilik zijoazen : batetik lendik naiko itzegiñak eta bestetik abo-zulotik ere indara joaten dala.

Gizon sendo batek atsegin izaten du mendian dabilenean zamaren bat eramatea, batez ere ondo lotu ta eutsita baldin ba-darama, ez dezaiola iñongo koskorik erakutsi. Orez gañera makil berarizko bat baldin ba-darabilki, besoari zeregiña emateko eran, gazte indardunak gogoz artuko duan ibilialdia izango du. Ta nik uste atsegiñagoa dala gisa oretara soin guztiak ekiten diolako, ez zankoekin bakarik. Baño aitortu bear dan gauza da aldapa erpiñetan asierako asmo ibilkoak bereala aitu ta atsegiña gaitzagiña biurtu. Zankoe aldapako nekeari ta bizkarreko beerakoari eutsi bear izaten diote; oretara, aspoak lan-eta-lan, aunatu egiten da ibilkaria.

Onelaxe iritxi ziran len aipatutako atsedentokira. Ta naiz egonaldia luzetxo izan, aguro beritu zitzaizkien lengo miñak. Irurak, beraz, ba'zijoazen gora ta gora nekatu samañak. Zilargiñaren musinkak ez zituan iñork ikusten. Juantxo sugearen burua zan, Antonio geria ta zilargiña isatsa. Bira bakoitzean lenengoz Juantxo asten zan ta azkenez zilargiña, noski. Buruzagiak zankoa altxa, makilari eutsi ta aupa egiten ba-zuan, beste biak ari bera iruten zuten. Artean arnasak eta oin-otsak bakarik itzegiten zuten.

Arian-arian, zugatz, ari koskor ta sasi tarteetatik, mendia menderatu ta gaña azpiratu zuten. Une onetan,

Juantxo nora jo ez zekiala, bat-batean geratu zan. Antonio, beti auñera, kokotzarekin jo zuan auñekoa marmarizoka. Ta berak egindako atzerakarekin, uñena zilargiñak eman zion ordaña itxuan zetoñela. Utsagatik ez zuten iskanbila jañi. Ordea Juantxo-k eskubira jo ta besteak aren atzetik.

Garai artan doi-doi zan oartzekoa toki ura; baño egunez toki zelai zabala ikusten zan. Goiko aize otzak, ango ixiltasunak, bertako aunditasunak, oriek guztiek bakartu egiten dute dabilena, naiz-eta lagunen artean joan. Oi-ebak eñaz izango luke mendi-miña alako toki ikaragarian. Zugatz bakaña ezik bilutsik zegoan zabal ura. Ta auzko zugatz ura ere makurfuta, buruak ia luña jotzen zualarik. Europa-ko gerateko danbagiñak añastaka ibili ta berdindutako lekua zala izan zitekean. Arako arkaitz aiek, beñiz, isua ematen zuten biotzean. Añese olerkariaren irudimenez arkaitz biurtutako zantzoak.

Gure taldea zegoaneko aldamenen ardi-babaz jositako tokia izaten zan. Ordea, gau ilunean ez dira oartzekoak ikuskizun auek eta Juantxo-k, zerbait jakiña, agiria utzi ta garo zalapartako bidea artu zuan bere lagunekin.

Tanto me-meak arpegian jotzen asi zitzaizkien ta baten-batek «euria dugu» esanda, irureri bururatu zitzairen —baldin zilargiña bere buruaren jabe zijoala esatekoa ba-da— mugazaiak aterpean egoteko aña euria egingo ote zuan, beren jantziak eta, batez ere, zoño-bañenean zeramazkitenak ez ondatu ainbeste.

Garu auñdia zapalduz muturera iritxi ta beerakoa zuten. Jetxi-ala gaztañondo pilo luzea agiri zan. Naiz-eta azpitik zijoan bidea gurdi-bidea izan, ordea ez zan ain agiria, gaztañondoak zirala-ta, eta emendik jo zuten buruak ostentzen zituztela.

Urrena mendian gora asi ziran beñiz ta bidez kanpotik zijoazela, euria orduantxe geituta, zugatz eder baten oñari inguratu zitzaizkion belardi baten erdian, zilargiña barea baño motelago. Toki arek Enderlatza-koarekin zerbaiten antza ba'zeukan. Norbait edo norbaitzuk su-iskiluz il bear dituztenean, ba' dirudi alako zugatz bakareko tokiak egokiak dirala, il bear dutenen ezurak abar-ostoeak babestu ditzaten.

Eta an bertan zilargiña itoko ez ote zuten ez dakigu; baño ostera, gero ta lañago, aioska asi zitzaienean, asmo gogoñak artzeko ez ote zebiltzan uste izatekoa zan.

Zilargiñak ezetz eta ezetz, ez zuala zama arekin jaraituko, ezin zuala geiago, miña gero ta jasangaitzagoa zitzaiola ta an egongo zala bear ba-zan gau guztian euritan.

lñon diran irain eta zemaiak botata gero, naiko gutxietsi ta ezetsita, Antonio azaldu zan gizon : bota zitzala bere zoñora nai zituan guztiak, ez zala bera zilargiña bezelako «erdipurdiko gaztea», «baezpako gizasemea», «lotsik ez duan gizona». Zilargiñari ajola gutxi; bai pozik, ordea, bizkaña lasaitzearekin; erdiak eta geiago pasako zizkion. Ta bota zizkion bere ajola gutxiak laketu zion artean. Ta Antonio-ren zoñoa aunditzen zan araberan, zilargiñarena gutxitu. Antonio ez zan bein esanda itza jaten duan gizona. Ta zilargiña makurtuta ari zan bitartean, bera zutik ezpañak itxita.

Aldaketa egin ondoren, zerbait geiago egon ziran zugatzaren azpian, biak zilargiñari erietan, ta euria txirtxildu ta geldiro zetoñela, ibiltzeari ekin zioten. Banakatu ziranean eraz igari zitekean Antonio-ren zama zein zan. Ba'zirudian ganbelu aundi baten bi konkor aundiak bat eginda zeramazkiala.

Gaña arapatuz geroz auñeko goiari oarka jari

zitzaizkion, buruak ondo gordeta. Muga-leña andixe zijoan. Bat emen, bestea an, tarteka mugazaien txabolak zeuden jariai. Ta txabolatik txabolara, bai egunez, bai gauez, ibilialdiak egiten zituzten mugazai-ek, bakoitzak bere aldeko artara. Txabolekin, beraz, bideek itxitzen zituan katea zegoan. Aietako bien tartean igaro bear zuten gure patariak.

Ajol aundia zien mugazaia batetik bestera ibili edo txabol-barenean egoteak. Juantxo-k ixiltzeko keñua egiten zion Antonio-ri beatza suduraren aurrean luzatuta. Andik aurrera ixilik eta oñetako fakatekorik gabe ibili bear omen zuten. Gaua beltz-beltza. Ez mugazai-rik, ez txabolik, ezin zuten somatu. Muga-leñari ondoratzea erabaki zuten. Lenengoz ezkeñera jetxiko ziran ta gero eskubira igo, ibil-bide uraxe zan ezkutuena. Leñaren ondora iritxita, geldi mugazaia zebilen ez ote zebilen.

Ta bein txabolan zegoala usteta, leñak daukan tokirik txigor ta meañenari aldez beste egin. Oñez gañera alderdi artan beerakoa bereala zegoan.

Juantxo-ren aburuari ezin akatzik jari. Iñork ez zuan uste oberik azaltzea. Esanak esan eta abiatu ziran, bada, asmatu bezela. Orduan konturatu ziran ongi zein zala zan lagunen artean ain eraza ematen zuan egiteko ura. Ezta itzik ere, Antonio-ren susmuren bat ez ba-zan. Aña jo, eskuak uratu, ezta kinkik ere. Euriak ez zien gogaiteragiten; iluntasuna naiago.

Beeraño iritxi ta gorakoa artu zuten: Juantxo lenbizi, Antonio ta zilargiña, beti bezela. Aldapagorak astiro joatera beartu zituan; bestela ere ez zan laisterka aritzeko une egokia. Iru patariak ba'zijoazen neuriz baztar guztiak oarturik. Juantxo-k adierazi zien arako sasiaren atzean makurtuta egoteko, zugazpetan ibilita gero.

Noizbait iritxi ziran ta geldi. Juantxo-k poliki oartu zien :

—Orain gauden emen txolarte batean atsedena artu arte. Eta bitarte ofetan igari dezaiogun mugazaia ba'ote dabilen. Egon alik-eta ondo-ondo jakin arte eta zuek al bait zuen zofoak ez bustitzeko eran sartu bařenago.

—Nerea ondo bustita dago beintzat eta Antonio-ren zofoa danaren aundia dala —zilargin ajolagabeak zion— ez dut ikusten, suduñaren kankaña uñatzen didalarik. Mugazaiak baño sasipetik basakaturen bat atera liteken usteak bildur geiago ematen dit.

Antonio-k ezin eramanik, ostikoz jo zuan zilargiña iztarlean ta oneri irten naiean zebilkiona ots txiki batekin atera zitzaion atze-aldeetik. Zilargiñak eskua aboan jafi zuan par egiteko; obe izango zuan, ordea, pixka bat lentxeago eskua tokiz aldatu ba-zuan.

Juantxo ta Antonio ernai zeuden alde guztietara begira sasi-gañetik doi-doi burua agertuz. Zilargiñari etzanda egoteko gogoia etoñi zitzaion ta zamaz arin-duta izketarako gaitu zanez geroz, orain ere an ari zan ortzaz gora :

—Nik, baiki, ez dut ezer ikusten, ezertxo ere. Baño ez dut uste onelako egualdiarekin gora ta beera ibiltzeko gogoia daukan mugazai txaldanik ote dagoanik. ¡Txabola-bañenean egon zitekean bezin ederki! Baita gu ere, obeto giñake geren etxeetan; ez emen euritan, garai onetan, toki onetan, ezkontz-erastuna sasi-tartean galdu ba-lizaigu bezela. Ta ez da ori okeñena, arantz madarikatu auek suduña larutu didate, larua bera uzten ez ba-dut; ta, egia, uztekotan naiago dut zofoarekin astea, balio duanagatik...

Ez zan iñortxo ikusten. Zilargiñarekin asper-asper eginda zeuden ta orduantxen al zuanak al zuala asi

bear zuten «Tira, abia gaitezen», Juantxo-k deituta, bien artean ostikoz zutitu zuten :

—Tira, jañai neri alik-eta bizien iñon gelditu gabe —azkenengoz itzegin zuan.

Agindunak agindu ta bereala antxen ikusi zitezkean ilunpean, basakatuen antzera, iru lagun makurtuta muga igarotzeko unean. Bizkar-gañeko zamaz éraz ezagutu zitezkean zijoazenak : gurrpila ta meta aundia, Juantxo ta Antonio, ia alkañen ondoan; atzeraxeago, bakañuaren loditasunezko zoñoarekin, erlojero alpeña.

Mugari aldez beste eginda bereala beerakoa zuten ta asitzea asi ta bat-batean uruti xamañetik «¡altot!» egin zuten. Juantxo-k koñikari geiago eman eta besteak ere bai. Andik pixka batera, osto ta adar tartetik azkañik zijoazela, gar batez euri tanto guztiak argitu ta ¡danba! tiro baten ots izugañia entzun zan. Ta Antonio gixajoa, goitik beera zilipurdika, mendian beera erori zan... bilduñarekin.

Iñork ez zuan gelditzea uste. Bilduñak akuñutu zituan ta berebiziko laisterka zeramaten irurek beren zamak eta guzti. Antonio-k —bere zamarekin bi lagun alkañi lotuta esan zitekeana— naiko pirilika eginda gero altxa ta ekin zion, naiz buruko txapela bertan galdu.

Laisterka érezago eginaren bidetxigor bateri lotu ziran ta itzik egin gabe —alkañekin zetozela bai-zekiten— ekin eta ekin eten gabe beti malda beera zijoazen. Lur-bustian irixtatuta txandaka erori ta jaikitzen ziran. Ta Antonio alako batean lengoaz gañera erorita eskua atze-aldeko geñi-azpian zebilela, onela bota zion zilargin lasaitu asi-beñiak :

«¡Villagarsia,
añaskazak atzia!»

ta «ji-ji»-ari emanda ala ere ba'zijoan auñera.

Ufena ez dakigu amildegi baten zulora nola ez ziran joan. Mendi-ebakidura baten ertzetik, bide estua ala ere, aidean igaro ziran ia amildegia ikusten ez zala. ¡An izango zan lenbiziko Antonio añeketa artan!

Aien atzetik ez zan ezere nabaritzen. Laisterka ta laisterka muga bitartekoa askoz luzatu zuten, soka laga ta laga mutuía eruz urundu zitzaien.

Mendi-bea arapatzeko uren zebiltzan. Bean eruka, zabal xamaía; baño igarotzeko zubia ere bai. Araño iritxi ziran. Zubia egurtzar bat usteltzen asia besterik ez zan. Eraka ba-zan ere, dingili-dangala, Juantxo-k beste mutuía arapatu zuan. Bigarena Antonio saiatu zan. Eta, edo azkaregi asi zalako, edo, nik uste dutanez, zofoan bi lagunen zatiak zeramazkialako, ala egurtzar arek noizbait autsi bear zualako, erdi-aldean dingili-dangala ari zan artan, eguía bi puska egin ta ikaragarizko burunbarekin ura jo zuan zubiak.

Anton bat eta Anton bi
Antonio putzura erori.

Guk ez dakigu ur aundian erori ba-zan obeto edo okefago izango ote zan, agidanean lotuta zegoan bezela ezin izango zuan igari egin. Bestetik ari ta ura-tartean erorita sekulako tankatekoa artu zuan Antonio gizajoak. Zilargiñak orduantxe egiten zion oña jartzea zubiari ta utsarengatik ez ziran biak joan. Antonio erortzen ikusi zuanean, inoren bildurik ez duararen lasaitasunarekin, «ji-ji»-ari elduta lertu bearean asi zan parez.

Juantxo aúrea artuta zijoana oso ikaratu zan autsiaren burunbarekin; gero zilargiñaren para nabaritura atzera etori zan bareago. Otsak bereganatu zitzakean mugazaiak eta len urutiratutako ariskoa ber-

taratu zitekean. Egiñalean ari zan Juantxo azkar ibili zitezen, zilargiñak naiko «ji-ji» ezin egin artean.

Eroriko ba-zan, eroriko ez ba-zan, lañi asko ibili zan zilargiña ere ari-tartean batetik bestera pañari ezin eutsirik. Antonio nolabait altxa ta asieran nekez asita ura ere azkañean zan, zilargiñari ezere oartu gabe.

Ez dugu aiek «Bordategi»-ra iritxi baño len ibili zituzten gora ta beerak, ezker ta eskubirak, aipatzeko ustea. Eñi-ingurutik ibili ziran uruti xamar. Azkenez, «Bordategi»-n sartu ziran: lenbizikoa Juantxo, bigañena ¡Antonio!, bere zama aundiarekin blei-blei eginda, ta azkena zilargiña bizkañ-utsik. Amildegi baztañetik igaro ziranean goitik beera bota zuan bere zoña ajolakabeak laisterkari bizi geiago emateañen...

XX

BIDE Z-BIDE

Igande-goizean, mezatarakoan, Mirele ta Martin batean gelditu ziran alkarékin ibiltzearen toki ta garaiaz.

Irakurlea arituta egongo da azteazkenetik igandearte alkarékin egon gabe nola diteken. Zer asko ba' dago, ordea; batetik befi aukerarik ez, bestetik asieratik guztien aurrean azaltzea ondo iruditzen ez. Baño, batez ere, bestea zioa. Mirele-k abindu zion igandearratsaldean biak alkarékin joango zirala eguraztera. Abinta o'rek asko ta asko poztu zuan Martin. Martin-ek zorion guztiak opa zizkion bere buruari. Burua a'reta eske zegokion gazteari. Eskea, eske'a.

Baldin biotzak «oakio» esaten ba-zion, buruak «ez estutu»; baldin arek «atera adi», onek «egon geldik». Ta kilimolo o'retan auxe zebilen tarteko : bat edo bestegatik igandekoak utsegin zezaiokearen bildu'a. Bildur ematen zion-eta, nola-ala asita, edo -zerbait tarte zala, joan ezi'na aipatuko ote zion. Ez nai Martin-ek o'felakorik entzutea. Uste baka'ak ikaratzen zuan. Luzeak zitzaizkion egunak; baño luzeak luze, nekez ba-zan ere, gogoz igaroko zituan, azkenez Mirele-rekin Usategira joateko zoria izango ba-zuan.

Bein-edo begiratu zuan zubito beretik garai berean Mirele ote zijoan. Orduan, noski, bea'rekoa izango zuan arenganatzea. Munduko maitale guztiek onela alkar-aditzen dute. Bein batez ikusi ta atsegin duten neska-mutilek, beste aztarnik ez ba-dakite, u'rengo egunean garai ta toki berean azaltzen dir'a; i'ñork esanda ere ba'dakite ori.

On dana ongi utzi oi dugu obearen itxaropenean. Naiago izaten dugu itxoegitea ta muxika ondo elduta jatea.

Beste aldez, bat-bateko alkartzeak edozerk itxuragetu lezazkike. Gerok askotan ez gera izaten guk nai bezelakoak. Utsak oker aundiak lezarzkike, ezin zuzendu alakoak askotan, berdintzeko abagunea galdu ba-da. Usategirako txango artan, ordea, naiko beta izango zuan ta, edo berak uste baño txaldanago izan, ala aldarte txarria ontzeko arteza izango zuan.

Martin, beraz, pozik zegoan.

Ordu bi t'erdia baño lentxeago Martin zai zegoan Olarte deritzan Usauri-ko auzoan. Zutik, eskutzik, zeregiñik gabe, egonaldiari itxura kentzearen, batean txistua jo, bestean eskuak sakelan sartu ta luñari begira, ba'zebilen, an orduko emen, joan-etoñiak egiten. Bestetan, oargaria zitzaion ainbeste aldiz ikustez aspertuta zegoan edozer. Arpegia gaintzurituta ez-ikusia egiten zuan geienetan. Bidez zijoazenak ez zioten kezkarik ematen: «aratsalde on» eta ixo. Lagunen bildur zan. Baita ere iñongo leiotik bururen bat azaltzen ba-zan.

Ordu bi t'erdia baño geroxeago enparantzaren erditik zear ba'zijoan Mirele. Zuria soñekoa, zuriak oñetakoak, espartziñak; buruko ilea oria ta mototsaren galartzua goñia. Ezagun zuan arpegia garbitu berria zuala.

«Oñak zebilzkin aidean».

Kale ilun artatik zetorrela Martin-ek ikusi zuanean usoa zimaur tartean iruditu zitzaion. Artu zuan poza ez da esatekoa. Begiratu lezaiotekean orain. Bi bider poztu zan, bein bakartsu geiago ez egoteagatik eta

Mirele-rekin alkartzeagatik beriz. Bere gogoz laisterka joango zitzaion. Buru-biotzak, orain ere, atze-auñera bultzatzen zuten ta, dapa-dapa, iria ta zoriona zerizkiola, bideratu zitzaion.

Martin-ek aratsalde-onak eman bitartean Mirele-k onela itzegin zuan.

—Ez goaz Usategira.

Egia esateko arituta gelditu gintzaion zubiko asmoaz. Bein asi bear eta biak bakañik aratsalde guztirako mendian gora asiko al ziran ba'? Garaia bertaratu bezela, gero ta bildurgariagoa zitzaion egiteko ura. Lagundu, bai, lagundu; ¿ote zuan oren uruti joateko beañik? Agidanean geiegizko abintzea egin zion. Martin-ekin egotearen gozoak ustez baño auñeragoko joatea eragingo zion. Ora bada, damutu.

Martin-en ametsek bat-batean luña jo zuten. Orduan bai eskutsik gelditu zala ta buru-uts ere bai.

Biak oso-oso sendatuta zeudela esatea aztuta geunden. Martin-ek ez zuan lotalirik kopetan. Ordea, orain beñiro kemenak galdu zituan. Mirele-k ere igari ta biak zimeldu ez ote ziran. Usategiko arazo ura ainbestetan buruan zebilkiola, ainbeste amets zoro zekarzkion arazo arek, orain bat-batean igesi ta aren tokian utsa, noski. Urango egunean «agur» esango zion Usauri-ri.

Baño gose diranek elika-bila burua argia oi duten bezela, irudimena oso bizitu zitzaion Martin-i. Ta Usategira ez zijoala esan ba-zuan, iñora ez joateko asmorik aipatu al zuan? Gela ilun batean leioa idiki zioten mutilari. Besterik ezean urutikoa aldean. Beste edozein tokitan ere ederki ibili zitezkean. Ta bein biak aterata, baldin bide beretik, nork zekian norañoko txangoa egingo zuten neska pozik eukitzeko arteza izatekotan?

Afigaria, Usategira ez joatea besterik buruan ez zuan neskak, norabait joatea ondo zerizkion.

Mirele zerbaitxo txospertuta gero, Martin-ek eldu zion :

—Usategira joatea nai ez ba-duzu, ez dugu be-
aitezkoa ara joatea. Usategia nai ez ba-duzu, ez goazi;
ni nai ez ba-nozu... goraintzi. Barkatua zaude. ¿Eta,
enea, yingo zira ni gabe?

Itzak nastu xamar zerabilzkiala ezin ukatu, bařena
ere ala zegokion, «goraintzi»-ren urřen «ni gabe».
Maitasunak eritik urřun ikasitako izkera polita jaři
zion ezpařetan eta gozoki esan ere bai. Mirele-k,
berdiřean berdin, luřin gozoa nabaritu.

Martin-ek onela jařaitu zuan :

—Alegia, Mirele, Usategia urřitxo ba-derizkiozu,
asi asi egingo gera ta zuk nai duzunean, an edo emen,
etxerakoa egingo dugu. Nik alik-eta geien zurekin
egotea nai nuan, toki ura ezin politagoa dalarik. Bařo
zioa bestea ba-da, nereganako uste onak utsegin ba-
dizu, ořetara ez dizut geiago eskatuko, emendik
aũfera ez ginjoazke.

Mutilak bere ontasuna onela erakutsi nai izan
zion. Mirele beartuta zegoan uste txarřik ez zuala
azaltzera. Danetara ere ongi iruditu zitzaion mutilaren
asmo zintzoa, naiz beřere okerřik bururatu ez eta
onela erantzun zion :

—Txarřik ez dut iřoiz zuregan uste izan. Ori ba'
zenekike.

Ta onetan ari zirala Martin aũrea artuta ba'zebilen
poliki Mirele-rekin. Gutxi bear zuan ta zubitza ikusten
zaneko tokira iritxi ta gelditu ziran ara aldera begira.
Egitea edo izatea onelako aldeko batez izan ba-da,
geroago aldekoia beritu danean, lengo egitea edo
izatea bururatu oi zaigu. Alako abestia etxe batean

ikasi ba-genuan, ara bakoitzean kanta bera datorkigu.
Era berean Zubitoak abestu zien, oroipen xamurá
gogoratu zitzaien.

—¿Ondo-ondo jañi zīñan, Mirele? —galdetu zion
Martin-ek.

—¿Eta zu orobat? —Mirele-k.

Ta ustegabeen biak asi ziran bidez-bide.

(Jañaituko da).

XXI

USATEGIAN

Eri-bañuan etxeek mendiak ostentzen dituzte; eritik uruti, beñiz, mendiek etxeak ostentzen. Baño goi ura oso gora zegoala-ta, naiz txiripitiña, Usauri-eria ederki ikusten zan goitik. Mendi aundiz inguratuta ikusten zan ta zolaren zakonenean eria. Noizbait mendi-gain batean jaritako eria iristatu ta zulokotean erori zala esan zitekean. Etxe zuriek ardiak ematen zuten eta elizak, artzaia. Egun batzuetan odei aztunak beeraño jetxi ta eria estaltzen zuten. Ba'zirudian ondazuloa betetzen ari zala, edo-ta, eriak ito-larian txaso ura legortzea nai.

Baño egun artan egualdia ezin ohea. Etxeek ezti-margoa artzen zuten eguzkitan. Goraño bide luzea bein bai zan, bein ez zan; eretena ikusi, eretena banatu; bein agertu, bein ezkutatatu. Gora orduko, jira-birak zirala-ta, lo-zoñoan dagoan suge zurizka ematen zuan bideak. Mendi-lepo zelai artatik ederki igari zitekean uantxo-k eta irurak ibilitako jeistea.

¡Garai edereko eguraztea!

Belardi goxo batean exerita Martin eta Mirele, biak alkartasunik onenean. Mirele elur-maluta esango genukean, sasoiak ukatuko ez ba-liguke; ain zuria zitzaion soñekoa.

Martin ala ari zan :

—...ta ortatik datorkio gutre eriarri Usauri izena : «Uso-uri». Ikusten duzunez kanpotik datozkigu txoloma txuriak.

Ta Mirele-ren jantzi argiari begiratuta geldiro jaraitu zuan : «Zu ere kanpotik etori zatzaigu».

Mirele-ri polita zitzaion Martin-en jarduna. Oso

bizituta zegoan. Arpegi alaia jañi ondoren onela gal-
detu zion mutil atsegiñari :

—Ni usoa banintz eta zu eiztaria baziña ¿zer
egingo ninduzuke, aize zabalean joaten utzi ala
sarepean sartu?

—Biak—erantzun zion Martin-ek.

—¿Eta nola bada?—neska jakin-naiak.

—Elizondo-ra joaten utziko nizuke, baño nere
sarean...—ez zuan bukatu.

Ordea, Mirele-k ederki asmatu aren esan-naia.
Ikusi :

—¿Eta nola jakingo zenuke zure sarean banengo
ala ez?—beñiro galdetu zion.

—Ondoen zeorék esango zenuke.

Mirele-k burua makurtu ta aldameneko belaræk
esku txikiarekin tiraka moztu. Ixilune baten ondoren
jaraitu zuan ;

—Esaidazu, bada, nola atxitzen dituzten usoak
emen.

—Etxalar-en arapatzen dituzten era berean—asi
zan Martin—. Udazkenez etorri oi dira usoak, batez
ere ipar-aizearekin, eta ba'doaz pilaka itxasotik ego-
alderat. Batzuetan uso-samalda izugaria izaten da.
Alakoetan guztiak batean ilda eroriko balira, luña
zurituko lukete; aidean dijoazela askotan gerizpe
itzala sortzen dute eguzki-azpian.

«Antziñako uso-eizkera au liluragaria da. Uso
zerenderi begira bai atsegin egoten dala. ¿Ikusten
duzu auzko itxas-egi alaiak nola agiri diran? Andixe
etortzen dituzu. Sareak, beñiz, lepo-safera onetan
egon oi dira, zugatz orien eta onuntzkoen arteko
aizebidean. Abe batzutik lotuta xirika batzuen bidez
erori. Andik onerakoa sarebide zabala duzu, mendi-
alde aundiak baztanean. Ora-ba' eiz-tokia».

«Ikusi orain eiztariak. Ba'dira abatariak, trapariak eta sarezaiak».

«Abatariak dituzu mutil koskoak edo gaztetxoak. Abatariak eun zuria makil baten muturlean izaten dute eta tutu bat ere bai. Abatariak urutienero txokotan egoten dira, tarteka. Ezker-eskubi ba'dira iru-lau abatari alde bakoitzean, azkenekoak emengo aldean».

«Trapariak, beñiz, onuntzago. ¿Ikusten dituzu or bat, an bestea... aritz galduñan etxoltxo lerdanak? Or egoten dira trapariak. Lau trapari dituzu. Ok izaten dute ařabeteko pala kizuztatua, karearekin zuri-tua, ta saski bat».

«Sareak sei dira ta sarezaiak beste ainbeste. Gorgonio-ren sei zakuñek bezela bakoitzak bere izena ba'du : elutra, meara, ustekabia, jortuna, kalamua ta munua. Sarezaiak orma baten kerizpean egon oi dira ezkutaturik, bakoitza bere sarea zaitzen».

«Abatariak, trapariak eta sarezaiak argia asi orduko beren tokietan egoten dira ta ilunak ortxen arapatzen ditu».

«Ezkutune ortan dakuszun etxolean ikusleak gorderik egoten dira, orñen eizkera poli-polita ikustera etofñ-beñiak».

«Alako batean «jusoak, usoak!», «jatozte laister!» ta sařerazten dituzte».

«Ona nola izan oi dan uso-eize txoragañia :

«Abatari batek ba'dakus uso-samalda itxas-gañetik ta tutuz adieraziko du nontsotik datoñen eta nora dijoan. Aguro ikusiko dute trapariak eta bereala esango die laguneri non dan, nora dijoan eta multso txikia ala aundia dan...»

Martin eta Mirele-ren ondotik ba'zijoan baseñitar kaxkar bat eta zer ari ziran igañita bat-batean asi zitzaien :

—Bai, jauna, bai: andixe etortzen dire. Usoak *leño-leño* azaltzen direnean, abataria *tu-tu-tu-tu-tu...* asten da. Trapariak ikusi dituanean «Larreakoa yoizak» eraiten dio abatariari ta onek su ta gar *juñe!, juñe!, juñe!, juñe!...* bere abata *dingi-danga, dingi-danga* dantzatzuz. Abatariak ekañi ta bideratzen ditu usoak eta sare tokirat balin ba-doaz ixilik utziko dituzte trapa-ondo arte.

«Uñena trapariak pala emanaz *xfxt, xfxt*, botako die bertzea ta bertzea *jiii-auauauauau!* oyua ta gañesia dagiela sarerat sartu arte ta *jblanba!* antxen botako dituzte sareak eta luñean iraulka ibiliko dire sarepetik egatu nairik. Alpeñik, ordean; sarezaïen eskuetan dire beilaxe ta sarefik ateri-ala *añasta, añasta* bizirik doazi oken zoñotarar eta otik etxola ala sare bere-xirat».

«Ta sare-gañetik ala sayestik iges-bidea artzen dutenak, an dituzte *tinpi-tanpa* izkilodun eiztariak. Izkiloa bizkañean ameka amaren seme ba'dabil ondi-koz. Añatsalde on, pasatu ongi».

—Agur gizontxo—erantzun zion Martin-ek.

Bi oñinka egin zituaneko Martin ta Mirele arpegiz-arpegi jañita par gozoa ezpañetan.

Notin bat iñi-antzean iduri onekoa izan oi da. Iñia arpegiaren ederkuna da. Arpegi iguingañienak atsegi-ñak biurtzen dira iñiz daudela. Biotz oneko notiñak geienean iñizaleak izaten dira, edo-ta, iñizaleak geien-etan biotz onekoak izaten dira. Paña darion bitartean ez da bildurgañirik. Ta Mirele neska lirain eta polita ba-zan, igañi Martin-ek zer ikusi zuan. ¡Aren arpegi txuri leguna, begi garbiak, sudur me ta ezpain goñiak! «Gaztetasunaren luñin gozoa», eskailariak esan zezakeana. Doi-doi zimurtu zitzaion kopeta par-egitera-koan. Mirele-ren kopetak zion neska ona zala. Gañe-

tik ile orixka ongi oraztua. ¡Nor ausartuko litzake buru ura ikutzerat!

Ez da bada afitzekoa Martin aal zuana begira egotea. Iria ezpañetan aitu zitzaien. Martin ala ere begira. Mirele-k burua makurtu. Ixilik zeuden.

Orain Martin ari zan belararak moztutzen. Burua baztarera begira beateri eragiten zien. Zerbait esan nai zion.

—Gaurko eguna ez zait beñere aztuko—asi zan—. Egundano ez dut nere burua ikusi onen ongiz. Zorion osoa atxitu nezake. Gaitua nagoala diot. Baño zorion ofek, zilarbiziaren gisa dabilkitela, aldizka poza, aldizka ituna, ematen dit. Ta ituna ematen didanean ere alako naigabe gogozkoa zait. Ez dakit ene oraingo itun au zer dala-ta nere biotzean dabilen. Agidanean ba'dakit eta ez nuke nai jakin, ba'daukat eta ez nuke nai izan. Bildur ikaragarria ematen dii utsegiteak. ¿Mirele, ofen ufuti zagoke neregandik?

Bat-bateko erazo arek zerbaitxo lafitu zuan Mirele. Jakiña ez-jakin onela itzezin zion :

—Erdiak ez dizkitzut ulertzen. Alkarekin egonda ufuti gaudela baderizkiozu... Itunki baño pozik naiago zaitut. Nik naiago dut zure atsegin izan ez zure kalte.

Ta ari ura beatzarekin alderatuko balu bezela,

—Ta uso-eizeaz ari giñala ez zuk ez gizontxo arek (para zegian len bezela) ez didazute esan zer dala-ta palak botatzen dituztenean usoek beerakoa egiten duten—galdetu zion Mirele-k.

Naiago zuan Martin-ek orain-oraingo izketari jaraitzea; baño Mirele-k agintzen eta aren esaneri begiratu bear. Gero ere arituko ziran eta ¡nork zekian, nork...!

—Palak botatzen dituztenean usoari egazti araparia iruditzen zaio ta igesbidea beetik artzen du

—zesaion—. Aldiak ba'dira, ordea, pala artzen ez dutenak, agitz gogofak datozenak eta orduan alper gorian aritzen dira lanean usazale gaxoak, bele zarak aña axola diote palari. Baño ondo etofita ere ez da eunetik, ezta geiagotik, ez da bat erortzen; ala ere astean milakoa sareratua ba'daukate. Igarí nolako samalda ikaragarriak joaten diran.

—Eizkera ori oso polita da —zion Mirele-k—. Txoloma txuriak sarean bizirik askoz ikusgarriagoak dira firoz ildakoak baño. Oso nago eizkera ofen antz-
emana. Ala ere naiago nuke neronek ikusi izatea. Baldin nere aitari eskatuko banio, sasoiz oneratuko nintzake; baño aitarekin berarekin etofi bearko nuke...
—Ixiristatu zan esatea.

—¿Alegia gu biok obeto giñakeala?—eldu zion mutilak.

—Ez... ez nuan ori esan nai. Ba'dakizu... nere aitak ez dakiala zuk bezin ondo emengo befi. Arekin ez nukeala ikusiko zurekin bezenbat gauza. Gu ibilkoi-
agoak gerala, asper gaitzagoak...

—Zure aitaren laguntza ala nerea zein duzun naiago galdetu gabe eta urengoa urengorako utzita, esaidazu, Mirele, ¿pozgarria zaizu gu biok alkarrekin egotea?

—¿Nola ez onen toki politan ta ofen giro edera-
rekin?

—Ez dizut ori esaten —zion jañaikileak—. Ni neroni naizelako, edo-ta, beste edonor ni baño geiago jakiña ta egualdi obearekin ¿naiago zenuke?

—Ez, naiago zaitut—azkenez aitortu zuan Mirele-k.

Martin-en poza ez da ukatzekoa. Gogoz artuko zion eskua ta bete-betean estutu. Biotz-bařendik esker bero-beroak zemazkion alako neska zintzo ta txukun-
ari. Gero ta bertago zitzaion lengo urutitasuna.

¿Zoriona abo-beteka edango al zuan? Jadanik an bertan zegoan. Diruaren atsegiñak ez dira ezer ezti-dario orén aldean. Txurúpaka asi zan. Beste edonor baño naiago omen zuan bera. ¿Norañoko maitasuna ote zion? Uréngo egunean ba'zijoan Elizondo-ra. ¿Eta sarea? Leiatu bear zuan eta leiatuko zan. Egun berean banatuko zituan azalak eta mamiak. Eta zion:

—Ni zeñen pozik nagokizun...

—¿Ez duzu esan itun zaudela?

—Aldizka itun, aldizka pozik. Nere biotza bazuetan zimur, bestetan amor ematen du. Nai zinduzket, enea. Ez dakit nere adiskidetasuna nolakoa zaizun. Ez da adiskidetasun utsa. Zer beste geiago. Eta aundiago. Nere «tasun» orék orén ideko «tasuna» bearekoa du. Zuk ezik iñork ezin lezaioke eman. Orétxengatik, «tasunez-tasun» ariko ez bagiña, ni atsege; orélakorik balitz, ni atsegin. Zuk nere atsegiña izatea naiago duzula esan duzunean ¿orélakorik esatea uste al zenuan? Ez, noski. ¿Esango al zenuke?

—Zu ari zera; baño nik ez dakit nola esan. Zure «tasunik» ez dakit—zion Mirele-k.

—Ona bada, ni zurekin edonorekin baño atsegiñago nago. Ni zu gabe osatu gabe nago. Nik egunez eta gauez zauzkat gogoan... biotzean, orain eta len: enparantzako iturri-ondoan, eskaratzako aratsalde artan, zubitoan giñanean eta baita ere... Donibane-ko egun gaxo artan. Ni biziko ba-naiz bear zaitut. Nik, zu gabe, nukeana nukeala, ez nuke ezere. Nik, bein batez esango dizut, nik maite zaitut.

Biak ixilik gelditu ziran. Martin-ek eskua artu zion Mirele-ri. Puxka batean eskutik artuta egon ziran.

—Ondo ba-derizkiozu abiatzea, ilunduko du-ta—galdetu zion Mirele-k.

Zutitu ziran, belaunetako nagiak kendu ta etofi ziran toki beretik azken-eguneko azken-bidea artu zuten.

Beraka zijoazen eta eguzkia ere bai. Doi-doi mendietako gaña uratu zuan. Usauri-erixka polita mendi-gerizpeak arapatu zuan. Eguzkiak artu, gerizpeak artu, ura beti an.

Egun artan Usauri txikiak inoiz ez bezelako lilura zeukakion biko gazteari. Atsegiña gañezka, zoriona tontorka, pozik zijoazen maldatik beera gero ta aurreago. Martin-en itzak ez ziran alperikakoak izan. Igarri zion. Aal zuan ondoen, gero ta geiago, jarduna maiteago zeramakion. Mirele-k Martin gogozkoa zitzaiola aitortu zuan.

Ta ibilian-ibilian, erira irixteko garaian, Martin-ek onela galdetu zion Elizondo-ko usoari :

—¿Maite al nazu, Mirele?

Ixilune baten ondoren neskaren erantzuna :

—Sarezai yayoa zagokit.

XXII

ESANAK ESAN, EZ GEIAGO

Irakurgai batek ez luke azkenik izango ari emanda-eman eta mendez-mendeko, ordeztu-ordetuekin jaraitu bear ba-genuke. Eta baldin emen aipatutako orietara bakarrik meartu edo estutu bearko ba-gintzaizkieke, orien il-arteko gertaera ta egiteak emen edestu bearko genituzke. Ta orduan auxe gerta zitekean : liburu onen egilea gazte xamaña dalarik, aiek guztiak baño lenago iltzea, oraintsu gertatutakoekin ari bai-gera. Ta naiz nik aiek guztiek aña bizi nai izan, ez dut uste nitekeanik. Orez gañera ene irakurgai luzea gutxik erosi aalezkoa litzake. Ta kondar guztiak aipatzekotan gure ituriko emana zikundu, jakingarien atsegiña atsekabe biurtu ta gure irakurgaia nekagaría ta asperkoña. Ofengatik ez ditugu esan zer oartu ez duten askorik, eta bai, gure ustez, irakurleari atsegin zezaiokean askotxo; zer lasto, zer ale, irakurgaiñiek baia aundia bear. Bear aut eta gera akit, bear ez aut eta ken akit.

Eta onetan geratu gera. Orain arteko esanak nik zuri edestutzeoak nizkitzun, irakurlea. Geroztik zerbait geixeago jakin aal izan dut; baño ez noakizu, beti bezela, me ta lodi, xe ta lañi, guztiak esatera. Agidanean zu oso zaletuta zaude emengo zenbait gertakizunen bukaera jakiteko.

Ba'dira edesfietan zer ikusi gutxi duten notiñak, beñolakoan alako gertakizun batean laguntza eskeñiz etofi ta artu genituanak; oriek txikiak eta urufira bezela ikusten dira. Geienaz ere, maiz izatekotan, ur-axalean txuriak egiten botatzen ditugun ugariak

dirudite, ur-azpian ezkututzen dira ta ez ditugu geiago bear izaten. ¿Zer ajola digu Manuel-engandik zilar-giñaren aldean? ¿Zer Aranopoleta-gatik Antonio-ren truke? Juantxo bera, oargafia zitzaigularik, zakon erdian gelditu zaigu, ez gora ta ez beera; ez dugu aren beirik jakin. Paulino-k eta Katamotza-k ez zuten geroztik alkar ikusi. Josune-k ez al digu ardura geiago Ester ta Bitorene-ren mari-mutilkeriak baño? Andre Axentxi, Krexentxi...

Beste aldez, eforeen biziera baño gauza lauagorik, berdiñagorik, inoiz ikusi duzute? Etxetik elizara, elizatik etxera, eriko urtearen egunik gogoragarientan eritaren buru azaldu, jaiak jaituko ba-dira. Alkateek gauz asko legizkike agintzaldian: onak eta txarak, saminiak eta pareragitekoak. «Alcalde tonto, sententzia pronto», «Gogorrena alkate»... ta orien antzeko esaerak zerbaitetik datoz. Baldin gureak askoen egitekoak egin izan balitu pozik edestuko genituan; baño gurearen lanak, lanean aritu gabe nola bizi. Apaizek, beriz, ez dute makilarik ibiltzen, ez-eta ez dira auteskundetan (elezioetan) sartzen. Aien indar guztia elea da, itzaldia da; etofi nai ez duana ez dute ekartzen. Aien lana, batez ere, buruzko lana da, sarigariagoa da; erriaren gaitzak nolakoak diran, nola sendatu litezken, beartsuak ba-dira, edarizaletasuna ba-da, dantza lotua ba-da. Ta oretxengatik Don Inazio-retzaz esan ditugunak ongi esanak daude. ¡Alajafia, ez gaude guztiak jaun ura bezelako gizon zintzo, apal ta ongi-leak!

Oskailariaren buruz asten ba-gera... ¡gizajoa, ia txoratu zaigu! Arotzaren jardunak gaitz egin zion. Bere bizitzako egunik ederrenak orduantxe igaro zituan. Arotzarekin ibili zituan gaiak begizkoenak zituan, geien atsegin zitzaizkionak. Baldin len jakidi-gai ori-

etaz bere burua eriko bildegi bakarra uste ba-zuan, gero are geiago. Arrotzarekiko eleketak bere ustea sendotu zioten, bere jakintasunaz txinistu ta Einstein-en ustari zalak ikasten asi zan. Orotarako, ordea, lendanik zerbaitxo gaitua egon bear, malaz-malako ikasketak egin bear, ta gure oskailariak iritxi-eziñeko ezkutuetara jota, etsi bearean, gero ta geiago zaletu ta txegosi ezin zitzakean arloak iretsi. Orain sendatzeko edo aras txoratzeko aukeran dago. ¡Jainkoak lagun!

Baño, batez ere, irakurleak jakin nai lukeana Mirele ta Martin-en maitasun-arazoaren bukaera. Guk emen esandakoa orain gutxi dala gertatu zan. Or utzi genituan biak bata bestea gabe ezin bizi. Aien alkarkunde goxoak guri ere biotz-ikutua egin zigun. Asare edo kopetilun egoten ziran bakoitzean, gu ere goibeldu; zoriona berekin ba-zuten, gu alaitzen gintzaizkien. ¿Aidean erori-zorian zeuden zartako guztiak Antonio-ri gañeratzen zitzaizkiola? Guri ezerez. ¿Zilar-giñak para beste lanik ez zuala egiten? Ezta deus ere. Baño gure bi gazteen maitasuna, bai. Ala izan oi gera guzti-guztiak liburuetan edo uruti ikusten ditugun maitaleekin, aien alkar ongi-aditzea naiago. Ez, ordea, bestela; izaten dira geren artean begi-aurreko maitaleak bekaizkeriz ikusten dituztenak.

Dana-dala, gure bi gazteak inori kalterik egin ezik (ajola zien besteengatik), politak eta zintzoak zitzazkigun. Barango mamitik ezagutzen genituan. Martin-ek Mirele maitatzea nai genuan eta Mirele-k orobat. Uskeriren bat kezkatu ote zitzakean bildur giñan. Usategiko aratsalde arek pozik utzi ginduan. Eta ori orain asko ez dala jaso ba-zan ¿zer geroztik?

Martin eta Margarite anaitzakoak dira. Bi ilabete ere ez da izango Martin eta Mirele Elizondo-n ezkondu

zirala. Usauri utzita etxeratu zanean buruko mototsak korapilotu egin zituan.

Itza-pitsa, an utzi genuan arotza Tukulu-eneko eskaratzean neska batzuen erdian. Onetzaz bai ez dugula geroztik ezer esan. Artean zerbait ba'zan esatekoa. Arotza Tukulu-enean zegoan ostatuz. Ostatuan etxe oneko semea zala zekitela, beste gañerakoek alkarekin bazkaltzen ba-zuten ere, arotzak bakañik; oñez gañera etxeko alaba zařena jaři zioten neskame. Josune-k guztiekin adeitsua izatea berezkoa ba-zuan, arotzarekin are geiago. Ostatuko jakirik onenak etxeko neskarik politenak zekarzkion.

Arotzari, noizpeinka zerbait esatea beařezkoa iruditu zitzaion; ez zitezela, beintzat, beti ixilik egon. Berak oi zuan bezin garbi, au edo ori dala, beti ba' zuan itztxo bat esateko aukera. Josune ere ez zan motela, ta esana-esanagatik oso atsegiņa zitzaion arotzari. Neska polita bera ta iři-par arekin txoragařia jartzen zan. Arotza zaletu zitzaion. Jatofi ta iduri oneko gaztea zalarik, Josune neska edeřaren diņa ba' zala uste izan zuan.

Izketa gero ta auřerago zeraman mutilak. Aal zuan maizena egiten zion eta nolabaiteko gaiak utzi ta bere aldeko arloak ikutzen zituan. Gero ta geiago. Baño arotzak oartu zuanez alako mugatik auřera ez zijoan beñere Josune. Arotza azkařa zala, baño ezin ateřazi Josune-ri iñoren auřean esango ez zituanak. Josune-k axaletik bai, bařendik ez.

Arotzak kabi utsa arkitu. Ařokeriz ikututa erabakia artu zuan : ez zuan bada jokatuko mugaz arunztik; muga-bitartean, biziki.

Egun batzuk igaro ziran. Iñork ezin zezaiokean igari arotzari arpegiaren azpian zer zerabilkian. Orain

Josune-ren txanda zan. Orain bai bereganatu zitzaiola. Gau aietan loa gutxitu zitzaion. Baño alpeñik. Beste bi egunean egon zan arótza ostatuan. Beti adeitsua, eratsua, gizatsua ta begitarte oneko; baño joan egin zan. Neskame-sari naroa utzi eskuan eta... etofiko uréngoan.

¡Josune gaxoa!

Bigarren kanpotarak «poto».

Azkenez, Antonio-k josteko makinak eta fonografoak saltzen egindako zoñak ezin berdindurik Prantzira aldegin zuan.

Zilargiñak bein Sesioteği-n izugarizko edatea egin zuan. Ustegabeen zan añña luze erori zan, bat-bateko. Guztiak parez asi ziran; ez, ordea, nagusia.

—Zuek zerate gañeko emen gertatu danaz—esan zien—. Gizon au oera daramakit.

Moskor-miñak jota oa-zapiak busti-busti egin zituan izardiz.

Il egin zan.
